

HOLMI

XXII. évfolyam 1. szám

2010. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Várady Szabolcs*: Pályázati beszámoló • 3
Ibükosz: 6 (*Kopeczky Rita fordítása*) • 5
Charles Leconte de Lisle: A végső emlék • 5
Az alvó kondor (*Bárdos László fordításai*) • 6
Boleslaw Leśmian: A lány • 7
Julian Tuwim: Az emberiség történetének egy lapja
(*Hajba Vince fordításai*) • 8
e. e. cummings: [élt bárki a szépeza városban...]
(*Varró Dániel fordítása*) • 9
Raymond Queneau: Ballada a régi idők közmondásából
(*Bittner Gábor fordítása*) • 10
Seamus Heaney: Bármit mondasz, semmit se mondj
(*Részletek*) (*Imreh András fordítása*) • 11
Vajda Miklós: Requiem egy elfuserált zseniért • 13
Csengery Kristóf: O Captain! My Captain! • 43
Egy délelőtt egyedül • 44
Némán, fegyelmezetten • 44
Sárándi József: Kárhózat • 45
Önarckép jövő időben • 45
Fischer Mária: Határon • 46
Ébredj már • 47
Nem lesz időnk • 47
Deczki Sarolta: Natura morte • 48
B. Greskovics Klára: Marno-olvasat • 57
Acsai Roland: Nyírfá, halászsas • 66

- k.kabai lóránt*: adott koordináták • 67
vakhold • 67
- Szolcsányi Ákos*: A halottkém • 68
A gyilkosok • 69
- Szabó Marcell*: A szorítás alakja (1) • 69
A szorítás alakja (2) • 70
- Géczi János*: Szenny, éhség és bazsarózsa • 71
- Tóbiás Áron*: Megmentett hangszalagok.
Móricz Lili • 80
- Báthori Csaba*: Melankólia • 88
- Novák Éva*: Variációk • 91
- Ferdinandy György*: Cserepes a szám • 92
- „Ami a támpontokat illeti...” (J. Győri László beszélgetése Kocsis Zoltánnal a „Mózes és Áron”-ról) • 98

FIGYELŐ

- Bodor Béla*: Dolgaink Istennel (Takács Zsuzsa:
Jaj a győztesnek!) • 109
- Sántha József*: A kíváncsi utazó (Kőszeg Ferenc:
K. történetei) • 114
- Dunajcsik Mátyás–Nemes Z. Márió*: Pynchonland (Thomas Pynchon:
Súlyszivárvány) • 117
- Darabos Enikő*: Változatok emberre és hatalomra
(Jonathan Littell: Jóakaratóiak) • 125
- K. Horváth Zsolt*: Az eltávolodott tekintet: a tanú és
a történész (István Rév: Retroactive
Justice. Prehistory
of Post-communism) • 133

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

PÁLYÁZATI BESZÁMOLÓ

Tizennégy éve annak, hogy a *Holmi* versfordító-pályázatot hirdetett. Költőkben nem szűkölködünk, de a magyar költészet dicsőséges rabló hadjáratai elülni látszottak. Szerettünk volna e látszat mögé látni, azt remélve, hogy nem annyira a versfordító kedv és tehetség, mint inkább a lehetőség csökkent, és nem is kellett csalódnunk. Nemcsak abban, hogy vannak jó fordítók, de abban sem, hogy sokuknak nem egyszeri szerencsét próbálás volt a pályázat, hanem egy azóta már több mint ígéretes fordítópálya kezdete.

Ezúttal a versfordítónak is kiemelkedő Radnóti Miklós születésének századik évfordulója adta az alkalmat, hogy újabb próbát tegyünk. Kevesebbet kértünk: a korábbi hat helyett mindössze három verset egy-egy pályázótól, és kötelező anyag sem volt megadva, csak egy névsor, olyan költőké, akiket Radnóti is fordított: legalább egy verset az övéik közül kellett választani. A pályázat ezúttal is jeligés volt.

59 pályamű érkezett. Az egyik pályázó csak egy verset küldött, kettő viszont négyet, egy másik hatot. És volt, aki egymaga hét pályaművet küldött be (öt nyelvből), az 59 pályamű tehát 53 pályázótól származik. A 180 vers a következőképpen oszlik meg nyelvenként: 61 angol, 49 német, 30 francia, 10 latin, 8 ógörög, 7 orosz, 5 spanyol, 2-2 lengyel, olasz, szlovák, eszperantó és végül 1-1 vers katalán, illetve portugál eredetiből készült.

Azok a költők, akikről háromnál több vers szerepel a beérkezett anyagban, az egy Celan kivételével mind olyanok, akiket Radnóti is fordított. Ebben a sorban Rilke áll az élen, 27 fordításával messze megelőzve a második helyen álló Shelleyt (13). Őt két romantikus nemzedéktársa, Keats (9) és Byron (8) követi. Trakl és Apollinaire-t 7, Horatiust 5 fordítás képviseli, s végül 4-4 Anakreont, Tibullust, Rimbaud-t és Paul Celant.

Eddig a statisztika. Ezt persze tovább lehet finomítani a minőség alapján. A fenti sor alaposan átrendeződik, ha félretesszük a próbálkozásoknak azt a jócskán több mint felét, amelyik kellő szakmai tudás híján rendszerint már az első sorban megfeneklik. Rilke szegény máris a sor végére szorul, élre tör viszont Anakreón! Shelley sehol, Byron sehol, Apollinaire sehol, Trakl alig dereng.

Illyés írta egyszer, hogy egy szonettből könnyebb megítélni a költő tehetségét, mint tíz szabad versből. A fordításra ez annyiban biztosan igaz, hogy megkönnyíti a rostálást: nagy valószínűséggel félretehető a versfordítás, ha az első rímpárból az derül ki, hogy a fordító nem tudja a hímrímet a nőrímtől megkülönböztetni. De ez csak az első menet. Az igazi feladat annak az eldöntése, hogy a hibátlanul megoldott formában mennyi költészetet sikerült átmenteni. A hímrím-nőrim ténykérdés. Ezen viszont már lehet vitatkozni, mint ahogy vitatkoztunk is. Némelyik fordítás megítélésében erős ízléskülönbség mutatkozott egyik vagy másik zsűritag és a többiek között. Abban viszont hamar megegyeztünk, hogy ezúttal nem csomagokra, hanem egyes versekre szavazunk (vagy olykor kivételesen két azonos értékű fordításra ugyanattól a fordítótól). És végül abban is közös nevezőre jutott a zsűri, hogy nem tudjuk lemérni, ez vagy az a díjazásra ajánlott fordítás hány centivel jobb vagy rosszabb a többinél, tehát nem állapítunk meg fokozatokat, hanem csak díjat adunk, azt viszont annyit, ahány versfordítást találunk díjazásra érdemesnek. Mindezek alapján hat pályázó kap díjat, fejenként 100 000 Ft-ot (ami nem harmadik díjat jelez, csupán a *Holmi* anyagi lehetőségeit):

Bárdos László (Leconte de Lisle: A VÉGSŐ EMLÉK; AZ ALVÓ KONDOR)
Bittner Gábor (Raymond Queneau: BALLADA A RÉGI IDŐK KÖZMONDÁSAIBÓL)
Hajba Vince (Boleslaw Leśmian: A LÁNY; Julian Tuwim: AZ EMBERISÉG
TÖRTÉNETÉNEK EGY NAPJA)
Imreh András (Seamus Heaney: BÁRMIT MONDASZ, SEMMIT SE MONDJ)
Kopeczky Rita (Ibükosz: 6)
Varró Dániel (e. e. cummings: [ÉLT BÁRKI A SZÉPEZA VÁROSBAN...])

A verseket természetesen közöljük a *Holmiban*, s utánuk majd Bittner Gábor Nerval- és Tristan Corbière-fordítását is, Imreh András Auden-jét és Max Jacob-ját, Kopeczky Rita két másik fordítását (Alkman és Anakreón) és Varró Dánielét, W. S. Gilberttől AZ IDEÁLIS ELLENTENGERNAGY-OT, ezt a lenyűgöző hadaróáriát A KIRÁLYNŐ KALÓZAI-ból, amely inkább átköltés ugyan, mint fordítás, de ellenállhatatlanul virtuóz, továbbá Keats ÓDÁ-ját is EGY GÖRÖG URNÁHOZ, már csak a vállalkozás merészsége miatt is. Kár, hogy Varró Dániel fordításába sem fért bele, ahogy Tóth Árpádéból is kimaradt, az urna egyik fontos attribútuma, a „*Sylvan historian*”, pedig megengedett magának annyi formai szabadságot, hogy a sorok nagy részét ötösből hatodfelesre bővítette. A megjelenésig azonban még van remény (és fordítói szándék), hogy ez a kifogás okafogyottá váljon. Érdekes, hogy ennek a híres versnek egy másik pályázó is nekirugaszkodott. Bajnóczy Zoltán a „*Sylvan historian*”-t is megpróbálta átmenteni („*Erdei bölcs*”), formailag is hívebb, viszont sok szepplő is tarkítja munkáját. Ha ezeket sikerül eltüntetni, szívesen közöljük együtt a két fordítást.

Itt-ott majd javításokat javasolva-kérve közölni szeretnénk még a következőket: Erl István (Ronsard), Kovács Erzsébet (három Anakreón), Mezősi Miklós (Homéroszi himnusz; Pseudo-Doszitheosz; Vergilius), Molnár Krisztina Rita (W. C. Williams), N. Kiss Zsuzsa (Nerval), Szénási Ferenc (Petrarca), Tassonyi Helga (Hölderlin), Tatár Sándor (C. F. Meyer és Trakl). A „Penultima” jeligéjű pályázó (akinek a jeligét feloldani hivatott borítékjában csak egy üres papírt találtunk) szerencsésen pendíti meg a költő hangját Burns-fordításában, de a folytatás már alapos átdolgozásra szorulna. Horatius hetedik epodosza is erőteljesen szólal meg az ő hangján, de az antik költők fordítóinak gordiuszi csomóját, hogy tudniillik a korhoz kötődő utalásokból mennyit lehet a mai olvasó számára elevenné tenni, mégiscsak inkább bogozni kellene, mint karddal kettévágni.

Néhány esetben nem a fordítással van bajunk – az eredeti verset nem érezzük elég fontosnak ahhoz, hogy a *Holmiban* kapjon helyet.

Mindent összevéve most sem lehetünk elégedetlenek a pályázat eredményével. 53 pályázó közül 14-től tudunk fordítást közreadni. És annak is lehet örülni, hogy ennyien érzik, nem szakmabeliek is, fontosnak, hogy idegen nyelven olvasott verseket megpróbáljanak visszaadni magyarul.

Várady Szabolcs

Ibükosz

6

Erosz éji-sötét pillái alatt
a tekintete perzseli újra szívem,
bűbája befon, s veti rám Küprisz
sohasem-szakadó-szemü hálóját.
Jöttén remegek, mint vén paripa,
versenyek egykori győztese, újra szekérbe befogva:
bár már nem akarja, de tudja, ma futnia kell.

Kopeczky Rita fordítása

Charles Leconte de Lisle

A VÉGSŐ EMLÉK

Éltem, s halott vagyok. – A végeláthatatlan
mélységbe süllyedek, nyitott szemmel, vakon,
lassan, mint a halál, száz testnél súlyosabban.

Dermedten, tétován, sötét tölcserfalon
csúszom le, perc telik percre, és év az évre,
a Hallgatást, a tört Hiányt tapinthatom.

Álmom érzéstelen. Eljött a próba vége.
Élni? Élet? Mi az? Ifjú voltam? S ha vén?
Nap? Szerelem? – Ugyan. Test, kinek kellenél te?

Pörögj, merülj, zuhanj! Úr van szemed helyén,
tágul a feledés, és fölszívódsz te benne;
ha álmodnék! De holt vagyok. Bánom is én.

De kin tátong e seb, és ki üvölt a csendbe?
Ami történt, tudom, régen történt velem.
Éj, semmi éje, fogj, ragadj csak el! – Hitemre:

fölfalta valaki szívem. Emlékezem.

AZ ALVÓ KONDOR

A zord Kordillerák fokain túl, egy ormon,
túl a ködön, miben sasok csaponganak,
és följebb, mint a csúcs, mely kráterré hasadt,
s a láva véresen tajtékzik benne folyton:
ott csüggeszti le rőt szárnyát a nagy Madár,
elárad rajta a keserű közönyösség,
nézi a csöndes űrt és Amerika földjét,
a vak napot, melyet szeme magába zár.
Keletről nő az éj, amerre puszta pampák
a hegyláncok tövén végtelen fekszenek,
elaltatja Chilét, városait s a partját,
a Csendes-óceánt s az isteni eget;
a néma kontinenst egyszerre leigázza:
dombot, homoktalajt, hágót, magaslatot;
hegyfoktól hegyfokig dagadva kavarog
súlyos habjaival felmagasló dagálya.
Mint kísértet, csak áll a kondor egyedül,
fény sugar hull le rá, s vérzik szerte a óra.
Várja a komor árt, mely majd megostromolja;
meg is jön az, kicsap, és ő belémerül.
A Dél Keresztje süt által a messzeségen,
csillagos fárosza az ég partján tüzel.
Ő megrázza magát, s vijjogva gyönyörében
izmos, csupasz nyakát gőgösen nyújtja fel;
havat kavarva az Andok fölébe röppen,
rikolt, magasba csap, hová szél sem szökött,
és sötét földgolyó s élő csillag között
hatalmas szárnyain alszik a levegőben.

Bárdos László fordításai

Bolesław Leśmian

A LÁNY

Tizenkét álomhű fivér a fal mesés felét kutatta,
S egy hang sírt át a fal mögül, leányhang mélyen elhagyatva.

Lelkükben megragadt e hang, s ábrándja kedves képzetének,
És látni vélték ajkait, midőn gyász-mélybe hullt az ének.

„Zokog, tehát van” – mondta mind, s a szónak itt vetettek véget,
Búcsúztak ők s a nagyvilág, s a nagyvilág magába révedt.

Kemény kezük pörölyt fogott, romboltak zajjal, éktelelennel,
Vak volt az éj, nem látta, hogy – melyik pöröly, s melyik meg ember.

„Előbb rontsuk le, mint a lányt a zord halál rozsdába vonná!” –
Tizenkettedszülött fivér tizenkettedmagának mondá.

Mégis hiába volt a kín, válluk hogy bírt roppant erőket,
Álmuknak adták testük át, álmuknak, mely kísérté ők.

Mellükbe roppan, csont recseg, kezük porlad, sápadnak egyre,
S egy lett haláluk napja is, s egyetlen éjük végtelenje.

De nézd a holtak árnyait – Uram! – szerszámuk egyre lendül,
S csupán csak más idő telik – s a vas kezükben máshogy csendül.

Előre csendül – vissza peng, ütések mind zúgva szállnak,
Vak volt az éj, nem tudta meg, melyik pöröly, s melyek meg árnyak.

„Előbb rontsuk le, mint a lányt a zord halál rozsdába vonná!” –
Tizenkettedhalt árnyfivér tizenkettedmagának mondá.

De most elgyengült minden árny – az árny nem bír a szürkéséggel,
Meghaltak újra mind, hiszen meghalni nem bírunk elégyszer.

S eléggé, s úgy sosem, miként a haldokló epedve várja,
S lényük, nyomuk mind elveszett, s a számadás róluk lezárva.

A sok jó vas viszont – Uram! – nem adta át magát a gyásznak,
S maguk törték faluk tovább, nagy zajjal önmaguk csatáztak.

Átúztak fényt, sötétet és – emberverejtékben fürödtek,
Vak volt az éj, nem tudta, hogy láthat pörölyt, ha nem pörölynek.

„Előbb rontsuk le, mint a lányt a zord halál rozsdába vonná!” –
Tizenkettedsujtó pöröly tizenkettedmagának mondá.

S ledőlt a fal, hegy-völgy zaját ezerszer visszhangozva regett,
S nem letek – semmit! – rajta túl, sem lányt – sem egy teremtett lelket.

Szempár, ajak, mely senkié! S a semmi ágán árva szív ül,
Mert nem volt más, csupán a hang, és semmi más a hangon kívül.

Nem volt – csak könny, bánat, sötét s a tévelygőn enyésző káosz.
Milyen világ! nem jó világ! Mért nincs jogunk másik világhoz?

Nyíltan család álmodom nyomán, csodák elherdáltával szemben,
Lehullt a sok nehéz pöröly, fáradván méltó küzdelemben.

S váratlan csöndek réme kelt – s az égben nem lakott már senki!
S e senkin meg te mért nevensz – az téged hogyha nem nevet ki!

Julian Tuwim

AZ EMBERISÉG TÖRTÉNETÉNEK EGY LAPJA

Találkára indult egy kis kertmoziba
helyben lakó marhánk, s egy lokális liba.
Kedves lokál' lükém – szólt a környék esze –,
mozgó-látogatást kegyed velem tesz-e?
Itteni butuskánk felelt: – Jó alkalom,
minthogy épp szeretlek, helybenlakó barom.
Így ismerős tuskókn leplezetlen kéjjel
moziba ment utcánk esztelenkéjével.
Kedves fogdosással telt az első óra,
s a kis helyi hülyénk fogékony a jóra.
Ám végtére felnyög: – Helybéli bolondom!
Hogy ez a film untat, egyre nagyobb gondom.
Így borozni mentek, s ettek hozzá kappant,
a hely gyagya lánya, meg a helyi kattant.
Érzékeik szárnyán később messze libbent
városunk kreténje és az ismert zizzent.
Ekképpen hát újra sarjaik születnek:
fogyatékkal élő csepp kis eszementek,
s mozgóképszínházban volt is már azóta
sok fiatal kretén és új idióta.

Hajba Vince fordításai

e. e. cummings

[ÉLT BÁRKI A SZÉPEZA VÁROSBAN...]

élt bárki a szépeza városban
(hol föl suhanás lefelé bimbam)
tavasz nyár ősz tél
ropta a holvult holnemvult.

Nő és férfi(parányi ahány)
bárkire mindig fittyet hány
ültet ugyant miből az kivirágol
nap hold csillag zápor

gyerekek tudták(de csak egykét
és fölnőttek lefelejtették
ősz tél tavasz nyár)
hogya senkise szerette mindinkább

mikor és most levelüktől a fák
senkise sírta bárki baját
fütty mint hó és zaj mint csend
neki bárki bármije volt minden

egybekelt mindenki valakivel
volt tánc kenték könnyüket el
(alvás ocsudás remény sebjaj)asztán
soháztak és álmukat elaludták

csillag zápor nap hold
(nem tudja a hó csak a gyerekek mért
felejtik el emlékezni hogy is kell
föl suhanás lefelé bimbam)

egy nap meghalt bárki naná
(és senkise hajlott csókkal rá)
güzü nép őket földbe tevé
pikkpakk voltnincs kézben a kéz

mélyek mélyén áton is át
már elaludtukat álmodják
senkise bárki tavaszult föld
lelkült óhaj és igenült ha.

Nő férfi(bimm ez bamm amaz)
nyár ősztél tavasz
hozták vitték közelük távol
nap hold csillag zápor

Varró Dániel fordítása

Raymond Queneau

BALLADA A RÉGI IDŐK KÖZMONDÁSAIBÓL

Kell mindenféle a világra
Kellenek vének reszketeg
Kell másodpercek milliárdja
Kellő időben mindenk
Márciusban a kikelet
Jut egy hó aratni javában
Jut nap az év végére egy
Ott jár a tél az őszy nyomában

Nem lesz mohás a gördülő kő
Ha fű a nyírt kos didereg
Kőkockák közt a fű előjő
Lám kellemetlen részletek
A fák fehér gyászt öltének
A nap cammog sárgára váltan
A szép időre hó esett
Ott jár a tél az őszy nyomában

Nem ifjú már ha vén az ember
Így végezzük fogunk veszett
Évés után a böjtt jövend el
Sosem jó semmi senkinek
Fájnak a túnt játékszerek
Szidjuk a telefont pipásan
Éjtünk krokodilkönnyeket
Ott jár a tél az őszy nyomában

Ajánlás

Herceg! a bökkenők ezek
Sőt még rosszabb számítsd be bátran
A halál sarkadban liheg
Ott jár a tél az ősz nyomában

Bittner Gábor fordítása

Seamus Heaney

BÁRMIT MONDASZ, SEMMIT SE MONDJ*

Részletek

I

Épp az imént volt randevúm egy angol
Újságíróval, kérdezett „az ír
Dologról”. Innen, téli táboromból
Figyelem, hogy már a rossz hír se hír,

A szállodákban skriblerek, kazetták,
Diktafonok, kusza kábelhalom
Összevissza. Az idő, az kizökkent,
Fülemben akár az imamalom

Az összes jegyzet, glossza, analízis,
Hisz mennyi politikus, mennyi firkász
Tálalta ugyanúgy a tüntetést is,
Mint aztán a sortüzet meg a könnygázt,

Kommentálták az „eszkalációt”,
Hogy „megjelennek a szélsőségesek”,
„Reakciót”, „ellenreakciót” –
De én is itt élek és csevegek

Civilizáltan ismerőseimmel,
A rádióhírektől rogyadozva,
Készen, mert hát mit is tehet az ember,
Minden hamis, ósdi verkli-riposztra:

* A vers a Kalligram Kiadónál előkészületben lévő Seamus Heaney: HÜLT HELY (VÁLOGATOTT VERSEK) című kötetben fog megjelenni.

„Szégyen, persze, mindenki egyetért.”
„Hová vezet ez?” „Most egyre romlik a helyzet.”
„Gyilkosok.” „Nyilván fogház jár ezért...”
Közben a „józan hang” egyre rekedtebb.

III

„Vallásról nem beszélünk”, ez szabály.
„Az egyik tizenkilenc...”, sose húsz a másik.
„Szemről látszik, ki miféle”, de hallgat a száj.
Elkelne kisebbfajta szakadás itt,

A töltésen, mit a holland emelt
A Seamus utáni árt kirekeszteni.
De gátbontás, hídverés sose ment
Sajnos nekem. A híres északi

„Szűk szó!” E hat vármegyében szemernyi
Lankadás nélkül a csend egyre bomlaszt,
És mert sokkal jobb félni, mint megijedni,
Hát bármit mondasz is, semmit se mondasz.

A füstjel hozzánk képest harcriadó:
El-elbabrálgatunk egymás nevével,
Cím, iskola – mind, mind árulkodó,
A szabályt erősíti a kivétel.

Tehát protestáns: Norman, Sidney, Ken,
Viszont Seamus pápista, semmi kétség.
Hunyorítás, félmosoly, ujj az ajkakon –
Fogékonyak vagyunk, mint a kelepcék,

Nyelvünk kushad, kanóc a tűz alatt,
A fél csapatot elrejti a monstrum,
A trójai ló, lapulunk, szánkon lakat,
Hogy – ostromlókat – elkerüljön az ostrom.

IV

A harmatos útról láttam meg ma reggel
A friss bombatölcsérbe hevenyészett
Új fegyenclepet, sárga agyaggal
Borítva minden, fönt géppuskafészek

A fákon – élő cölöpkerítés.
Fehér, mélyföldi köd ült a tájon:
Mint egy fogolytáboros, régi és
Nyomasztó film, déjà vu, néma álom.

A halál előtt van élet? Egy garázson
Ez áll. Sebeinket nyaljuk, míg szeletnyi
Nyamvadt pecsenyék sülnek külön parázson:
Kis sors, de a miénk. Ezt kell szeretni.

Imreh András fordítása

Vajda Miklós

REQUIEM EGY ELFUSERÁLT ZSENIÉRT

Abody Béla emlékének

1. Introitus

Meleg őszi délután, kora délután, olyan, mint minden meleg őszi kora délután, csak éppen mégis más. Ahogy most jobban utánanézek magamban, tágasabb, izgalmasabb, tartalmasabb szinte minden elkövetkezőnél. Magasabb és kékebb fölötte az ég, ragyogóbb arany a nap. Csupa ígérlet, a létezés felfedezett boldogsága, szabadsága, hihetetlen érdekessége lüktet benne. Ennek a meleg őszi kora délutánnak tisztább a levegője is, élénkebbek a hangjai, a lágyuló napsütésben szebben ringanak a színesedő lombok, élesebben rajzolódnak ki a dolgok kontúrjai, és mindennek finom íze és illata is van. Talán csak a másnapi és az utána következő kora délutánok múltják majd fölül még vagy másfél évig. Kamaszok vagyunk, lázadók, vakmerők, okosak, kíváncsiak, tudatlanok.

A Horthy Miklós körtér egyik sarkán befut a megállóba egy autóbusz. Már sokan várják, köztük három hetedikes gimnazista kamasz, a közeli Ciszter Gimnázium diákjai. A busz zsúfolt, büdös és zihál, csoda, hogy él és működik, akár maga a romjaiból föltá-páskodott város. A leszállók leszállnak, a fölszállók a kalauz sürgető fölszólítására fölszállnának, ám ekkor a kamaszok egyike, egy kétméteres, kövér, szőke óriás, mindenkit félretolva, a busz lépcsőjére teszi a lábát. Még csak közeledett a busz, ő már izgatottan topogva készülődött a felszálláshoz. Arcán az idióták őszinte rémülete egy halálba készülő vértanú komor elszántságával keveredik. Toporog, szemét az ég felé fordítja, mint aki onnan vár segítséget, közben magas, vinnogó hangokat hallat. Egyik kezével kényszeresen az arcbőrét tépdesi, a másikkal a kapaszkodót ragadja meg, nem lehet mellette fölszállni. Az emberek tapintatosan félrehúzódnak, biztosan légnyomás érhetette szegény fiút az ostrom idején, vélik magukban. A fiú ekkor, mint akinek jobb ötlete támadt, visszarántja lábát a lépcsőről, kis ideig töpreng, bizonyára biztatja magát, halkán vinnogva tépdesi az arcát, aztán félénken a másik lábával próbálkozik. Világos,

hogyan nem testi gondja van a fölszállással. Nem képes eldönteni, hogy valójában fölmer-e szállni vagy sem. Rémülten visszarántja ezt a lábát is, és rövid topogás után, óvatosan, újra a másikkal próbálkozik. Ezúttal már-már sikerül is elrugaszkodnia a járdától, de bátorsága az utolsó pillanatban hirtelen megint cserbenhagyja. De ő mégsem adja föl. Nem és nem! Nekidől a következő kísérletnek, előtte eszelős pillantásokkal körülnéz, hogy mintegy a nézőket is bevonja a maga néma küzdelmébe, majd hősiesen elszánja magát, nagy lélegzetet vesz, és újra fölteszi az egyik lábát. Az utazni vágyók körében nőttön-nő a feszültség. A jelenet már egy-két perce tart, páran segíteni próbálnak, de ő eltolja a feléje nyúló kezeket: neki magának kell leküzdenie ezt az akadályt! Újabb perc telik el, az ősi buszmotor zihálva pöfögi a bűzt. A kalauz, ujjja a mennyezeti csengőn, türelmetlenül kiszól a busz belsejéből: Tessék engedni a fölszállókat! A jelenet során, ahogy kibomlik a cselekmény, a buszbeliek és lent a járdán, a fölszállni akarók arcán szájalom, segítőkészség, elnéző mosoly, bosszankodás, düh és irtózás jelenik meg, körülbelül ebben a sorrendben. Egy ponton aztán, mikor már nyilvánvaló, hogy nem jön el a megváltó drámai katarzis, a közönség hangulata átcsap türelmetlenségbe, félretolják a nyüsztítve tiltakozó idiótát, aki végül hosszú, fájdalmas sóhajjal és lehorgasztott fejjel tudomásul veszi újabb, ki tudja, hányadik fölszállási kudarcát. Tragikus képpel hátrakullog, mint egy fülét-farkát behúzó, nagy, megvert kutya. Az emberek fölszállnak, és a busz végre elindul.

Hárman maradtunk a megállóban, Abody, Tomasz meg én. Egyedül Béla volt képes ilyen, általa kitalált szólószámokat, pontosabban mini- vagy monodrámákat arcrándulás nélkül, igazi közönség előtt előadni. Közös néven „paranoid manifesztációk”-ként foglalta őket gazdag repertoárjába, és büszke volt rájuk. Ennek a darabnak „Felszállás” lett a címe. Eredetét tornatermi kudarcok metamorfózisa körül kell keresnünk. A kudarc mint mutatvány, mint sikeres szereplés, mint mulattató műsorszám, amihez nem csekély előadókészség, pléhpofo és bátorság szükséges. Ha olyan volt a kedve, kérésünkre bárhol és bármikor megtartotta nekünk az előadást. Talán még ma is élnek emberek, akik emlékeznek a háború utáni évekből a nyomorult fiatal idiótára, aki lelkileg volt képtelen buszra szállni. Mi ketten, Tomasz meg én, a felszállni akarók mögött, a röhögéstől sírva, hörögve figyeltük a produkciót, amely különben is kizárólag nekünk szólt, és előadásról előadásra új mozzanatokkal gazdagodott. Béla volt kis társaságunk középpontja, és mindent megtett, hogy az is maradjon. Tomasszal mi hárman alkottuk a kemény magot, amelyhez gyakran alkalmilag más osztálytársak is csatlakoztak, köztük a későbbi kiváló elméleti fizikus, Györgyi Géza, és Latinovits Zoltán.

– Na? – kérdezte Béla, mikor eltűnt a busz, és odalépett hozzánk. – Milyen voltam? – Órájára nézett. – Három perc, negyvenöt másodperc. Nem rossz, de még dolgoznom kell rajta. Föl kell menni legalább négyig.

Ebben az időben – tizenhét évesek voltunk – már régen fölismerte az előnytelen testi adottságaiból kinyerhető előnyöket. 1941 őszén, mikor gimnazisták lettünk, az első tanítási napon, miközben mindenki helyet keresett magának a leendő I./b osztályban, és folyt az ismerkedés, súlyos léptekkel begyalogolt a terembe egy már akkor kövér és behemót, szőke fiú, mosolytalan, szépnek nem mondható, de markáns arccal. Olyan volt, mint aki már tízévesen a felnőttkori arcát viseli. Egymás után mindenkire oda ment, kurta, katonás főhajtással kezét nyújtott, és öblös hangon azt mondta: „Anderlik.” Ez annyira meglepő volt, hogy mindnyájan azonnal megjegyeztük. És attól fogva gondoskodott róla, hogy ahol és amikor csak lehet, a figyelem középpontjában álljon. Tomasztól tudható, ugyanis ő már az elemiben is vele járt, hogy az óráközi szünetekben kedvenc szórakozásuk volt a „Kinyomni a szuszt az Anderlikből” című korai performansz.

Ez úgy zajlott, hogy Béla háttal nekitámaszkodott a folyosó falának, és biztatására az egész gyerekereg üvöltve, teljes erővel, fejfel nekirohant, ő pedig nevetve lesöpörte őket magáról, mint valami fölugráló kutyakölyköket. Akkoriban boksolni és angolul tanult egy Fülöp-szigeteki embertől, nyilván az mutatta meg, hogyan keményítse meg a hasfalát. Egy alkalommal azonban, mikor kinyomták belőle a szuszt, nagy sugárban leokádta őket.

A tízéves korában is legalább százhatvanvalahány centis – felnőttkorában több mint kétméteres –, már akkor szőrösödő, nehézkes mozgású, szőke gyerekhez hatalmas lábak és puha, ijesztő mértékig visszafelé hajlítható virslíujjak tartoztak. Osztályfőnökünk, egy kövér, szigorú, de joviális szerzetes (a később hírhedtté vált „békepap”: dr. Horváth Richárd) mindenkire becenevet ragasztott. Anderlik/Abody a Vén Víziló névre hallgatott. Nemcsak testileg, hanem szellemileg is jóval érettebb volt nálunk. Évekig csak a szokatlan humorát és a groteskségét honoráltuk, de nem csúfoltuk, mert bizonyos tekintélyt vívott ki magának, nemcsak az osztályban, hanem néhány tanárunk szemében is. Méretes mellkasából már a pubertás előtt is erős, zengő hang és öblös nevetés tört elő, ami iskolaszerte ismertté tette. Szeretett szerepelni, és bizonyos tárgyakban – magyar irodalom, történelem, hittan – meglepő módon olykor kérdése, véleménye, sőt néha udvarias különvéleménye volt, amit alkalomadtán furcsa és teljesen szokatlan szóhasználatával a tanár tudomására is hozott. „Ha tanár úr megengedi, akkor, persze illő szerénységgel, rámutatnék, hogy azért...”, „Szabadjon tisztelettel megjegyezni, hogy, habár, ha meggondoljuk...”, „Az arisztotelészi logika fényében akkor tehát akár úgy is vélhetnénk, föltéve, de meg nem engedve, hogy...” – és hasonlók. Még sohasem hallottunk ilyen szövegeket. Nem csak nekünk, a legtöbb tanárnak is imponált, és sokat elnéztek neki. Néha képes volt feleletét a tanárral a fejünk fölött folytatott egyfajta kollegiális diskurzusú, egyenlő felek szakmai párbeszédévé fejleszteni, amibe némelyik tanár, mulatságból vagy érdeklődésből, rövid időre bele is ment. Nem vette észre, vagy úgy tett, mintha nem venné észre, hogy Béla átveri; eltereli a figyelmét a kérdésről, amelyre válaszolnia kellene, de nem tud. Ritkán fordult elő, hogy tekintélye védelmében valamelyik tanár meglegelte a művészi halandzsát, és leégette Bélát.

Talán már akkor olvasta kedves íróját, Karinthyt, mert mikor valamelyik tanár tréfásnak szánt megjegyzését az osztály a szokásos szolgálai derűltséggel honorálta, ő, mint az egyetlen, aki teljes, igazi mélységében érti a tanár úr humorát, a leghátsó padban hosszú, mély, zengő hahotát produkált. Ettől az egész osztály boldogan, harsányan röhögni kezdett, és a tanár – ha nem látott át a szítán – ellenállhatatlanul tréfás embernek képzelhette magát.

Igazi népszerűségét azonban a testnevelési órákon szerezte Béla. A Vén Vízilónak eleinte a lépéstartás is súlyos gondot okozott, mikor minden óra elején hármas sorokban, igazodással, katonásan, többször körül kellett menetelnünk a gyönyörű tornateremben. Hatvanhárman voltunk az I./b osztályban. Középen álló, daliás termetű civil tanárunk erélyes hangon diktálta a bal-jobbot, amit sípjával és olykor csattogtatójával is nyomatékosított, de Bélának nehezen ment a dolog. Ő a saját ritmusára járt. Mielőtt azonban ráncba szedhette volna, tanárunkat behívták katonának, és hamarosan el is esett a szovjet fronton. Utóda mindenben az ellenkezője volt: kicsi, fáradt és erélytelen, nemzedékek által használt tornatermi öltözők, átizzadt trikók, klottgatyák és tornacipők ezreinek szaga ivódott a lelkébe.

Nem tudott mihez kezdeni Bélával, aki nagyon igyekezett, de nem azért, hogy a tanár úr dicséretét elnyerje. Magas- vagy távolugrás, kötél- vagy rúdmaszás, bordásfal, ló vagy

korlát alkalmával Béla tulajdonképpen a „Felszállás” egy korai, még nyers ősváltozatát adta elő. Kissé félrehajtott fejjel, egy stréber tanuló feszült érdeklődésével figyelte a végrehajtható gyakorlatot. Mikor rá került a sor, hosszas hezitálás és topogás után tett néhány igen buzgó, de ügyetlen és eleve reménytelen kísérletet, majd gyászos képpel, sóhajtvá félreállt: mit tegyünk, a sors ezek szerint nem akarja, hogy ez neki sikerüljön. Csak a bukfenc sikerült neki olykor (csak előre, persze), de többnyire ahhoz is kellett valaki, hogy az osztály lelkes biztatása közben átbillentse a majdnem mázsás hústömeget a holtpontra. De utána meghajolt, és olyan képet vágott, mint aki megjavította a világcsúcsot – ezt is zajosan honoráltuk. A feléje szálló labdát sem igen tudta elkapni; senki meg nem mondta volna, hogy felnőtt korában majd kitűnően pingpongozik, és könyvet ír az ökölvívásról.

A tanár bosszankodott, de nem szólt, mi röhögtünk. Ezen fölbátorodva a következő alkalmakkal Béla már egyre inkább a röhögésre játszott. Eltúlozta az igyekezetét, majd az ügyetlenségét, és zajos sikert aratott, még a tanár úrból is kifacsart egy-egy kelletlen mosolyt. Úgy kárpótolta magát, amiért *valóban* nem képes végrehajtani azt, amit a legostobább gyerek is könnyedén teljesít, hogy velünk nevetett Abody Bélán. Ezzel kiemelte a sima nevetségességéből, és mintegy eltávolította, idézőjelbe tette önmagát. Egy másik, magasabb síkra helyeződött át, ahol csak ő van, és ahol már nem nevetséges, hanem mulattató, eredeti és garantáltan sikeres, és ahol mindenki őt nézi. Mert az volt persze a legfontosabb.

Attól kezdve, hogy ez a módszer bevált és bejáródott, ügyetlenségét nem szégyellte többé, sőt komikus iparkodásával még ironiát és fölényt is ki tudott fejezni. Karikatúráját is adta azoknak, akiknek nem volt ilyen gondjuk. Atléták ellesett, jellegzetes mozdulatait, bemelegítő törzsforgatását, karkörzését, ugrálását, a győztesnek a közönség felé integető hálás, lihegő hadonászását parodizálta, egyfajta elefántbalettet adott elő, zajos sikerrel. A fizikai teljesítmény iránti megvetését is ki tudta így mutatni, és később aztán ezt meg is ideologizálta. A sportos testű, jó megjelenésű, főleg pedig a lányoknál sikeres fiúkat rosszul titkolt irigységgel, megvetően „fallikus triumfátoroknak” nevezte, amit a tökfey szinonimájaként használt.

2. A racionális irracionális

A „Felszállás” után ezen a ragyogó kora őszi délutánon is a Körtér közepén létesült, leírhatatlan szagú és színvonalú vizele felé sétáltunk; már órák teltek el a tanítás vége óta. Béla odaállt mellénk a kátránnyal lekent fal elé, és hosszadalmas, kis helyben ugrásokkal kísért, bonyolult kotorászás után végül föllélegezve jelentette: „Kiemelés tőlem. A. B.” – és könnyített magán. Folyóiratokból, az akkoriban dúlólódó ideológiai viták szövegeiben leltük ezt az addig nem ismert, fontos értekező prózai *terminus technicus*. Mikor kiléptünk a búzból, Béla közölte: „Zárójel bezárva. Új bekezdés.” Gyakran hangoztatta, hogy ő elvből nem vizeles után, hanem előtte szokott kezét mosni. Továbbá, hogy szerinte alsóneműt viselni merőben fölösleges.

És rendszerint visszamentünk A Plakáthoz. A Plakát a Himfy utca és a mai Villányi út körtéri sarkán, egy csenevész fácskát körülölelő vashenger hirdetőoszlop volt, a század eleji Pest megmaradt emléke, rajta többek közt rendszeresen az Operaház és a Nemzeti Színház részletes heti műsora. Itt ágazott el hármunk hazavivő útja: Tomasz fölsétált a rövid Himfy utcán és a lépcsőn, és máris otthon volt az Eötvös Collegium legendás aligazgatójának, dr. Tomasz Jenőnek szolgálati lakásában. Béla az ellenkező irányban ballagott a mai Bartók Béla útból jobbra kiágazó Kőköröcsin utcába, a nagyhírű

műegyetemi professzor, Abody Előd otthonába, én pedig rendszerint villamosra vagy buszra szálltam az Erzsébet híd budai roncsai melletti Duna-parti lakásunk felé. Alig bírtunk elszakadni egymástól.

A Plakát szakrális helyünk volt, egyfajta agora és egyben aréna, gondolat- és olvasmányélmény-cserék, rivalizálások, tervezetések és óriási nevetések színhelye. Tanítás után nemritkán ott ácsorogtunk előtte, és izgatottan beszélgettünk késő estig. Már régen faltuk mindazt a klasszikus és modern, főleg kortársi magyar és világirodalmat, ami addig fönnakadt az egyház ókonzervatív *nihil obstaján*. Naponta fedeztünk föl újat és megvitatni valót irodalomban, zenében, ideológiában. Minden újdonságot meg kellett beszélni. Főleg a társadalomjobbító szándékú irodalom érdekelt akkor bennünket, Szabó Dezsőtől Németh Lászlón, Illyésen, Szabó Zoltánon, Erdei Ferencen és Veres Péteren át Ortegáig, Bibóig és a marxistáig, de izgatottan olvastuk Freudot, Thomas Mannt, József Attilát, Déryt, Radnótit és az irodalmi folyóiratokat is. Figyeltük a készülő radikális társadalmi átalakulást, aminek szükségességében és várható sikerében naivul nagyjából megegyeztünk. A polgárság azonban, amelybe beleszülettünk, és amely a háború után még talpra állt, végóráit élte – épp csak ezt nem érzékeltük. Az egyház roppant szellemi, gazdasági és politikai hatalma a szemünk látára rogyott össze. Tanáraink elbizonytalanodtak, tankönyveink, sőt neveletésünk jó része is használhatatlanná vált. Ezt mi felszabadulásként, mámoros szabadságként éltük meg. Bennem sok lelki viszontagság és gyötrem, száz meg száz szentmise, imádság, prédikáció, jámbor intellektus és olvasmány, rózsafüzér, töredelmes gyónás, penitencia és föloldozás után, sőt talán éppen e túladagolás egyenes következményeképpen, hirtelen az a meggyőződés alakult ki, hogy Isten beszüntette a Gondviselést, ha valaha volt, máskülönben hogyan magyarázható az elmúlt szörnyű háború, meg egyáltalán, a teljes emberi történelem? Mi lenne, ha mindenki, aki a Gondviselésben bíz, megvalósíthatná dédelgetett vágyait? – tettem föl a kérdést. Szerintem katasztrófa. Vitakoztunk ezen. Györgyi Géza vallásos volt, Tomasz is inkább arra hajlott. Nem érdem, hanem érdek vezérli a világot – szűrtem le a még folyékony spanyolviaszt. Béla hasonló véleményen volt. Isten eltűnt, belőlem legalábbis biztosan – jelentettem ki. Ez is izgalmas és felszabadító érzés volt. Most már majd én döntöm el, mi a jó, mi a rossz. Béla ebben azért óvatosabb volt, nyitva hagyott magának egy kiskaput. „Racionális hit az irracionálisban – ez az én jelszavam”, foglalta össze az álláspontját. „Fordítva persze érdekesebb.”

Mire 1949-ben leérettségiztünk, az iskolát már Állami Szent Imre Gimnáziumnak hívták; a következő évben aztán végleg szakított az Árpád-házzal, és József Attilára vonalásított. Szerzetes tanáraink eltűntek, helyettük, mivel híres iskola volt, többek közt néhány egészen kitűnő civil tanárt is kaptunk. 1949 elején, Mindszenty letartóztatása után egy napon úgynevezett „körözvény” járta be az iskolát: korábban is így hívták az óra közben osztályról osztályra vitt igazgatósági közleményt, amit mindenütt felolvastak, a tanár szignálta, aztán a hetes vitte tovább a szomszédos osztályba. Ezúttal a „klerikális reakció” aknamunkája elleni fenyegető tiltakozás, a prímás letartóztatását helyeslő és kemény büntetését követelő durva kommunista szöveget olvasott föl a tanár. Mindenkinek alá kellett írni. A halálsápadt civil tanár, aki új ember volt, némán végignézett a halálsápadt osztályon, aztán lassan kettőt, jelentőset biccentett felénk, majd rövid habozás után aláírta; valamennyien követtük. Éreztük, hogy ez súlyos, korszakváltó történelmi pillanat. Abban a lemondó biccentésben egy egész ország tehetetlen megadása sűrűsödött, helyi szinten – de ezt még nem érzékeltük. Utána komor csönd ült az osztályra, míg végül a tanár erőt gyűjtött, és kommentár nélkül folytatta az órát.

Talán már a következő órán vagy másnap újabb körözvény érkezett: ezúttal tiltakozás az egyházat és a prímást ért alaptalan politikai vádak ellen. Sohasem tudtuk meg, kinek volt bátorsága ujjat húzni a berendezkedő kommunista hatalommal és vállalni a következményeket – amelyek végül nem következtek be; a diktatúra még nem épült ki teljesen, fontosabb dolga volt. A tanár – egy másik tanár – némi habozás után aláírta, majd minden habozás nélkül mi is, az egész osztály. Ezt azért nem – mondtuk egymásnak néma arcjátékkal a hátsó padokban. Ezt azért nem akartuk.

Nem ezt akartuk, hanem nyugati demokráciát, mindazzal, ami vele jár. Úgy éreztük, hogy a megvalósítás gigászi feladata a leendő értelmiségi nemzedékre, vagyis miránk vár. Már korábban elhatároztuk, hogy kidolgozzuk a nyugati demokráciába való átmenet módozatait, a magyar társadalom átalakításának útját. Ne érjen bennünket készületlenül, mikor elérkezik a pillanat, és cselekedni kell. Ebből a célból Tomasz javaslatára – a népi írók szárszói konferenciáinak mintájára – különféle lehetőségekről előadásokat tartunk, azokat megvitatjuk, majd közös munkával megalkotjuk a „leányfalusi téziseket”. ’48 nyarán Abodyék leányfalusi nyaralójában gyűltünk össze öten-hatan, hogy ismertessük elképzeléseinket. Béla terjedelmes szöveggel állt elő; volt abban athéni demokrácia, „filiszterek bűnös ostobasága”, Robespierre, egyén és közösség, társadalmi egyenlőség, „erkölcsi imperatívusz”, Ady és Szabó Dezső, idézetek a *Kommunista kiáltványból* és a *Bibliából*. Szellemes, aforisztikus, de eléggé komolytalan elmfuttatás volt, lendületes és komoly előadásban. Tomasz Németh Lászlóból és Bibóból készült, én Wilhelm Röpke német közgazdász *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* (Korunk társadalmi válsága) című, sokat emlegetett munkáján rágtam át magam, különös figyelemmel a *Der dritte Weg* (A harmadik út) című részére, abban a meggyőződésben, hogy nem tanácsos kész mintákat követnünk.

Nem tudom, melyikünk kezdte a nevetést. Egy ponton az egész fontoskodó, önképző-köri szintű vállalkozás hirtelen mindenestül annyira abszurdá és komikussá vált, hogy óriási hahótában és viháncolásban törtünk ki. Féktelenül, felszabadultan kinevettük saját magunkat.

3. Vrekk! Les enfants horribles

Miközben szorult a kommunista hurok saját osztályunk körül, mi még lázadtunk ellene. Szegény, holtfáradtan hazatérő özvegy anyám akkoriban azzal töltötte estéit, hogy az ágyneműből, törülközőkből, konyharuhákból nyomatékos kérésre kifejtette a monogramja fölé hímezett, túrhetylen nemesi koronát. A Plakátnál eleinte csak vastag ceruzával átvírtuk az operai és színházi műsor erre alkalmas szavait. *Tosca–Tócsa; Szöktetés a szerájból – Tüntetés a szertárban; Aida – Vajda; Amonasro, az etiópok királya – Antonescu; Rózsalovag – Dózsa lova* és hasonlók. Egy vendégszereplő jiddis nyelvű külföldi színtársulat plakátján *Ich bin a Katzeff* című darabot hirdettek. Abody évekig úgy jelentkezett telefonon, hogy „Katzeff vagyok”, „Itt a Doktor Katzeff beszél”, és a végén magasra fölvitte a hangját.

Ezeknél eredetibb és szellemesebb ötletek is születtek A Plakát előtt. Esti Kornél és barátai szelíd, békebeli játékait igyekeztünk merészen és meglehetősen durván túlszárnyalni, egy csöppet sem szelíd és békés korszak gyermekei.

Kezdtük azzal, hogy jó hangosan komisz, fenyegető, osztályharcos megjegyzéseket tettünk az arra járókra. Volt csatakiáltásunk is: *Vrekk!* Ezt sokféleképpen lehet mondani: halkan, elnyújtva, sejtelmesen, csábítóan, kérdő hangsúllyal, gyorsan ismételve, ingerülten, izgatottan, de kórusban és fenyegetően az igazi. Béla öblös mélysége orgonaként szólt a mi magasabb regisztereink alatt. Az emberek nem tudták mire vélni

fenyegető vrekkegésünket, elképedve, riadtan bámultak utánunk. Már elkezdődött az a korszak, amikor bárkivel bármikor bármi megtörténhet, de az emberek még tudtak csodálkozni, némelyek nevetni is. A környék rendszeresen fölbukkanó, furcsa küllemű figuráit szabadasszociációs alapon képtelen gúnynevekkel láttuk el. Első emberünk, aki a Kaffer nevet kapta, egy szikár, fehér hajú, szemüveges, szigorú arcú, hegyes orrú, valahai eleganciával öltözött, kamásnis öregúr volt. Úgy állt ki a két fölső metszőfoga, akár egy vén kan nyúlé. Nem tudom, kitől származott a Kaffer név, de annyira össze voltunk hangolódva, hogy azonnal lelkesen egyetértettünk: nem is lehet más. Nyugalmozott miniszteri tanácsosnak, adóügyi, esetleg magas beosztású igazságügyi tisztviselőnek véltük. Mindig ugyanakkor, karján nejével, sétabotját tekintélyesen lóbálva róttá délutáni egészségügyi sétáját, nagyjából mindig azonos útvonalon. Szigorú arccal nézelődött, mint aki szemrevételezi birodalmát. Ő ihlette Béla újabb számát, a később másokkal is gyakran bemutatott, klasszikussá vált paranoid manifesztációt, a „Szagulás”-t. Mi Tomasszal távolabbról figyeltük: a műértő közönség. Béla odament Kafferék mögé, akik mondjuk éppen egy kirakatot nézegettek, és lassan, alaposan megszaglászta a nála jóval alacsonyabb Kaffer úr kalapját, majd fejét csóválva, súlyos léptekkel továbbment. Kaffer úr döbbenten lekapta a kalapját, forgatta, megszemlélte kívül-belül, végül meg is szagolta, de mikor Tomaszt és engem megpillantott, ahogy tisztas távolban röhögünk rajta, fejébe csapta a kalapját, és a méltatlankodástól fuldokolva, rémült feleségét vonszolva, sietve odébbállt. Ettől kezdve a házaspár megváltoztatta szokott útvonalát, de mi megtaláltuk őket, és legalább egypár ijesztő *Vrekk!*-et mindig megkaptak tőlünk. Ha éppen szembe találtak jönni velünk, szegény Kaffer úr, maga a sértett és amúgy is vérszen aláaknázott polgári méltóság, már messziről fenyegetően hadonászott a botjával, de hiába. Nem menekülhettek előlünk. Rendőrt nem hívtak; olyasféle polgárok, mint ők, akkoriban már nem szívesen kezdeményeztek bármilyen kapcsolatot a rendőrséggel.

A „Leporolás” szintén olyan száma volt Bélának, amit rajta kívül senki sem mert volna előadni. Nagyon irigyeltem érte, de beláttam: erre születni kell. Tomasszal mindketten ingyencek módjára, nagyon élveztük Béla alakításait, de míg Tomasz, megelőlegezve a leendő híres amerikai természettudós-kutató tárgyilagos és némileg kívülálló szkepticizmusát, afféle „Nézd ezt az örült marhát, mit csinál már megint!” alapállásból szemlélte és szívből *kinevette* a produkciókat, melyekben maga is lelkesen részt vett, nekem viszont roppantul imponált, sőt máig imponál az akkori Béla páratlan eredetisége, merészsége és exhibicionizmusa. Én őszinte ámulattal és átéléssel, irigyen, sőt valami büszkeségfélével *nevettem* a produkciókon. Azóta sem találkoztam az életben senkivel, aki e paranoid manifesztációk bármelyikét kitalálni és pláne arcrándulás nélkül végrehajtani képes lett volna. Pedig végigéltünk néhány korszakot, mikor jól jött volna az antiszürrealizmus.

Kiválasztott valakit az utcán, majd odament hozzá, elnézést kérve kis udvarias meghajlással bemutatkozott, mint mondjuk Endrédi Vendel (volt zirci ciszter apát), és engedélyt kért, hogy hátul leporolhassa az illető kabátját. „Talán neki tetszett dőlni valaminek” – magyarázta aggodalmasan fontoskodva. Az engedélyt megkapta, mire hosszan, gondosan leporolgatta az illető hátát, ami persze egyáltalán nem volt poros. Köszönetet és elismerő mosolyt kapott érte: hál’ istennek azért akadnak még derék, tisztelettudó fiatalok, ez volt a mosolyokban. „A cserkész ahol tud, segít” – mondta szerényen Béla, fejet hajtott és továbbstett, hogy másokon is segíthessen.

Szereplési vágya nem hagyta nyugodni. Hamarosan előállt a „Szagulás” egy továbbfejlesztett, kockázatosabb, de egyben izgalmasabb változatával. A „Kalapharapás”-t csak

tömegben lehetett bemutatni, villamoson, autóbuszon, mozipénztár előtt, vagyis olyan helyeken, ahol tolonganak az emberek. Béla kiválasztott magának egy megfelelő férfit, odafurakodott mögéje, és óvatosan *de facto* megharapta a kalapja karimáját. Persze úgy, hogy mi lássuk; mindig szemmel tartotta hálás közönségét, amelynek játszott. A harapástól a kalap, típusától függően, valamelyest előrebillent, máskor, szintén elől, hetykén kissé megemelkedett, de tulajdonosa nem láthatta, mitől. Béla elnézést kért, mintha csak véletlenül lökte volna meg a kalapot, hiszen fél fejjel magasabb volt szinte mindenkinél.

Voltak aztán alkalmi, pillanat szülte, egyszeri alakítások, amelyek természetüknél fogva nem kerülhettek bele a repertoárba, és ugyanezért címet sem kaphattak. Egy villamos hátsó kociján utaztunk éppen, mikor valamelyikünk észrevette, hogy az üres vezetőfülke ajtaja nincs bezárva, és a vezetőpulton egy gondosan becsomagolt kislábas van biztonságosan a sarokba helyezve; nyilván a vezető vacsorája. Azonnal kicsomagoltuk: eléggé gusztustalan látványt nyújtó, fagyott zsírtól fénylő, erősen illatozó káposztás kocka volt benne, mellette egy külön becsomagolt kovászos uborka. A káposztás kockát gondolkodás nélkül, kézzel azonnal kikapkodtuk és fölfaltuk. Béla fogta a méretes, lekonyuló uborkát, a sliccébe dugta, majd a „Felszállás” idiótájának arcával és hangjával, az uborkáját markolászva lassan végigvonult a kocsin. Néhány utas észrevette a dolgot, az egyik föl is állt, hogy segítsen, vagy ki tudja, mire készült, de ekkor Béla – à la Esti Kornél – rendes, mindennapi hangján biztosította, hogy köszöni szépen, de magában is boldogul, kihúzta sliccéből az uborkát, beleharapott, majd velünk együtt leszállt.

Egy másik alkalommal estefelé a Körtéren sétáltunk, bizonyára prédára lesve, mikor Béla hirtelen fölkapott a fal mellől egy éppen ott szaglászó kiskutyát, lábujjhegyre állt, és beejtette a rémülten kapálózó állatot egy nyitott ablakon. Pillanatok múlva csaholás és sikoltozás hallatszott a lakásból. Elégedetten mentünk tovább. A Körtéren előbb vagy utóbb többnyire föltűnt népes panoptikumunk valamelyik alakja, akit aztán üldözőbe vettünk, és a szokásos, vrekkelő, esetleg szaguló kezelésben részesítettünk. Felejthetetlen figura volt Félig Elszopogatott Savanyúcukor úr, egy ócska esőkabátjában örökké siető, lenyalt hajú, gyanús fiatalember, elmosódó arcvonásokkal. Dr. Bujdosó vagy Bojdosó, egy hatalmas cipőiben lúdtalpasan slattyogó, negyven körüli ember, arcán több ezer év minden bánatával, örökké tömött aktatáskáját cipelte valahová. Úgy képzeltük, élete végtelen sok munkával és áldozattal létrehozott főműve rejlik benne, azzal házal kiadótól kiadóig. Egyetlen percre sem adja ki a kezéből, még az ágyban és a vécén sem. A mű címét is tudtuk, de azt már elfelejtettem. Monsieur Foche Trésbieux fizimiskájára sem emlékszem már, mint ahogy Santungh(ö) és Fel-s-Lenyelt Priccs urak arca is kihullott a régvolt kamaszkor boldog őszi kora délutánjainak emlékei közül.

Az ostrom idejéből oly emlékezetes szovjet tank, a T34-es nevét kapta egy köpcös, lödenkabátos, oldalzsákos, középkorú, szemüveges, zord asszony, aki télen-nyáron hetyke kis zergetollas vadászkalapot és bakancsot viselt ráhajtogatott, vastag, kötött sízoknival. Nőiesség tekintetében is névadójához állt közel. Őszülő haját férfiasra nyíratta. Sohasem mutatkozott oldalzsákja nélkül, nyilván túlélőkészletet hord magánál, állapítottuk meg. Rövid vita után megegyeztünk abban, hogy bugyi, kulacs víz, vécépapír, tábla csokoládé, egy hetenként cserélt alma vagy körte, gyufa, gyertya, zseblámpa, aszpirin és imakönyv, sőt rózsafüzér is van benne, újabb háború, ostrom, letartóztatás, földrengés, árvíz, világvége stb. esetére. Őt nem vrekeltük meg, hanem csak némán és föltűnően, sokáig kísérettük, ami láthatóan rendkívül idegesítette. Különben ő az egyetlen a

panoptikumból, akivel évtizedek múlva is találkoztam egyszer a villamoson. Talán a lánya lehetett, mert semmit sem öregedett; az oldalzsákja mindenesetre vele volt, bizonyára friss almával vagy körtével és talán már pillepalackos ásványvízzel.

Hat évvel később, már egyetem után (ahová mi ketten szintén együtt jártunk), Béla még mindig dolgozott a panoptikum bővítésén. Siófokról, egy szakszervezeti üdülőből írta nekem „*Vajda Miklósnak, az »Empire« bohacirkusz igazgatójának*” címzett levelében: „...egyetlen szerencse két elfogadható szobatárs. Egyik doppelgenger Bojdosó, a másikra két nevet tudnék mondani (28 körüli férfi): Gertrúd vagy Gréti. Kíváncsi vagyok, mond-e Neked ez a jellemzés valamit, szerintem tökéletes. Még hozzátenném, hogy: CÁPA. A vasúton új alaptípust fedeztem fel, és szeretném alapszókincsünkbe tenni. Ha mond valamit, ezt is: Gordonné. Kérlek, számolj be, hogy képzeled el...” Ez azonban már nem volt az igazi. A panoptikum felfedezései és névadásai kollektív akciók voltak; közönsége nélkül pedig még Béla ötletei sem fénylettek már úgy, mint egykor.

Hónapokon át folytak az utcai garázdálkodások. A kamaszok istene – ilyen is van, nyilván – óvott meg a lebukástól, a botránytól, a rendőrségtől. Nem fértünk a bőrünkbe, ismertük, kerestük és élveztük a veszélyt. Boldogok voltunk egymás társaságában, szüntelen szellemi izgalomban és kalandvágyban éltünk. Béla hajmeresztő ötletei és mutatóványai a polgárpukkasztás új meg új, meghódíthatlan csúcsaira vitték bennünket, és nagy meglepéssel, sőt büszkeséggel töltöttek el. Lázadtunk volna minden ellen, de a történelem döngő léptekkel megelőzött bennünket, és ezért aztán a saját lázadásunkat is kineveltük.

Egyik igazán veszedelmes akciónk kollektív alkotás volt, előre fölvázolt forgatókönyvvel. Az osztályból tízen-tizenöten, vagy még többen, köztünk, jól emlékszem, Latinovits Zoltán, „spontán tüntetést” rendeztünk a Fadrusz utcában. *Kötelet az arisztokráciának!* – ordítottuk kórusban, skandálva, *Köte-let az ariszto-kráciának!* A felvonulás riadt döbbenetet okozott a járókelők körében. Az emberek megálltak, elképedve bámultak. Ez akkor – még – sokkoló követelés volt; többen rosszat sejtve gyorsan eltűntek a helyszínről. Már a csengőfrász, a tömeges letartóztatások, a politikai kirakatperek kezdeti korszakában jártunk. A forgatókönyv szerinti megbeszélte pillanatban, mint valami szabadnapos rendőrtiszt, aki azonban rendbontás láttán haladéktalanul szolgálatba helyezi magát, fenyegetően megjelent az utca végén Abody Béla, és kabátja alól kardot rántott elő. Igazi bojtos tiszti kard volt, kártyán nyerte valahol. Mint ahogy terveztük, „nagy sebbel-lobbal” a helyszínen termelt, és kardját villogtatva „oszlalni kezdte a tömeget”, közben öblös hangján azt kiabálta, hogy „Tessen továbbmenni, kérem! Nincs itten kérem semmi bámulnivaló, kérem!” Ez volt a „Kardlapozás”, de második előadásra már nem került sor. Emléke azonban ma is él. A tavalyi, hatvanadik érettségi találkozón több aggastyán tüntető is emlegette.

Ugyanabban a vészterhes időszakban született egy másik kollektív alkotásunk, a „Fölríni – Kinyírni!” című pantomim, Béla főszereplésével. Odaálltunk Tomasszal hárman a Kossuth Lajos utcában, a Semmelweis utca sarkán ma is létező Gourmand eszpresszó földig érő ablaka elé, Béla közel hajolt az üveghez, mi kétoldalt mögötte álltunk. Vészjósló arccal, asztalról asztalra lassan végigmérte a kommunista sajtó szóhasználatára szerint odabent „lebzselő, ellenséges, reakciós, ingyenélő, deklasszált, burzsoá, nyugatbérenc, valutázó, kizsákmányoló, osztályidegen” stb. „elemeket”, és rájuk mutogatva, hangtalan szájmozgással diktálni kezdett, mi pedig notesszal a kézben jegyeztünk. Az eszpresszó bámulatosan rövid idő alatt kiürült. Elégedetten mentünk tovább egy másikhoz.

4. Az énekes

A Plakát tövében heves zenei viták is zajlottak. Sűrűn jártunk együtt az Operába, hol a kakasülőre, hol Keresztury Dezső, a korábbi Eötvös collegiumi igazgató, majd kultusz-miniszter páholyába. Láttuk a Klemperer-korszak valamennyi legendás előadását, de minden egyebet is. Györgyi Géza, Tomasz meg én zongorázní tanultunk, faltuk a szimfonikus és a kamarazenét, sokat jártunk hangversenyekre is. Bélát kizárólag az olasz opera érdekelte, Verdi, Puccini és a veristák. Még szóba jöhetett némi Gounod, Muszorgszkij és Wagner (utóbbi „a fenséges unalom apoteózisa”), monumentalitás, tragikum és hősi pátosz okán. Mozart „infantilis cincogás”. Hihetetlen terjedelmű, erejű és ragyogó csengésű, végül, kifejlődve, sötét tónusú, nagyon szép bariton hangja volt, komolyan készült az operaénekesi pályára, amely mellett majd írhat is – mert persze írónak is készült.

Zenei tanulmányait az Opera nézőterén, a rádió, illetve a gramofonja mellett végezte. Fül után – bár a hallása nem volt éppen tökéletes – sok mindent eltanult, állandóan áriatöredékeket és akár többszereplős jelenetrészleteket adott elő nekünk a hagyományosan komikus operai gesztusokkal és mimikával, de Abody módra. Remekül parodizált minden ismert énekest, még az alt és mezzoszoprán hangokat is. Dóltünk a nevetéstől. Akkoriban még magyar fordításban énekeltek minden operát. Béla állandóan operai szövegtöredékeket szótt a beszédébe. „*Hercegem*”, „*Én, mint törvényes cárevics*”, „*Én Lohengrűn vagyok!*”, „*Mi újság, te bohóc?*”, „*Tisztán éltem, híven szerettem*”, „*Majd dönt a dőzse s a szendátus!*”, „*Esküszöm a bosszús égre!*” és hasonlók a szókincséhez tartoztak.

Minden adottsága megvolt, hogy nagyszerű énekes váljék belőle. Az utcán leszólította Laczó Istvánt, az Operaház akkori ünnepelt hőstenorját, és megkérte, hallgatná meg. Még nem dőlt el egészen, hogy tenor vagy bariton irányba fejlődik-e a hangja. Az énekes nagy jövőt jósolt neki, de azzal, hogy mindent felejtse el, és a kezdetek kezdetétől tanuljon valakinél, de legelsősorban is kottát olvasni. Ezt már mi is mondtuk neki. Annak ellenére sem tanulta meg a kottát, hogy a gimnáziumban évekig nem kisebb muzsikos és zenetudós tartotta nekünk az énekórákat, mint Rajeczky Benjámin atya, mellesleg Kodály egyik apostola. A kotta „filisztereknek való”, hangoztatta megvetően Béla, „hang kell ide, nem más, az pedig akad” – tette hozzá, majd iszonyú hangerővel elbődült, és Amonasro, a legyőzött etióp király átkát harsogta a fülünkbe az *Aidá*ból. Ebből aztán új, nagy sikerű száma született. A gimnáziumban, az óráközi szünetekben a legyőzött Amonasro, az etiópok bariton királya, a Nílus partján, a nád közt titkon találkozott leányával, a szépséges Aidával, és megátkozta a rabszolgasorba taszított leányt, aki bele merészelt szeretni a győztes egyiptomi sereg hadvezérébe, a daliás ifjú Radamesbe. A rövid jelenethez szüksége volt egy Aidára, és ő többnyire a nagyon okos, de félszeg és humortalan Györgyi Gézát választotta ki magának. Megragadta Aida karját, és a visszhangos folyosón „*Nem vagy lányom többé, csak a fáraó cselédje!*” félelmetes üvöltéssel előrelódította Gézát, akkora erővel, hogy az elvágódott, és a kövön csúsztatva kékre-zöldre verte magát. Béla nem kegyelmezett neki, megismételte, csiszolta, finomította a produkciót. Géza menekült előle, de az előadásnak akkora sikere volt, hogy az osztályból többen jelentkeztek Aidának.

A Rajeczky által vezetett templomi kórusban, a vasárnapi énekes miséken a karének és az orgona záróhangjai után gyakran még tizenöt-húsz másodpercig zengett a karzaton Béla kitarított hangja. Hatalmas mellkasában két énekesnek elég levegő fért el. Rajeczky hadonászott, szeme villámokat szórt, odalent az oltárnál a miséző pap boszszankodva várta, hogy folytathassa a liturgiát, a hívők közt derűltség hullámmozott végig, Béla hangja pedig – néha kissé hamisan – csak zengett tovább.

Egyszerűen képtelen volt a rendszeres, kitartó, hosszadalmas munkára, amely csak távoli és bizonytalan dicsőséget ígér, és sikervágyában valószínűleg úgy intézte el magával a dolgot, hogy vállat vont, és azt képzelte, fül után igenis mindent meg lehet tanulni, hangjának ereje és szépsége, alakításainak hitele pedig majd lenyűgözi a szakértőket, és átlendíti minden kicsinyes szakmai akadékoskodáson, hangképzési, légzési és egyéb technikai rigolyákon. Tudott énekesekről, akik nem végeztek magasabb zenei tanulmányokat. Elképzelésében semmi sem ingatta meg.

Még el sem dőlt, hogy hőstenor vagy hősi bariton lesz-e belőle, mikor elhatározta, hogy szerelmének, akire – joggal – igen féltékeny volt, hanglemezt készít a születésnapjára. Engem kért föl zongorakísérőnek. Volt egy cég, amely „*Saját hangja, vigye haza!*” szöveggel hirdette magát a lapokban. Ott adtuk elő a produkciót, amelyet használt röntgenfilmre, valakinek a veséjére vagy a tüdejére karcolt rá egy kezdetlegesen összebütykölt szerkezet. Az eredmény majdnem olyan kísértetiesen és messzi távolból vagy a föld alól szólt, mint Kossuth Lajos viaszhengerre fölvelt torinói üzenete, amelyet manapság néha lejátszanak a Magyar Rádió archívumából. A produkcióval Béla elmésen üzeni kívánt csalfa szerelmének: Verdi *Otello*jának két részletét választotta. Az elsőt a híres „bosszúkettőt” adta elő egymaga, amihez kissé át kellett írunk Verdit. Hol Jago volt, hol Otello, saját elképzelése szerint, vagyis hol bariton, hol tenor hangon énekelt. „*Esküszöm aha bohosszus égre!*” – ez volt a lényeg, ebbe beleadott mindent, féltékenységet, szenvedélyt, hangerőt, mimikát. A második részletben a féltékenységtől félőriült Otello önmarcangolva monologizált megfojtott hitvese ágyánál, mielőtt, fölismervén Desdemona ártatlanságát, kardjába dőlt volna. A próbákon, amelyek nálunk zajlottak, Béla mindig teljes felszereléssel jelent meg: többféle olasz *Otello*-felvétellel, valamint tojásokkal és szódabikarbónával. Utóbbiakat, magyarázta nekem, az énekesek hangjuk fényesítésére, „beénekléskor” használják. Irtózatossá erejű skálázásba fogott, de olyan hamisan, hogy sokszor közbe kellett lépnem a zongorán. Időnként leengedett a torkán egy-egy nyers tojást szódabikarbónával. Mikor már elemében érezte magát, nekiálltunk az áriának, és ekkor kiderült, hogy Bélának sejtelve sincs, pontosan mit írt a papírra Verdi. Tempó, ritmus, dallamvezetés, érthető szövegejtés nem érdekelte, saját elképzelését követte, és néha bántóan hamis volt, viszont roppant hősi erőt és szenvedélyt adott bele a produkcióba. Váratlan rögtönzésekkel lepott meg, nem volt könnyű dolgom a zongoránál. Nemcsak harsogta, hanem alakította is a szerepet, széles gesztusokkal, heves dobbantásokkal, ijesztő arcmimikával és a kitarított hangok végén alkalmazott kis, fájdalmat kifejező nyögésekkel vagy nyekkenésekkel, a tenorária végén pedig hosszú, borzasztó halálhörgéssel. Hogy a szeretett lány mit szólt a produkcióhoz, az nem tudható.

Egyetlen következménye lett az operaszendélynek. 1948 nyarán, az utolsó cserkész-táborba Béla, alighanem az egész nemzetközi cserkészmozgalom történetében példátlan módon, a hatalmas, húszvalahány kilós hátizsákon kívül, arcán egy anarchista forradalmár szigorú eltökéltségével, magával cipelte fölhúzó gramofonját, másik kezében pedig bélelt szatyorban féltett lakklemezeit hozta. Lucskosra izzadt ingben, vastag, vörös szőrű combján a szétpattanással fenyegető, lehetetlenül rövid zöld cserkész nadrágban, erősen szuszogva caplatott fölfelé mellettem az erdei ösvényen a lábát minden lépésnél verdeső, dögnehéz fekete dobozzal. Szabadidőnkben aztán pléhhangon olasz operáriák szóltak az erdei tisztáson a Mókus őrs sátrából. Béla, aki ettől teljesen otthon érezte magát, az elképedt és elismerő nevetéseket büszkén bezsebelve, indián fejdíszben, hatalmas léptekkel föl-alá járt a sátor előtt, hallgatta a lemezt, és előbb magában dú-

dolva kísérte a dallamot, majd a választott helyen szakszerű, jelentőségteljes torokköszörülések után irtózatossá hangerővel, többnyire olaszul, bele-belebódult a zenébe, elnyomva a nyamvadt gépi hangot. Így tanult, nyilván otthon is. És mindezt a drámai helyzet által szerinte megkívánt mozdulatokkal és mimikával. Látszott rajta, hogy képzeletében nem cserkész táborban és nem indián díszben, hanem egy operaszínpad nagyszabású díszletei közt, jelmezben ágál. Ám ez a botrányos újítás egyszerűen elképzelhetetlen volt a számháborús, indiánosdis, népdalénekléses, tábortüzes, naiv kamaszfiú-romantikára épült mozgalom keretében. A csapatparancsnok atya végül úgy ítélte meg, hogy Rigoletto, Otello, Scarpia meg pláne Aida, Mimi és Violetta, nemkívánatos vendégek „a csitári hegyek alatt”. A tábor után tapintatosan eltanácsoltak kettőnket a csapatból. Engem azért, mert – különben Bélával együtt – rendszeresen cigarettáztam a bokrok között.

Napokkal később Rákosiék betiltották a cserkészetet, föloszlatták a szerzetesrendet, és államosították a gimnáziumot.

5. Az elnök

Az új, nekünk utolsó tanév kezdetén megalakult a gimnáziumi Diákszövetség. Hogy, hogy nem, a választás eredményeképpen a végzős évfolyam három diákja lett a vezetőség. Elnök: Abody Béla, főtitkár: Tomasz Sándor, kultúrtitkár: Vajda Miklós. Már addig is közismert, pimasz hangadói voltunk az iskolának; most kezünkbe kerítettük a hatalmat. Az igazgató, egy korábban is ott tanító, jó humorú civil tanár, ismert bennünket, és szinte szabad kezett adott nekünk. Béla azzal kezdte elnöki működését, hogy kötelező megjelenéssel nagygyűlést hirdetett a díszterembe, és nyolcszáz diák előtt, a színpad szélén állva, elmondta programadó szűzbeszédét.

A nagy ívű, igazi átéléssel, papír nélkül elmondott hosszú szónoklatban visszaköszött Béla leányfalusi téziseinek néhány tétele, de most főként „a közösségi szellem primátusára”, „a demokrácia mindenekfölöttiségére”, „a változás kemény parancsára”, „a platóni állameszmére” és hasonlókra apellált, de akkori kedvenc írói, Szabó Dezső, Karinthy, Anatole France, Shaw és Huxley is szóhoz jutottak. Hitbuzgalmi szónoklatokhoz lévén szokva, a diákok eleinte oda sem figyeltek, de a kacskaringós mondatokkal, poénokkal, idegen fogalmakkal tömött, nagy hévvel előadott szöveg és a közülük való szónok mulatságos iparkodása és bizarr személyisége megfogta őket. Fokozódó derültséggel hallgatták, és a végén óriási ovációval, hujjogással és fütyögéssel ünnepezték a szónokot, aki szerényen mosolyogva úszott a dicsőségben. Azt élhette át, mégpedig nagy nyilvánosság előtt és először életében, hogy jó, nagyon jó Abody Bélának lenni. Ez reveláció lehetett. Mindaddig menekült a külső, a látható Abodytól, eltávolította magától, kinevette és kinevettette – most végre bátran vállalhatta, azonosulhatott vele. Már nemcsak cinkostársai elismerését aratta le, hanem beavatatlanok tömegét is megfogta és elszórakoztatta. Nagyközönség előtt adta Abody Bélát, egyenesben; nem kellett bizarr, szürrealista ötletekhez folyamodnia, hogy dominálhasson, sikerült anélkül is. A beszédet kísérő bősz metakommunikáció olyasmit éreztetett a hallgatósággal, hogy néz-zétek, lám, ilyen sokra vittem, elnökötök lettem, de hát nem tehetek róla, én már csak ilyen vagyok, okosabb, mint ti, akik buták vagytok, de így jó ez, és szeretlek benneteket, mert ti is szerettek engem.

A Diákszövetség három fontos újítását is bejelentette a beszédben. Az őszi folyamán nagyszabású kulturális rendezvénysorozat lesz az iskolában; a húszperces nagyszünetben ezentúl az érettségiző osztályok diákjai dohányozhatnak a kijelölt helyiségben; ugyan-

akkor a folyosókon hangszórókból komolyzene lesz hallható. Tomboló siker. Ilyen még nem volt a ciszter diákság hosszú történetében. És attól kezdve Béla kedvenc olasz operaáriái és az én Mozart- és Beethoven-nyitányaim hangjai mellett cigarettáztunk, és szóttuk terveinket a nagyszűnetben.

A Szent Imre Kultúrhét ötletén sokáig tanakodtunk. Az előző év nagy sikere a *Bánk bán* előadása volt, természetesen Abody Bélával a címszerepben. Most lett vers-, novella- és énekverseny, diák-tanár zsűrivel, könyvjutalmakkal, gálaesttel. Az énekversenyt az egyetlen induló, Abody Béla nyerte. A gálaesten Tomasz zongorakíséretével a *Bánk bán* operából a „*Mint száműzött, ki vándorol a sűrű éjen át*” kezdetű áriát adta elő hatalmas hangerővel, a szokásos dobantásokkal, teátrális grimaszokkal és gesztusokkal, tenor vagy bariton hangfekvésben-e, arra már nem emlékszem, de arra igen, hogy a közepén izgalmában elfelejtette a szöveget, és *pa-pamm, pararappa-pamozva* volt kénytelen folytatni, amivel hatalmas sikert aratott. Ez volt élete első, és – ha jól tudom – utolsó nyilvános énekesi föllépése.

A kultúrhét csúcspontja minden addigit fölülmulóan nagyszabású színielőadás volt. Sárközi György *Dózsa* című – méltán – kéziratban maradt drámájának szövegét özvegyétől kaptuk. Hetekig készültünk az ősbemutatóra, amelyet nagy hírverés előzött meg. Keresztanyám, Bajor Gizi segítségével a Nemzeti Színház jelmeztárából kaptuk hozzá a ruhákat. Az első felvonást Abody, a másodikat Tomasz rendezte, a harmadikat én. Elképzeléseinket – ha voltak – elmulasztottuk egyeztetni, de azért valahogy összeállt és lezajlott az előadás, amely – szándékunkon és tudtunkon kívül – színháztörténetet írt. Első pillanatát megírtam már, utánam többen mások, köztük Béla is. A legilletékesebb így: „*Önképzőköri előadás: Sárközi György: Dózsa. A rendezők között Abody Béla és Vajda Miklós. Vajda a keresztanyját is meghívta az előadásra, és keresztanyja, szerencsémre, éppen Bajor Gizi volt. Váratlan volt ez az üzenet; soha nem tudtam, mi legyek, pedig már mindenki döntött az osztálytársaim közül. [...] Bajor Gizi szava azonban eldöntötte az életemet tizennyolc éves koromban.*” (Ködszurkáló, 1973.) Az előadás ünnepelt sztárjai helyett Bajor Gizi a beszédhibás, lámpalázás, szégyenlős mellékszereplőt vette észre, és azt tanácsolta neki: legyen színész. Mesébe illő kezdete egy mesés életútnak.

6. A hazardjátékos

Az utolsó két gimnáziumi évben unalmas órákon némely padok alatt vad kártyacsaták dúltak. Póker és chemin de fer járta, filléres alapon. Egyszer a fizikai előadóban a tanár úr éppen kísérletet mutatott be, és valamiért hirtelen teljes csönd támadt a teremben, mikor egy vastag kamaszhang jó hangosan fölkiáltott: „*Basszam!*” A paptanár, komikus figura, bűnrössz pedagógus, vészjósló hangon megkérdezte, ki volt az? Latinovits Zoltán állt föl; rossz lapot húzhatott. A tanár odaintette magához, fölkapott egy piros gumicsövet, és üvöltve, lilavörös fejfel, szabályszerűen kikorbácsolta Latinovitsot a teremből. Az egész hihetetlenül bizarr és komikus volt, az osztály harsányan röhögött, Latinovits hétért görnyedt a nevetéstől, miközben hátára, fejére záporoztak az ütések. A jelenet „Piki megkorbácsolása és kiűzetése” címen került be az osztály máig élő legendáriumába.

Béla azonban nemcsak az iskolában kártyázott, hanem másfelé is, és ott már nem kis alapon játszott. Gyakran kijárt a lóversenyre is. A részleteket nem ismerem, de annyi tudható, hogy már gimnazista korában hatalmas adóssága keletkezett, amit persze nem tudott megadni, és az adósság taxiórája aztán szüntelen ketyegéssel kísérte az életét, talán végig. Szerencsétlen kezű, meggondolatlan, impulzív és szószátyár játékos lévén, arcáról, viselkedéséből, szövegeiből bárki könnyen megállapíthatta, mikor milyen lapja

van, mire készül. Partnerei ezt persze ki is használták. De hiába vesztett folyton, játék közben boldog volt, mint egy gyerek, vagy talán inkább, mint egy kábítószerfüggő, aki megkapta az adagját. A hazardjáték nemcsak „a vérebén volt”, hanem neki a csodavárás egy fajtája is: ellenállhatatlan, örökös, ötvenszázaléknyi esély a sikerre, a meggazdagodásra, a hosszú távú, erőfeszítést és lemondást jelentő, rendszeres munka elkerülésével. Különféle stratégiákat, elméleteket dolgozott ki, egy olyan közegben, amelyben a vakszerencse nagyobb úr minden logikánál. Ezek, az esetek nagy többségében, nem jöttek be neki; illetve, pár év múlva majd, egyetlenegyszer igen, mikor 1956 kora őszén a rulettasztalnál hatalmas összeget nyert a Bécs melletti badeni kaszinóban. Játék közben elemében érezte magát, összes gondjával-bajával együtt megszűnt a külvilág. Hihetetlenül mulatságos volt ilyenkor, bugyogott, dőlt belőle az önironikus, szürrealista Abody-humoros duma. Egyik állandó lóverseny- és kártyapartnere, Csurka István, *Ki lesz a bálánya?* című drámájában (1962) kitűnően megírta Bélát Abonyi figurájában. Maga Béla így írja le kártyázni készülő önmagát tragikusan meghalt barátunkról, Czibor Jánosról szóló, hosszú nekrológiájában, amely legalább annyira Abody Béláról szól, mint Cziborról: „*Ronda, szikkadt nyáreleje volt [a lóversenypályán] mindeniütt por, elhullajtott tikkettek – apró remények mini-gyászjelentései – , nem lelkennek kedves, pózaim nedvokeringésébe kapcsolható romantikus, zaftos szenvedés, a »hedonista mazochizmus« derűs áramlása, hanem az értelmetlen, ösztönér, száraz elmúlás terepe. Csukás és én távoztunk is, Czibor lakására. János még maradt. [...] Czibor lakásán aztán feléledtünk, mint a befőttesüvegbe illesztett petrezselyemzöldje. Csukás hozott egy üveg bort, zenekari kíséret gyanánt megeresztettünk minden vízcsapot, és operavészleteket adtunk elő – emlékszem, a Kalaf-ária végén egy diadalmas há-t is kipréseltem magamból. Utóbb ősi, romlatlan szokásomnak is hódoltam – ez akkortájt elmaradhatatlan volt, sziklaszilárd és elméletileg jól megalapozott; misém fő része, ami nélkül a többi merő formalitás, értéktelen kötőszövet és máig sem teljesen nélkülözhető. Kádba bújtam, majd pucérra vetkőzve – naná, majd frakkban – János erkélyéről az Őrs vezér téren összegyűlt alkalmi hívőknek rövid előadást tartottam a gátlástalanság erkölcsnemesítő hatásáról s a negatív aszkézis tisztaság-ideáljáról, a csecsemő-idillről, súlyos szavamat Czibor furulyájával kísérve [...] szónoklatom végén nem mulasztottam el bemutatkozni: Czibor János vagyok, az ismert irodalomtörténész s etikus szatír, a progresszív emberiség nemesebb céljai érdekében.” (Dupla vagy semmi. In: *Emlékezetem pályája*. Gondolat, 1981.)*

Itt együtt látható a negatív előjelű önfelstilizálás, amit élete végéig alkalmazott, a szürrealista humor és a remek hasonlat- és ötletvillanások ellenére – engem legalább is – irritáló szócséplés, amitől az írás irányt változtat, és tárgya helyett, már pusztán csak a stílusával is, Abody Béláról beszél. És látható az is, hogy már leszámolt magában az énekessel.

Kis baráti kölcsönökkel kezdte tömködni a feneketlen lyukat, majd darabonként apja tekintélyes könyvtárát árusította ki, később a Kökörccsin utcai lakás berendezése, gondolom, vele sok értéktárgy, aztán az évek során a leányfalusi villa, sőt még egy bécsi bérház is sorra került és áldozatul esett a házard szenvedélynek. Mindezek ellenére képtelen volt abbahagyni, még családapá korában is. Az ötvenes évek közepén, mikor már a Szépirodalmi Kiadóban dolgoztam, és mindketten tagjai voltunk a Hungária (mai New York) kávéház „mélyvizében” összegyűlő irodalmár társaságnak, ő pedig éppen állástalan volt, ezt írta nekem, ceruzával, egy dátum nélküli, tépett szélű cédulán: „*Cica úr! Kis lord! Nagy baj ez, mert mint ismeretes, szeretjük a hasunkat. Ha holnap sikerülne valami, ne feledd, Palinak [Réz Pál] is szólj. A Kuksinál [Lukácsy András barátunk] levő*

könyveket is handlázom, ha ki tud, annyit [...] Bizom a magyar igazságban! El kell látni pénzzel az új magyar zseniket!

[...] Semmi kellemetlenség! Inkább kolduljatok kis biztos pénzt. Csak holnap kell, de gyorsan! Vas, Vas!! [Vas István, a költő] minden reményem!”

Ebben az időben néha megjelent a kiadóban, és kalappal a kézben járta a baráti szobákat, szabályosan koldult, *valóban* koldult, de ellenállhatatlan módon. A mutatványban benne volt a groteszk tornatermi iparkodástól a Felszálláson és Szaguláson át a Kalapharapásig és Kardlapozásig minden egykori sikeres paranoid manifesztációja. Készséggel hajlandó volt pénzért énekelni, imádkozni, táncolni, letérdelni, kezet csókolni, levetkőzni, fejére cigarettahamut szórni, mindenféle baromságot elmondani. Rendeltük a produkciókat, és dobtunk is a kalapba, amennyit tudtunk, vagyis nagyon keveset. A bohóckodás – ami éppolyan kábítószere volt, mint a kártya – mögött azonban súlyos gondok, bajok nyomasztották. Ebben az időben éppen nem volt állásban, de magamról tudom, mikor 1958-ban politikai indokkal kirúgtak lektori állásomból, hatévi „szabadúszás”, vagyis állástalanság alatt fordításból és különféle irodalmi aprómunkákból milyen keservesen, rengeteg munkával, lehetett megélni úgy, hogy tiszta maradt az ember. Mindig a zálogház árnyékában, kiszolgáltatva különféle főnökök jóindulatának, szerkesztői kiutalások dátumának, főkönyvelők munkatempójának. Egyet nem lehetett volna: hazardjátékkal kockáztatni a másnapi betevőt, és – mint Béla – akár a családját is.

Egy másik, dátum nélküli, pénzért esdeklő, de most is bohóckodó levele a Magvető Könyvkiadó borítékjában érkezett. 1957 után írhatta, mert abban az évben elbocsátották a Magvetőtől, ahol egy évig irodalmi vezető volt. Címzés: „*dr. lib. sex. Vajda Miklós Diodor, törvényes cárevis és felelős szerkesztő (az Úristen kegyelméből). Szeretve Tisztelt Miklós Bátyám, Szépirodalmi Könyvkiadó és Általában Mindenki! Itt állok a szerencsétől teljesen megfosztottan napi 600.000 e. penicillinnel, 38.5–40 fokos lázzal, a végletekig kiürva meg minden. Ezzel kapcsolatban könyörgöm: 1 fillérünk itthon nincs, a főzésnek a mai nappal le kellene állnia, miután mobil nem vagyok, semmi járandóságomat sürgetni nem tudom, eladni sem tudok. Könyörgöm, szereztek s Kuksinak küldjete nekem holnap kb 100 forintot felgyógyulás utáni haladéktalan megadásra, tízes könyvpremixálásra! Ahogy mondom, 1 vas sincs!! Esetleg közadakozással! (Réz! Vas! Stb!) Magyar a magyart el nem hagyhatja! Ezer év emlékei kötnek meg minden! [...] Ha netalántán tartozásaim kifizetése előtt meghalnék vagy kivándorolnék, műveim kiadási joga a Szépirodalmi Könyvkiadó baráti lektorgárdájára száll, valamint könyvtáram, Illés Béla műveit leszámítva, melyeket síromba velem eltemetni szíveskedjete, ha az egyházi adminisztráció nem gördít akadályt. Melyhez hasonló jókat kíván, de meg ölel is Bátyád, barátod Béla. P. S. Hogy a pénzt csak a legszükségesebb önfenntartásra fordítom, azzal tudom bizonyítani, hogy belátható ideig fekszem.”*

7. A szabadulóművész

Közeledett az érettségi. Jeles és kitűnő rendű tanulók voltunk, de Béla meg én úgyszólván teljesen tudatlanok matematikából. Tomasznak, Györgyi Gézának nem volt ilyen gondja; Tomasz, akit addig, mint engem, csak a kultúra és benne főleg az irodalom és a zene érdekelt, hirtelen irányt váltott a biológia felé, Géza eleve fizikusnak készült. Bélával kettőnket súlyos veszély fenyegetett: a végzős évfolyam két közismert alakja akár meg is bukhat matematikából. Megpróbáltam tanulni, de évek mulasztásait képtelenség volt pótolni. Végül már aludni is alig tudtam a szorongástól. Némely alapfogalmakkal sem voltunk tisztában, és differenciál- és integrálszámítás, függvények, másodfokú

egyenletek és társaik mitikus szörnyek voltak nekünk. Szerencsénk és az osztályban remekül kiépített különféle segélyszervezetek jóvoltából evickéltünk el idáig. Voltak, akik – mint én is – magyarból, történelemből, latinból, angolból, németből, franciából tudtak felelőskor, dolgozatíráskor művészi fokozatig sűgni és írásban is segíteni a rászorulóknak; viszonzásként matematikai segílyt és megoldásokat kaptunk. A segélyszervezetek tagjai elszórtan helyezkedtek el a három oszlopban álló padsorokban, így mindig volt kéznél és hallótávolságban segítség. De most cselekedni kellett. Néhány alkalommal Béla édesapja, Előd bácsi, a nemzetközi híró műegyetemi aerodinamikaprofesszor leereszkedett hozzánk, és alig titkolt undorral foglalkozott velünk, valahogy úgy, mint egy világhíró zongoraművész, akinek két botfülű kezdőt kell megtanítania a C-dúr skála lejátszására. Aztán Előd bácsi hirtelen meghalt. Néhány hét múlva Béla – aki nagyon megszenvedte bálványozott apja halálát, nemcsak öntörvényű személyiségét, nem mindennapi agyát, küllemét és hanghordozását, hanem szavajárását és könyvtárát is tőle örökölte – elintézte, hogy a professzor egyik tanársegédje tanítson kettőnket. Jártunk is a tanszékre egy darabig, de továbbra sem értettünk semmit, tutorunk pedig nem értette, hogy nem értjük. Hogy lehet nem érteni, amit mindenki ért, hiszen olyan világos, akár a nap? Mikor egy alkalommal nehéz sóhaj kíséretében azt monda, hogy „Akkor most vegyünk egy másodfokú, többismeretlenes egyenletet”, Béla kifakadt: „Ki a frász vesz magának egy ilyet? Én, esküszöm a bosszús égre, hogy soha!” – és ezzel a különórának vége lett.

A veszély nem múlt el, hanem az idő fogytával egyre fokozódott. Végül egy délután – nem ragyogó kora őszi, hanem komor, borús, kora tavaszi délután – Béla közölte velem, hogy ne féljek semmit, ő majd megoldja, kövessem. Az Eszék utca tájékára mentünk, mert, mint Béla kinyomozta, ott lakott valahol „Alvarez”, kitűnő új matematikatanárunk, aki érettségiztetni fog bennünket, és akinek levezetései szintén lepattogtak rólunk, akár a falra hányt borsó. A szívem majd kiugrott a helyéből, mikor Béla teljes nyugalommal és pléhpopfával becsöngetett a családi házba. Alvarez, a sötét bőrű, fényes fekete hajú, vékony bajszú, nyájas, negyven körüli tanár úr, maga nyitott ajtót. Döbbenet néztem: hogy lehet egy ember, aki matematikus, nyugodt és főleg jókedvű? Lehetséges ez? Mert a tanár úr derűsen, kedvesen fogadott bennünket, mint akinek semmi gondja. „Mi szél hozott erre benneteket, fiúk?” – kérdezte. Rádióból zenésző hallatszott ki mögüle, és egy női hang: „Ki jött?” Béla udvariasan megkérte a tanár urat, jöjné velünk egy rövid kis sétára, és meg fogja magyarázni. Alvarez fejébe nyomott egy kalapot, és készséggel elindult velünk.

„Mint ismeretes – kezdte Béla – ugyebár, mint az iskola diákvezetői, meglehetősen ismerettségnek örvendünk. Nem kis gond nehezül a vállunkra: nyolcszáz diákot kell képviselnünk. Tennivalónk ezáltal tengernyi. És ez még nem elég, mert az érettségi is közeledik, ugye. Tény, és eléggé el nem ítéhető mulasztás eredménye, hogy a matematika tudománya meglehetősen távol áll tőlünk, érdeklődésünk és képességeink iránya sajnálatos módon másféle lévén. De részben tulajdoníthatjuk ezt korábbi matematika-fizika tanárunknak is, aki finoman szólva legendásan rossz pedagógus volt.” Alvarez némán bólogatott, mint aki érdeklődve várja a folytatást, de biztosra vettem, régen tudja már, miféle forró kását kerülget ez a szőke behemót, akinek apróznia kellett a lépteit, nehogy a fejével alacsonyabb tanár úr loholni legyen kénytelen mellette. „Ez persze semmiképp sem a matematika, e nagyszerű, ősi tudomány lebecsülése akar lenni – folytatta Béla. – A világért sem. Sőt! Tökéletesen tisztában vagyunk azzal, mennyit köszönhet az emberiség a matematikának; nem kell ahhoz matematikusnak lenni,

hogyan belássa az ember. Mi ketten azonban majd más módon, más területeken szeretnénk, és talán tudnánk is, szolgálni az emberiséget. *Summa summarum*: ő meg van győződve róla, hogy garantáltan senkinek semmi haszna nem származna abból, ha mi rosszul szerepelnénk, ne adj isten megbuknánk az érettségimatematikából. Nemcsak saját ígéretesnek mutakozó jövőnk szenvedné meg ezt, hanem a Diákszövetség, sőt az egész iskola renoméján is súlyos csorba esne. Amennyiben azonban nem így lesz, komoly esély van arra, hogy később maradandó műveinkkel és közérdekű tevékenységünkkel nagyon is hasznára lehetünk a társadalomnak, végső soron az emberiségnek. Kizárt dolog, valószínűsége a nullával egyenlő, hogy e téren tapasztalható tudatlanságunk a társadalomnak, magunkat is beleértve, akár a legcsekélyebb kárt okozza. A Diákszövetség, amelynek ő elnöke, és ez az ember – itt rám mutatott – a kultúrirtkára, nagyszabású kulturális rendezvénysorozatra készül – folytatta teljesen belemelegedve –, és annak előkészületei miatt is igen aggályos, hogy többévi bűnös mulasztásunkat az érettségiig pótolni tudjuk. És ugyan mit érne az olyan tudás – tette hozzá kis kacajjal –, amit gépiesen és értetlenül sajátítanánk el, egyetlen alkalomra? Éppen ezért, tekintettel a főntebb mondottakra, talán az lehetne a megoldás, ha mi ketten azt a tételt kapnánk a szóbelin, amelynek anyagából a legutolsó órán feleltünk. Aminek természetesen feltétele, hogy az a felelet jól sikerüljön. *Quod erat demonstrandum*” – ezzel a humoros záróakkordnak szánt, de nem igazán odaillő kifejezéssel, ártatlanul mosolyogva fejezte be a szövegét, és elhallgatott.

Alvarez némán és komoran lépkedett közöttünk. Rémlik, hogy Béla szövegében, a vége felé elhangzott egy hangsúlyos „*melegen ajánljuk*” is. Sok mindent hallottam már Bélától, de ehhez fogható, briliáns szofizmákra épített, ravasz és aljas dumát még soha. Ez volt a végső, a legnagyobb, a legsúlyosabb arcátlanság, amit valaha elkövettünk, bár én annyira szégyelltem magam, hogy meg sem szólaltam az egész séta alatt. Nem emlékszem, mit válaszolt Alvarez. Tartott-e tőlünk, vagy megszánt, és nem akart leégetni bennünket, esetleg belátta, hogy ezeknek valóban sosem lesz szükségük matematikára – nem tudom. Tény, hogy miután az utolsó feleletet, majd az írásbelit a segélyszervezet jóvoltából szerencsésen megúsztuk, a szóbelin mindketten megkaptuk a tételünket, és Alvarez komor tekintetének erőterében, jelesre érettségiztünk matematikából.

Bélának ott támadt komoly baja az érettségimatematikában, ahol a legkevésbé számított rá: magyar irodalomból. Nem olvasta el Eötvös József regényét, *A falu jegyzőjét*, mert nem érdekelte. Nem volt hajlandó olyasmit olvasni, ami nem érdekli, ahogy a kottát sem; az ilyesmit a „filisztereknek” hagyta. Kínjában most verejtékben úszva megkísérelte a lehetetlent, mesélte utóbb nagyszerű magyartanárnőnk, aki nem állhatta Bélát beképzeltsége, magamutogató, szószátyár stílusa miatt. Béla elképesztő köntörfalazásba és halandzsázásba fogott, hetet-havat összehordott a tizenkilencedik századról és irodalmáról, azt a látszatot próbálva kelteni, hogy az alapos bevezetés után rövidesen nekifog a regény részletes tárgyalásának, és addig meg majdcsak történik valami. Az elnök érdeklődéssel hallgatta a nevezetes diák feleletét. Mielőtt azonban kitört volna a botrány, és csúnyán fölsül a Diákszövetség elnöke, novella-, esszé- és énekversenyek győztese, akit máris operaénekesnek és kiváló írónak könyvelt el az iskolai közvélemény, saját magát is beleértve, a tanárnő megszánta, és valami ügyes trükkel más témát dobott be, amiben aztán Béla villoghatott. Utóbb persze saját magának tulajdonította megmenekülését, mert ugyebár a tanárnő azért nem segített ám akárkinek, néhányan még buktak is magyarból az érettségimatematikában, ő meg, íme, jelest kapott, nemde? „Eötvös? Ugyan!”

8. A hősszerelmes

Tudtuk, hogy az érettségi után útajaink elválnak, és soha többé nem ácsorgunk és vitakozunk majd délutánonként A Plakát előtt. A Felszállások, Szagulások és Leporolások kora is véget ér. Géza és Tomasz a TTK-ra készült, Béla meg én a bölcsészkarra. A varázslatos ragyogású őszi kora délutánok fájdalmasan szép múlttá merevednek. Nem lesz többé időnk a Körtérre járni. Ki kell hát használni a megmaradt időt, az érettségiszünetet.

Néhány telefonviccel kezdtük. Béla elváltoztatott hangon, mint a postai telefonközpont embere, egy fülkéből fölhívta egyik ellenszenves tanárunkat, és „vonalvizsgálat” címén utasította, hogy egy órára kapcsolja ki a telefonját. Ezt akkoriban büntetés terhe alatt tiltotta a postai szabályzat; majdnem mindenkinek ikervonala volt, tehát a falı dugó kihúzásával egyszerre két vonal némult el, és ez talán zavarhatta a titkos lehallgatókat. Béla ezután fölhívta a telefonközpontot, és bejelentette, hogy X. Y. kikapcsolta a telefonját. A következményekről persze nem értesültünk. Egy másik alkalommal hajnali három tájban – ki tudja már, hol és miért veródtünk össze hajnali háromkor – Béla a kerületi tűzoltóság nevében a népszerű Bubi vibrafonmővészıt hívta föl. Régóta izgatott bennünket ez a név és ez a foglalkozás. Hogy merészeli valaki Bubinak nevezni magát, és vajon milyen összefüggés áll fenn a Bubi név és a vibrafon között, és egyáltalán, mi az a vibrafon, és mi szükség van vibrafonmővészekre? Pláne Bubi néven? Béla közölte az álmos hangú mővesszel, hogy a házukból már többször kaptak téves tűzjelzést, éppen az imént is, de nem akarnak ismét hiába kivonulni, az igen drága multság, ezért fölszólıtja, menjen föl a padlásra, és gyóződjék meg, valóban ég-e a ház. Bubi könyörögve tiltakozott, ő egész éjszaka dolgozott, csak nemrégén feküdt le aludni, szépen kéri, küldjenek föl mást, és megadott pár nevet. „Vibrafonoztunk, ugyebár?” – kedélyeskedett veszjóslóan Béla. „Sajnálom, uram, de ragaszkodnom kell az ön személyéhez, mert ön ismert ember, önben megbízunk. Az egész háztömb, az egész utca veszélyben foroghat, önt is beleértve, Bubi úr! Gondoljon bele! Szíveskedjék fölfáradni, én negyedóra múlva újra hívom, és várom a jelentését.” Jó félóra múlva hívta újra a számot. Ezúttal női hang, nyilván Bubiné jelentkezett, kétségbeesetten, mert a férje azóta sem jött le a padlásról, ő pedig nem mert fölmenni utána, mert várta a hívást. Nyilván leroskadt és elaludt valahol a magasban a vibrafon mővésze. „Akkor valóban tűz van!” – mondta izgatottan Béla. „Megyünk!” – és letette a kagylót.

Ebben az időben Béla hosszadalmas és egyoldalú szerelmi levelezésbe bonyolódott bizonyos Lucia Bosé nevő szép, fiatal, csillogó fekete hajú olasz színésznővel, akit az első olasz neorealista filmekben (*Róma 11 óra*, *Nincs béke az olajfák alatt* stb.) láthattunk. Talán próbálgatta, hol vannak a saját határai, mit képes elérni, mit nem? Maximum egy dedikált fényképre számíthatott, de nem jött semmi. A realitásérzék nem tartozott Béla erényei közé. Eleinte magyarul írt, a római Cinecittába címezve, mondván, hogy nincs a világon olyan filmstúdió, ahol nem akadna egy-két magyar, valaki majd fordít Luciának. Csak így: Luciának. De mivel választ nem kapott, angolra váltott. Válasz akkor sem jött.

Tomasz hozta a hírt az Eötvös Collegiumból, hogy a szomszédos neobarokk villa teraszán kora délutánonként, mikor odasüt a nap, meztelenül napozik a villa lakója, egy szép fiatal asszony, akit állítólag Hopinak hívnak. Az Eötvös-kollégisták olyankor egymást taposva, fürtekben lógnak az arra néző ablakokban, hogy láthassák. Bár mi sosem láttuk a szép Hopit, Béla a hírre rögtön elhatározta, hogy ő magához méltó

módon, a maga eszközeivel fogja megközelíteni a nőt. Teljes verbális fegyvertárát és ellenállhatatlan öniróniáját bevetve hosszú, lángoló szerelmes levelek sorát írta neki, szinte naponta, és dobta be a villa postaládájába. Előzőleg persze fölolvasta őket nekünk. A középkori trubadúrköltészet modern kis prózai remekei voltak ezek a levelek; nagy kár, hogy nem maradtak meg. Beszámolt napjairól is, melyeknek szürke egyhangúságát a hölgyről szőtt ábrándjai teszik elviselhetővé, habár tudja jól, hogy hiába álmodozik. Előadta, hogy tudatában van: neki mint diáknak és kissé előnytelen küllemű, ámbár többféle nem mindennapi képességgel megáldott férfiúnak, csekély esélye van, hogy a hölgy kegyét elnyerje, ám ez a fájdalmas tény nemhogy lohasztná, inkább tüzei amúgy is forró érzéseit, és arra készíti, hogy minden módon bizonyítsa hódolatát. Kívánjon tőle akármit, ő készséggel megteszi, legyen az az óhaj bármilyen természetű. Nem kér mást, csak egyetlen pillantást, egy személy szerint neki, Abody Bélának szóló, akár elutasító gesztust, egyetlen rövid percnyi találkozást a kertkapunál – ő abból megél haláláig. A leveleket aláírta, és saját valódi címével látta el, de választ nem kapott.

Egy ponton túl érezni lehetett, hogy már nem a szokásos bohóckodásról van szó. Béla komolyan belelovalta magát a dologba, presztízskérdéssé tette, hogy a szép Hopi valahogy reagáljon. Az is lehet, hogy csakugyan beleszeretett a sosem látott hölgybe. Képtelen volt beletörődni az újabb kudarcba. Pénze ajándékokra nem lévén, kedvenc salátává olvasott, forró ajánlásokkal ellátott könyveit és mindenféle kéziratát kezdte áthajigálni a kerítésen, áldozati tárgyakként a szerelem oltárára. Szabó Dezső-, Thomas Mann-, Schopenhauer-kötetek és Abody-zsengék repültek át suhogva, zörgő szárnycspásokkal a kerítésen, és puffanva szálltak le a gyepen, de másnapra mindig eltűntek onnan. Ezt jó jelnek tekintette. Ilyen ostromnak lehetetlen sokáig ellenállni, mondogatta; végül minden nő megadja magát, jelentette ki, mint aki erről bőséges tapasztalatokkal rendelkezik. Ki kell tartani, és nem marad el a siker. Még csak kevés könyvét adogatta el, volt miből választani. Több műfajjal is próbálkozott; szárnyra kelt verseskötet, regény, memoár. Semmi sem volt drága. Végül már ott tartott, hogy naponta egy-egy ruhadarabját és cipőjét fogja átdobni; nem lévén szégyenérzete, és sohasem fázott, ezért utána nyugodtan hazament volna gatyában, illetve, mivel nem viselt gatyát, anélkül. Erről sikerült lebeszelnünk. Végül valakinek a fejében megszületett a nagy ötlet, a fölülmulthatatlan szerelmi gesztus terve.

A Körtér sarkán a Simplon (később Bartók) moziban a *Talpalatnyi föld* című új magyar filmet játszották. Késő este, az utolsó mozielőadás után, önkéntesekkel kiegészített brigádunk megjelent a bezárt, sötét mozi előtt, és mint akiknek az a dolguk, nekiálltunk szétszedni és leszerelni a mozi bejárata fölül, a homlokzatról a fehér vászonra festett, jó pár négyzetméteres címet és a hatalmas színészportrékat. Latinovits, a legsporthosabb fiú közöttünk, ügyesen fölmászott a falon, és leakasztotta, majd sorban leadogatta az egyes elemeket. Néhány perc alatt elkészültünk, összefogtuk a tetemes súlyú szerelmi zálogot, és a gyér éjszakai forgalomban minden feltűnés nélkül, a legnagyobb nyugalommal, hangosan morgolódva, hogy a mozi ilyen késő éjszaka dolgoztat minket, a Körtéren átvágva, a Himfy utcán fölszállítottuk a Ménesi útra. Ott aztán darabonként átemeltük a kerítésen, Latinovits pedig, aki merészen bemászott a kertbe, Béla elképzelései alapján hatásosan elrendezte úgy, hogy a szép Hopinak másnap reggel Szirtes Ádám és Mészáros Ági óriás portréira essen az első pillantása, mikor majd kinéz az ablakán.

Másnapra ez a páratlan ajándék is eltűnt a villa gyepéről.

9. A dezamorátor

„Vajda Miklósnak, a Genithália társulat volt igazgatója.

(Miklós)!³

2

Könnyen elképzelhető, hogy betársulok Hozzád nőt siratni!!! Nők = feces + urinas + vagina. De – mondta Hans Heinz Ewers – nem, ez nem baj. Előbbi két komponensük – nekünk is lévén – nélkülözhető, utóbbi beszerezhető v. képzeletünkben esetleg mechanisztikus úton előállítható! Túlélni!!! Ha betársulok Hozzád, szeretóm Te leszel, megbízható és nőknél jobb minőségű érzelmekkel rendelkező vagy tudniillik; Te fogsz nekem kis helyes gyerekeket szülni is akár. Főzni megtanulj: igénylem! Más módszer nőkkel kapcsolatban: fanszörzetüket légcsavarhoz rögzíteni, megindítani, közben anusukba nyolc-tíz kecskebékát helyezni (meglettebb korúakat!), ezeket ott nevelni. Orrukra Gergely Sándor végbelét tekerni, addig csavarni, míg vér nem jön. (Vért aztán lemosni.) Homlokukon ügetőversenyt rendezni, és ezeken a versenyeken Simkót fogadni 10-20 forinttal. Térdüket fejszé-vel kettényitni, elhelyezni benne a Magyar Futár két régebbi évfolyamát, összevarrni, kisütni. [...] Komolyra fordítva a szót: Kipphardt drámái túlnőnek az intranzigens kozmológia spektrumkörén: ez látszik a Feuerbach-jegyzetekben is (Gieseking, Kubelik, Slachta, Czibor, Erdős, stb.), ahol aláhúzom, ott olvassad. Vigasztalódni is lehet elég könnyen. Javasolataim: (tud róla a DISZ-szervezet is): illető clitorisát lefényképezni, ezt kiakasztani a spájzba, lámpát leoltani, tövébe ülni, és bevacsorázni szalonját, hagymát. Vagy akár: pajtásházasság finnországi rokon-lánnyal, hozomány nem számít. Jók még: onánia, vallás, öngyilkosság, Dantét olvasni, stb.

Le is rajzolom, hogy képzelem a női sorsot Magyarországon. [...] Hát így. Ölel: Abody Béla, a Halálos tavasz c. film szerzője, diplomás csász.

Az illusztrált levél elsőéves korunkból származik, és életem első nagy szerelmi válsága idején küldött baráti vigasztalás és szolidaritási nyilatkozat. A rajz Béla saját súlyos csalódására utal vissza az érettségi előtti időből, mikor az *Otello*-lemezt készítettük, és ő volt hozzám hasonló helyzetben és állapotban. Egészen közeli barátok voltunk, még megosztottuk egymással szerelmi gondjainkat, örömeinket és bánatainkat. Én a komolyan vett szerzetesi nevelés, az anyák hősiés önfeláldozását dicsőítő számtalan templomi prédikáció és erkölcsnemesítő olvasmányok hatása alatt úgy képzeltem, hogy a nemi élet a nők számára fájdalmas, megalázó és undorító hitvesi kötelesség, kizárólag önfeláldozásból, férjük iránti alázatos szeretetből és a gyermek utáni ösztönös vágyból engedik, hogy a férfi kedvét töltsé rajtuk. Máskülönből miért maradt volna szűz Jézus Krisztus anyja? Világos: az Ég így kímélte meg őt a megaláztatástól. A szülés kínjától már nem; az nem megalázó, hanem örömteli. A megaláztatás következménye öröm – így jutalmaz az Ég. Megerősített hitemben Béla beszámolója balul sikerült románcáról, amelyben, mint mesélte, ugyan „történt néminemű naturalizmus”, de a dolog a lány vonakodásán, később határozott ellenállásán végül kudarcba fulladt. Ez számomra teljesen érthető volt, hiszen mindketten gimnazisták lévén, gyermekre még nem gondolhattak. Megértettem Béla tomboló féltékenységét, de magamban a lánynak adtam igazat.

Mikor valamivel később, egy ismerős család tüneményesen szép, sudár, kék szemű, barna lányának, akihez titkolt szemérmes érzelmek fűztek, mint úrifíú és elsőéves irodalom szakos bölcsész, önként segítettem az érettségire való felkészülésben, sejtéseim mindenben beigazolódtak. Egy délután – meleg, őszi kora délután – egyedül volt otthon, és ágyban fekvé fogadott, szabadkozva, hogy nincs jól, és nagyon fáradt. Lelkesen magyaráztam, talán éppen Berzsenyi Dániel időmértékes klasszicizáló prozódiai gyakorlatának eszmei hátterét és jelentőségét, mikor váratlanul megfogta a kezemet, és a ta-

karó alatt a mellére helyezte. Elállt a lélegzetem. Lehunyta a szemét, és eltorzult arccal ide-oda húzogatta a kezemet a mellén, közben hangosan zihálva, szaporán szedte a levegőt. Nem volt éppen kellemetlen érzés, de a szenvedése láttán megesett rajta a szívem. Szegény lány! Így, ilyen önkínzó megalázkodással próbálja meghálálni önkéntes segítségemet! Nekem, a durva, kéjvágyó, érzéketlen tuskó férfinak így mond köszönetet! Őszintén meghatódtam. Kiszáratva lejjebb tolt a kezemet, lejjebb és beljebb, ami több mint érdekes volt, és suttogott is valamit, de nem értettem, hogy mit. Szervedése ekkorra azonban tetőfokára hágott: a fejét hátraszegte, nyöszörgött a fájdalomtól, kis sikkantásokat is hallatott, és dobálni kezdte magát. Ez már sok volt, ezt a kint nem fogadhattam el: rövid habozás után kihúztam a kezem a takaró alól. A lány ahelyett, hogy az elvárható hálával tekintett volna rám, sértett arccal, szótlanul és megvetően nézett: nem méltányolom az ő megalázó önfeláldozását! Földúltan folytattam Berzsenyi Dánielt, de nem figyelt rám. Pár nap múlva aztán telefonált, és közölte, hogy már fölkészült az érettségire, és köszöni szépen a segítségemet. Béla, az együtt érző jó barát, szakértő bólogatásokkal hallgatta beszámolómat. Neki is voltak hasonló tapasztalatai, vele moziban történt meg csaknem ugyanez. A lányt, mesélte, többször vitte operába, sokat beszélt neki Verdiről, a zenéről, az énekesekről és az éneklésről, azt próbálta meghálálni neki a lány. Elgondolkodva hümmögtünk egy darabig, aztán Béla halkán megjegyezte, hogy azért „szerény és igénytelen véleményem szerint a világirodalom nem a mi koncepciónkat látszik igazolni, drága Cica úr. *Eo ipso* az operairodalom sem”. Példákat is említett. Nem mondott újat, ismertem én valamennyit, de a lány tünetei mégiscsak meggyőzőbbek, mondhatni kézzel foghatóbbak voltak. Az valódi Élet volt, nem pedig irodalom vagy művészet! – mondtam. Valami nagy titok lappang itt, állapítottuk meg, amit csak a nők tudnak. „Én a helyedben azért kihasználtam volna az alkalmat, hercegem, ha már a leányzó úgyis elszánta magát az önfeláldozásra” – mondta még Béla, az örök opportunista. Lehet, hogy magában röhögött rajtam.

Egy évvel későbbi és jóval nagyobb szerelmi csalódásomat az a tapasztalás növelte szinte az elviselhetetlenségig, amelynek során kedvesem viselkedése meggyőzőt, hogy a nőknek abszolút semmi kifogásuk a testi érintkezés ellen, sőt. Többnyire ők a kezdeményezők. Falba tudtam volna verni a fejemet, amiért kihagytam azt a gyönyörű lányt, de most fülig szerelmes voltam, és ez a szerelem boldogan be is teljesedett, amíg külső okokból váratlanul vége nem szakadt. Béla tanácsokat tartalmazó, újabb levele még a boldogság állapotában ért.

„1/. Nem kívánható, hogy a jegyesek biológiai szempontból a nap minden szakaszában egymás rendelkezésére álljanak (Munka, menses, fimózis, újságolvasás, nehéz légzés, stb.) [...]

[...]

3/. Menyasszonyod alkoholizmusa ellen ne adminisztratív intézkedésekkel, hanem a békés meggyőzés eszközeivel védekezz. (Pl. clitoris lecsavarása, pártsajtóban apróhirdetés feladása, közjegyző előtt krokodillá nyilvánítás, stb.)

4/. Legújabb fogamzásgátló szerek: sít, dob, nádi hegedű, kamarazene, kézcsoók, önmegtartóztatás, onánia, végbélsár, homoszexualitás, Sík Sándor.

5/. Coitus Zala-megyében (mert ilyen is adódhat; szokott): Csak Latinovits Zoltán jelenlétében, lábbal Pécel, fejjel Lacháza felé, esetleg keresztben (mógendóvidban). Ilyenkor a dohányzást felfüggeszteni, ágyékban tüzet rakni, utána hidegvizes lemosás, siralomháza, cappadox atyák meglátogatása.

6/. A szerelem és a hitélet nem ellentétes, de egymást kiegészítő hatásúak. Lábujjal való frikció közben lágy részeket rózsafüzérrel elkötni.”

A szokásos bohóckodás, amelyből kiéreztem az irigységet is. Hosszú ideig „az elnyomott szexuális proletariátus éhező tagjának” tekintette magát, aki „huszadik századi Ikaruszként, kézhajtányon próbál a mennybe jutni”, és „a felszabadulásért küzd, világ szexuális proletárjai, egyesüljetek!” jelszóval.

Pár nappal lesújtó csalódásom beállta után, öngyilkos gondolatok közepette, kaptam tőle egy apró, barna, henger formájú üvegcsét, körülbelül akkorát, mint egy dió. Nyílása szorosan be volt dugaszolva, oldalára kicsi, nyomtatott, halálfejes címkét ragasztottak, belül fehér por látszott. Csakis valami laboratóriumból származhatott. Béla nem árulta el, honnan szerezte. Azzal adta át, hogy „Ez, ha már mindenáron ragaszkodsz hozzá, hogy a távozás hímvesszejére lépj, jobb, Cica úr, mint a gáz vagy a kötél, vagy pláne a Duna. Különben is, te jó úszó vagy. Nem fogsz érezni semmit, garantálom.” Hálásan eltettem a fiolát, méltányolva a jóleső baráti gesztust.

Jóval később aztán, mikor már régen sikerrel megbarátkoztam a továbbélés gondolatával, egy napon eszembe jutott a fiola, és kíváncsiságból elővettem. Kiszedtem a dugót, és picike fehér port pöcköltem az ujjam hegyére. Aztán, némi szívdobogással, óvatosan lenyaltam. Porcukor volt.

Egy közös balatoni nyaralásunk alkalmával, már az egyetem után, az ötvenes évek közepén, a balatonszemesi mészárosnál béreltünk szobát. Valamelyik este a hentes és mészárosék hitvesi ágyában feküdtünk, fejünk fölött az ifjú hentesék esküvői képe és a méla arcú Krisztus, aki kezében tartotta lángoló, töviskoszorús szívét. Béla gimnazistakori szerelmi csalódására terelődött a szó, az *Otello*-lemez csalárd címettjére. „Engedd meg, hercegem, hogy előadjam neked akkori dezamorációs módszerem lényegét. Nevezhetjük akár amorifág terápiának is, egyre megy. Nagyszerűen bevált. Még neked is jól jöhet egyszer. Nem maradsz örökké fallikus triumfátor ugyanis. Ezt ne vedd sértésnek, Cica úr, inkább titkolt és őszinte irigységem ritka manifesztációi egyikének. Te vagy tudniillik az egyetlen fallikus triumfátor, akivel hajlandó vagyok egy ágyban aludni.”

Erre kíváncsi voltam. Béla annak idején meglepően hamar túltette magát a boldogtalanságon. Én hónapokig kóvályogtam tőle, mint akit fejbe vágtak. A következő alkalommal még tovább.

„Cél ugyebár egy erős kötődés radikális eliminálása, az érzelmi rabszolga önfelszabadítása. Ott volt ugye József Attila, szegény, aki nagy szerelmes Ódájában, reménytelen szerelmi állapotban, megpróbálta egyszerre átélni az extenzív és az intenzív totalitást, ami persze teljes abszurdum, legfőljebb nagy verset eredményezhet, de nem visz közelebb a lényeghez, amit álszent társadalmunk és irodalmi nyelvünk, így ő is, áttal a nevéen nevezni. Mint talán emlékszel, átszellemült rajongással írja le az imádott nő áhított testének bizonyos gondosan megválasztott, szalonképes részeit és azok funkcióit. Amit nem írt le, de bizonyára gondolt, arról a pszichiátereit tudnának beszélni. Na már most, hercegem, nem kell más, mint hogy nagy erővel a kedves testének kevésbé magasztalható, mondhatnám úgy is, hogy közönséges és visszataszító funkcióira kell összpontosítanod. Nem feledkezve meg természetesen a kizárólag a női nemre jellemző technikáról, valamint folyamatokról. Ezekre különös gondot fordíts. Mivel te is fejlett képzelőerővel rendelkezel, akárcsak én, nem okozhat problémát magad elé képzelni, amint...” – itt megpróbáltam félbeszakítani, tiltakozni, elhallgattatni, de hiába. Páratlan verbális képességeivel színesen és érzékletesen, didaktikus hangnemben, könyörtelen részletességgel elkezdte leírni mindazt, amit én nem akartam elképzelni, látni, tudomásul venni. Fejlett képzelőerőmmel rémülten és kétségbeesetten megpróbáltam bekapaszkodni mindazokba a nőkbe, akik szépek, okosak, kívánatosak, zseniálisak,

tiszteletre méltók, akiket valaha is szerettem életemben, és azokba is, akiket nem, még a csúnyákba, a gonoszokba és az ostobácskákba is, minden nőbe az égvilágon, mert nem engedhettem át őket ennek a gyalázatos örületségnek. Végül így ők maguk mentettek meg az életnek, a drágák, hogy képes lehessen majd újra beleszeretni egy lányba, idealizálni és imádni tudjam őt. Ezzel szerencsére sikerült elfoglalnom magam, mert Béla a női nemről időközben áttért saját extenzív és intenzív totalitásának ugyancsak vérfa-gyasztoán részletes taglalására. „*Homo sum, nihil humani a me alienum esse puto*, tanultuk a bölcs mondást, ha még emlékszel, hercegem, nos, tőlem sem idegen semmi, ami emberi, tulajdon testem funkcióit is ideértve. Annyira nem, hogy egyszer pusztá kíváncsiságból végignéztem azt, amit saját szemével sohasem láthat a halandó. Leguggoltam a fürdőszobában, és, *vulgo*, rászartam egy tükörrre. Szegény néhai apám borotválkozótükre volt. Tudod, olyan, amelyiknek az egyik oldala nagyító. Hát, a látvány, mit mondjak neked, revelatív volt. Nagy vétek lett volna kihagyni! Hasonlíthatnánk akár a szüléshez is, de míg az pozitív, örvendetes és előre, a jövőbe mutató folyamat, mivel érkezés, ez távozás, azaz negatív, a múlt egyfajta dehumanizált, szilárd esszenciája távozik – habár ez a távozás örvendetes is lehet olykor, mint tudjuk. Nos, egészen addig, amíg még látszott a tükörből valami, figyeltem, ahogy a...” – itt ásítást mímeltem, és émelegve befordultam a falnak, de nem zavartatta magát. Meg tudtam volna fojtani, de nagyobb és jóval súlyosabb volt, mint én. Azzal fejezte be, hogy „a végén persze letöröltem a tükört”. „Örülök. Már aggódtam” – mondtam, és eloltottam a lámpát.

10. Az éhezőművész

A következő évben, 1954-ben, hármásban utaztunk Szemesre nyaralni: Réz Pál barátunk, kollégám a Szépirodalmi Kiadóban és Béla gyakori kártyapartnere tartott velünk. Béla mindjárt az elején el akarta híresztelni a vonaton, hogy milyen kár a Balatonért, mert nemsokára megkezdődnek a lecsapolási munkálatok, ugyanis rizsfölddé alakítják, az ötéves terv végére az biztosítja majd a nehézipar mellett a népgazdaság exportjának legjavát és az életszínvonal rohamos emelkedését. Ez akkoriban, a sokat magasztalt „gigantikus szovjet természetátalakító építkezések” idején, nem is volt annyira elképzelhetetlen ötlet, mint amekkora marhaság. El is kezdte hangosan mondani a folyosón, de anyámra hivatkozva sikerült elhallgattatnom. Szegény anyám több évet ült Rákosi börtönében olyan rémhírek miatt, melyeket nem is terjesztett. Bélának féktelen jókedve volt az előttünk álló nyaralás ígéretétől. Be nem állt a szája. Kártyázást javasolt, és előhúzta a paklit. Mire Szemesre érkeztünk, elnyertük minden pénzét, egyetlen fillérje sem maradt a nyaralásra. Olyan figyelmetlenül, szüntelenül bohóckodva játszott, mint egy kisgyerek, így aztán akkor is nyertünk, mikor nem akartunk. Még csaltunk is, hogy visszanyerjen legalább valamennyit – nem sikerült. Abbahagyni sem volt hajlandó. Hiába ajánlottuk föl, hogy semmisnek tekintjük a partit, és visszaadjuk a pénzét, még kölcsönt sem volt hajlandó elfogadni. „A megalázó és tisztí becületemet mélyen sértő ajánlatot kikérem magamnak, és erélyesen visszautasítom. Kéretik a jövőben tartózkodni a hasonló provokációktól, ellenkező esetben kénytelen lennék drasztikusabb eszközökhöz folyamodni, mint például kasztráció, baritonáriák előadása, párbaj, áttérés a magázásra, diplomáciai lépések tétele, etcetera.” Jókedve nem csökkent, sőt alig fért a bőrébe; így még nagyobb kalandnak ígérkezett a nyaralás. Annyit kért csupán, hogy majd vegyünk neki egy nagy üveg mustárt és egy nagy üveg tömény Bambi szörpöt, ő azokon elesz, és legalább lead pár kilót.

Megvettük neki a mustárt és a műnarancsízű, szörnyű, mesterségesen színezett, tömény vegyészeti kotyvalékot, amit erősen hígítva kellett volna fogyasztani. Ez volt a

korszak egyetlen üdítőitala. Béla két karjában dajkálta a nehéz üvegeket, és fölváltva hol az egyikbe, hol a másikba dugta bele tövig a mutatóujját, és élvezettel lenyalta. Este aztán, mikor az állomási restiben leültünk Rézzel vacsorázni, ő kívül maradt a kerthelyiségen, és fennhangon megjegyzéseket tett ránk a sövény túloldalán arra járóknak. Galád módon elszedtük tőle minden pénzét, magyarázta ismeretleneknek, ránk mutogatva, holott ő becsületes, dolgozó ember, és most éheznek, mert nincs egy vasa sem, nem tud megvacsorázni, még nem is ebédelt. Mielőtt kitört volna a botrány, Réz kiszólt neki: „Jól van, Béluska, gyere ide szépen, Béluska. Így ni, most pedig tessék pitzizni, Béluska.” Béla letérdelt az asztalunknál, és száját tátva pitzizett, mint egy hatalmas kutya. Falatokat dobáltunk neki, és ha nem tudta elkapni, zajosan habzsolva fölfalta a földről. „Vétessék úgy, hogy hálásan csóválom a farkam – mondta –, de annak sajna technikai és egyéb akadályai vannak, melyeknek fölsorolásától ezúttal szabadjon eltekintennem”, hallatszott ki félig az asztal alól. Szép sikere volt, az emberek nevettek, azt hitték, csak bohóckodik, holott farkaséhes lehetett már, de mindenáron állni akarta a szavát is. Ugyanolyan paranoid manifesztáció volt, mint a kiadóbeli koldulás. Így tudott pillanatnyi segítséget szerezni magának, ami persze a gondjait egyáltalán nem oldotta meg. Nem szeretett előrenézni.

Ismét a szemesi hentes és mészárosék hitvesi ágyát béreltük, Réz pár házzal odább talált szobát. Lefekvés előtt odakísértük Bélával. Falusi szokás szerint esténként a legtöbb ház előtt kint üldögéltek, beszélgettek az emberek. Béla messzire hallhatóan még visszaszólt az utcáról Réznek „Aludj jól, Palika, és ne játssz megint a kukiddal, mert megbetegszel, és akkor majd nem jöhetsz ám velünk a strandra!” Nem számított rá, hogy Réz kapásból visszavág, mégpedig az ő, Béla modorában: „Te pedig ne molesztáld megint szegény Miklóst, éppen eleget szenvedett már tőled. Beteges dolog az ilyesmi.”

Ez még sohasem esett meg Bélával. Elállt a lélegzete, hirtelenében nem is tudott replikázni. Mi ketten, illetve hárman Tomasszal, régi, meghitt barátok, egymást csak ritkán ugrattuk vagy szurkáltuk, mások előtt pedig soha. A közös kamaszkor, a napfényes őszi kora délutánok szürrealista mágiája, az iskolai délelőttök és körtéri esték másfajta, szolidáris, testvéri viszonyt alakítottak ki közöttünk. Réz idegen közegből lépett közénk, keményebb, érdes, földönjáró humort hozott. Mi Bélával elengedhettük magunkat, nem kellett viselkednünk, mert nem volt mitől tartani, kívül-belül ismertük és megértettük egymást. Réz a maga örökké éber, élesen kritikus természetével és könyörtelen humorával szüntelenül vizsgáztatta (vizsgáztatja) az embert, és ha nem vigyázott magára, akkor irgalmatlanul ledöfte.

Mikor most leültünk Bélával a mészárosék hitvesi ágyára, és vetkőzni kezdtünk, előszedtem a néhány szelet kenyeret, amit a vendéglőben, Réz figyelmét kijátszva, sikerült zsebre vágnom. „Nesze, te állat – mondtam szeretettel, mert tudtam, hogy már komolyan éheznek, és nagyon szántam –, egyél.” „Három szeletet ott hagytál a kosárban!” – mondta szemrehányó hangon, majd nem sírva. „Réz odanézett” – magyaráztam én. „Vagy úgy!” – mondta Béla, azzal kikapta a kezemből és tüneményes gyorsasággal, magában dűnnyögve fölfalta a kenyereket.

Másnap folytatta az éhezést. A már alaposan megcsappant tartalmú mustáros és Bambis üvegeket a strandra is magával hozta, hol az egyikbe, hol a másikba dugta bele a kezét, és kéjesen, hunyt szemmel lenyalta – nézni is émelyítő volt. „Aki ilyen hülye, az megérdemli a sorsát, és koplaljon” – jelentette ki Réz. Béla nem zavartatta magát, sőt féktelen jókedve kerekedett. A vízbe vezető lépcsőn eljátszotta Réznek – és a vízbe igyekvőknek – a Felszállás idiotáját, aki itt a vízbe nem mert belépni. Aztán a térdig erő

vízben óriási bődülésekkel, mint valami éhes és szőrös tengeri szörny, „halfogó balettet” adott elő, részleteket üvöltött a *Rigolettó*ból és az *Aidá*ból. Hínárt és nádat evett, ugrálva, rikalozva madarak után kapdosott, végül hatalmas, csupa szőr mellkasát döngötte végigvonult a napozók között, és azt kiabálta, hogy „*Ja vengerszki piszátyel! Ja vengerszki piszátyel!*” Akkoriban ennyit mindenki megértett oroszul: Magyar író vagyok! Hálás közönség nézte az előadást. Ebédnél megkönyörültünk rajta, és pitíztettük ugyan, de nagyobb darabokat, húst, krumplit, ezt-azt is adtunk neki, kézből szájba, vigyázva, nehogy bekapja az ujjunkat. Így rövid időre valamennyire elverhette az éhét, ám pénzt még mindig nem fogadott el.

11. Magyar író

„*Drága Cica Úr! Nem tudtam Veletek találkozni, mert aznap érkeztem vissza vidéki körutamról, amelynek egyik nem elhanyagolható mellékcélja az volt, hogy könyvemből néhány példányt beszerzek, mert hogy fővárosunkban viszonylag gyorsan elfogyott, ellenségeim szerint a személyem körül felkavart mesterséges hisztéria, barátaim szerint az átlagnál jóval alacsonyabb példányszám, szerintem persze egészen más okok miatt. A gyűjtés eredménye két darab, az egyiket, szívem felét, fogadd a régi barátsággal és megértéssel. (A másik orvosomé lesz, aki szívem megmaradt felét kezelni szokta.) [...] A Berlin megbízható szavú főpincére szerint múltkor Rézzel való érintkezések alkalmával összeragadtak, s hogy mentők szállítottak volna el Benneteket. Kicsit persze irigykedtem; látod, én már öreg vagyok az ilyesmihez.*”

Az első írógépen írt, dátum nélküli levél a megmaradtak közül. Érezni benne a befutott író alig titkolt büszkeségét. A könyv valószínűleg *Az opera fellegvárai. Második kiadás.* A szokványos dedikáció és dátum (1967. július 19.) után még beleírta: „*Holnap telefonszámlát befizetni!*” A befizetési határidő ugyanis minden hónap huszadika volt. Ez az opera-Baedeker az egyik legjobb könyve; lényegre szorítókozó, alapos, informatív és mégis személyes hangú írás.

Már a legsötétebb Rákosi-korszakban észrevétette magát. A Fiala Írók Munkaközösségének tagja volt, így 1952-ben részt vehetett a hírhedt Déry-vita vérfagyasztó szertartásain, ahol a *Felelet* című regényciklus második kötetét nyüstölte az ideológia legfőbb öre, a könyört nem ismerő magyar Zsdánov: Révai József. A Szent Inkvizíció lehetett ilyen. Isten: Sztálin, földi helytartója, vagyis Őszentsége, a Pápa: Rákosi, az általa működtetett Szent Inkvizíció főpapja: Révai, főügyésze: Horváth Márton, a végrehajtó szerv: a Kiadói Főigazgatóság, a hóhérok és vallatólegények a kiadók vezetői és az irodalmi lapok főszerkesztői.

A legkegyetlenebb büntetés talán nem is az elnémítás, vagyis az *autodafé*, hanem az önkritikára kényszerítés volt. Az írónak, bűneit szánva-bánva, jobb meggyőződése és írása céljával ellentétes vagy attól lényegesen eltérő módon át kellett dolgoznia művét. Átírni sokkal nehezebb, mint megírni; ideológiai diktátum szerint különösen keserves lehet. A gazdag polgári családból származó, de kora ifjúsága óta meggyőződéses kommunista Déry védekezett, ahogy tudott, a képtelen vádak és kívánságok ellen – a regényciklus végül befejezetlen is maradt. A kibontakozó „vitában” – ugyan ki merészelt volna vitázni Révaival? – dörgedelmesen vagy szervilisen egyetértő felszólalások közt egyszer csak föllállt és hozzászólt egy ismeretlen, fiatal egyetemista. Szellemesen, pimaszul, a sűrű tabukat óvatosan és ravaszul kerülgetve, a „pártunk és kormányunk” által vezérelt, „a szocializmus építését segítő pártos irodalmunk” féltésének és jobbításának hangsúlyos szándékával, vagyis „belülről”, de szerény különvéleményt nyilvánított, Déry védelmében. Üdén, a szent liturgiaétól teljesen eltérő nyelvezettel. Ezzel megváltotta

belépőjegyét a szigorúan őrzött irodalmi életbe. Neve egyszerre ismertté vált. A merész hozzászólást nemsokára hasonló szellemben fogant cikkei követték. Különösen emlékezetes volt a Csohány Gabriella, ahogy akkor mondtuk, „vérdilettáns”, ultravonalas költőnő *Dal az emberekről* című kötetének komoly hang mögé rejtett iróniájú tönkrezúzása 1954-ben. Az első Nagy Imre-korszak valamelyest emberibb légkörében aztán egész sereg bírálata jelenik meg, többnyire jó írók, viszonylag jó ügyek védelmében, sőt óvatosan még az irodalompolitika gyakorlatába is bele merészel szólni. Vitába száll olyan veszedelmes cerberusokkal, mint Horváth Márton, Darvas József és Szabolcsi Miklós. Stílusa, érvelésmódja, iróniája meghökkentően eredeti és teljesen szokatlan. Ezek a korai írások, az 1957 elején megjelent *Indulatos utazás* darabjai, egy kannibál korszak érdekes régészeti leleteiként nagyjából ma is olvashatók.

1955-ben ő lesz a nemrég létrehozott Magvető Kiadó irodalmi vezetője. A forradalom utáni megtorlás első évében repül is az állásából, akár fél évvel később, 1958 tavaszán én a Szépirodalmitól. Ritkábban találkozunk, ő ugyan gyakran kártyázik a két Rézzel, Déryvel, Csukával, Csukással, Cziborral, másokkal, én ritkán űzöm ezt a sportot. A pusztá megélhetésért robotolunk, a nyakunkba akasztott negatív káderjellemzés súlyos ballasztjával úszunk az ár ellen. Ő aztán elmegy általános iskolai tanárnak, nekem hat keserves évig kell folytatnom a szabadúszást. Partra kapaszkodik, visszaküzdí magát az irodalmi életbe, és 1965-ben már az *Élet és Irodalom* főmunkatársa. Megindul a dedikált könyvek sora. 1960-ban, az áhitattal tisztelt és szeretett apapótlék és kártyapartner Déry börtönbüntetése idején jelenik meg a *Párbeszéd a szenttel*; a belső címlapon, a cím alatt kézírás: „AZAZ VAJDA MIKLÓSSAL. Cica úrnak, a régi, megszokott mámmal Béla.” Semmiféle azonosság nem fedezhető fel köztem és a „szent” között. A kötetben novellák vannak, Kosztolányi- és más utánérzésekkel, sok jó ötlettel, humorral, de igazi elbeszélőképeség nélküli dolgozatok. Nem tud élő alakokat teremteni, mozgatni, beszéltetni, és a parabolaszándék sem valósul meg sehol. Írni, publikálni, jelen lenni – ez a szándék érződik leginkább. *Eszeveszettek* című, erősen Esti Kornél-os darabjában megírja közös kamaszkorunk és lázadó csínytevéseink korszakát is, de a háború utolsó évébe helyezi át, figuráit többes szám harmadik személyben írja le, vagyis nem vállal velük személyes közöséget, és kegyetlen halálban végződő történetet kreál belőle, alig egyénített figurákkal, humortalanul. Hősei nem lázadó értelmiségi kamaszok, mint mi voltunk, hanem kezdő gyilkosok. Saját fiatalságát, ezt a ragyogó regénytemát, a nagy korszakváltás vihar előtti csöndjében játszó szürrealista librettót, amely csak megenyhítőjére, azaz írójára vár, komor és teljesen negatív megvilágításba helyezi, mint akinek semmi köze hozzá. Nem tartja méltónak azt a zavaros, de boldog korszakot, hogy az ő, a szocialista író szellemi háttere legyen. A leírt csínyek jó része fikció, a mi csínyjeink egészen másfélék és jobbak voltak, és kárt mi soha senkinek nem okoztunk. Annak a szobornak a talapatára, amelyet akkoriban kezd faragni magából, nem illik oda mellékalaknak a Felszállás idiótája, sem a vrekkelő, a Kalapharapó, a Kardlapozó.

12. Lacrimosa

„Természetes, hogy szocialista vagyok, méghozzá Magyarországon, 1969-ben. Mi egyéb lehetnék; tud jobb humanista választást a kapitalizmus és az osztály nélküli társadalom perspektívája között? (Az újabb kötetemről szóló kis vitában nem esett rosszul a Népszabadság voksa, ahol is a kritikussom elvállalt szocialistának.)” ... „A szocializmus a világnézetem és helyem koordinátaadata” – mondja egy egész oldalas interjúban az *Élet és Irodalom* riporternőjének. Már ismert író, sőt drámaíró, önálló esteket tart, rádió- és tévészemélyiség, még a filmvászonon is fölföltűnik kisebb szerepekben.

Akkoriban már senki és semmi nem kényszeríti a magyar írókat efféle hangzatos krédóra, legföljebb a féktelen becsvágy dudál így a kanyarban, mikor balról előzni kezd. Az „újabb kötetem”, a *Saulus vagy Paulus?* (1968) című, apja emlékének ajánlott, nekem „Magyart a magyarnak! Forró öleléssel B.” dedikációval küldött, elszomorító vegyestál. Egyre nehezebb lett ezekre a küldeményekre válaszolnom; újabban inkább telefonon tettem, mert akkor nem hagyott soká kínlódni, hamar átvette tőlem a szót. Mindig is gyanakodva néztem azokra, akik hittek az osztály nélküli társadalom szent utópiájában. Béla sokkal okosabb volt náluk, csakis opportunistá cinizmust tudtam szavai mögé képzelni. Minden jel szerint máris utolérte a hazugok végzete: elhitte, amit mond, elhitte, hogy hisz ebben meg a többi abszurd dogmában. Különböző íásaiban, sőt már fellépéseiben is, sűrűn hangoztatja vagy jelzi a rendszer melletti szilárd elkötelezettségét.

Kialakult egyik gyakran alkalmazott tárgyalási módszere: érdekes, sokszor ragyogó felütéssel, megállapítással, aforizmával, evidenciával, axiómával kezdi, aztán humorizálva vagy komolyan, körülbeszéli, eltávolítja. Önkérdésekkel és -válaszokkal, paradoxonokkal, ellenpéldákkal és újabb szellemes szentenciákkal visszahozza, majd mintegy kétségessé is teszi, megteremti a visszavon(ul)ás lehetőségét, komolytalansággal jelzi, mennyire biztos a dolgában, lám, még humorizálni is mer a témáról. Gyakran csöppnyi szürrealizmust és sok öniróniát is kever az érvelésbe, így számos kanyart ír le, amíg célba ér, ha ér. A módszer szórakoztató és eredeti, de többnyire nem lehet komolyan venni. A körülbeszélés gyakran szétbeszéléssé fajul, a szómasszába bugyolált tárgy elveszti körvonalait, ahelyett, hogy végül élesen, tisztán kiválna. Mintha elfelejtette volna, miről is akart írni. De még ennek is megvan néha a bája, mert mulatságos. Jó példa a Füst Milánról és enigmatikus barátunkról, Czibor Jánosról írt két hosszú, vallomásos nekrológ az *Emlékezetem pályája* (1981) című kötetben. Ezek a bosszantóan szószátyár, de azért ma is élvezhető anekdotikus írások leginkább Abody Béláról szólnak.

A *Nyomozás* (1970) című kötet „Cica úrnak, lásd 25. old., barátja, Vén Víziló” dedikációval érkezett. Drámakötet, minden darabhoz előszó vagy bevezető tartozik, akár egykor kedvelt drámaírójánál, G. B. Shaw-nál. Nem drámaíró, az világos, érzi maga is. Németh László gyöngébb társadalmi drámáinak halvány utánzatai sorakoznak itt, Németh izzó nemzetpedagógusi küldetésstudata nélkül.

Két darabjának a kézírata is nálam maradt. A téma mindkettőben: becsület és zsarolás, a háború végnapjaiban. Mindkettőben ott egy nagy tekintélyű, zseniális tudós és családapa alakja, aki pontosan úgy beszél, mint Abody Előd professzor nyomán Abody Béla, szellemes, emelkedett körmondatokban, de a többi szereplő is axiómákban, szofizmákban fejezi ki magát. A szituáció és megoldása is közhely. A *Lélekvesztő* című darab egy Örkény-tízpercesnek nevezhető, szintén háborús novellájának dramatizálása. „A próza hosszas berregés, megtorpanás, földi nekirohanás után a magasba emelkedett, drámává lényegült át: felszállt a repülőgéppel!” – írja boldogan. A kötet – egyik – bevezetőjében és legszórakoztatóbb darabjában, az *Ásatásban* megírja, hogyan lett író, mi vitte a színház és az opera közelébe, említi lázadó kamaszkori csínytevéseinket, megtudjuk, miért lettem én Cica úr, ír Bajor Giziről, a nevezetes *Dózsa*-előadásról és Latinovitsról. Ezt ugyan csak mellékterméknek szánta, de többet ér az utána következő lényegnél.

Nem novellista, nem drámaíró. Akkor mégis micsoda, a hihetetlenül éles, analitikus agyával, ritka verbális képességeivel, fantáziájával, humorával, könnyed tollával, határtalan közlésvágyával és egyre szaporodó köteteivel? Jó operakritikus, mindenesetre. Annak idején együtt is sokat jártunk operába, már akkor értett hozzá, mindennél jobban érdekelte. Nem zenei, hanem drámai és énekesi oldalról közelíti meg a műfajt, az előadást. Írásban, ha már saját nagyszerű énekesi tehetségét elfuserálta. Hozzáértők

szerint nemcsak *Az opera fellegvárjai*, hanem a kritikáit tartalmazó *Gyere velem operába!* (1973) is hasznos, tárgyyszerű könyvek. De ez csak kettő a húszvalahány Abody-kötet közül. És, tárgyának természeténél fogva, avul.

13. Dies irae

Nem az énekes, hanem a kritikus kerülő útján lép be az áhítva vágyott operavilágba. A Magyar Állami Operaház főmunkatársa. Vendégjátékra is kíséri a társulatot, egyik Réznek írt lapján ott van – nyilván felkérésre, dicsekvésül – két sztár, a kiváló Fodor János és Házy Erzsébet aláírása.

Nekem egy *Félidő* (1973) című gyűjteményes esszé- és kritikakötet érkezik. „*E recenziók mind-mind a Cica úréi, aki kedvelte és akarta őket. Én el szoktam pusztítani a recenzióimat fogó életem növény lúzában, mely viharzásokon és poklok tüzeiben. Ennek a néhány recenziómnak megkegyelmeztem. Engedtem őket létrejönni, s átnyújtom őket Cica úrnak: B.*” Egy sor egészen kitűnő, a maga idején bátor és fontos kiállást jelentő és néhány önmagában is értékes recenzió, magvas esszé, töprengő jegyzet, két évtized terméséből. Talán ezért a kötetért, nem tudom, abban az évben megkapja a József Attila-díjat.

Előttünk áll egy művelt és fölkészült, éles eszű és szemű irodalmi kritikus, aki írásai-
val mindenkor a minőséget igyekszik fölmutatni, védelmezni és képviselni. Szokatlan szempontjai is vannak, élvezetesen ír, úgy, mintha ott, a papíron, előttünk gondolkodna, és az adott körülmények közt sok mindent megenged, mert már megengedhet, magának. Például óvatosan, itt-ott a marxista esztétika kőbe vésett, szent és sérthetetlen határait is piszkalgatja.

De.

Nehezen magyarázható okból és önként, végzetesen le is rontja ezt a képet. A minőség immár tekintélyes őrzője, képviselője és letéteményese például hosszan magasztalja a Rákosi-korszak, a *Felelet*-vita és a többi ördögűző szertartás és Révai-enciklika egykori legbuzgóbb végrehajtójának, a szocialista realizmus, a pártos irodalompolitika örének porondmesteri ostorát durrogató Horváth Mártonnak apologetikus regényét, a *Holt-tengeri tekercesek* című művet. A *Lobogónk: Petőfi!* című hírhedt, és köreinkben, Bélát is beleértve, titkolt röhejjel fogadott, primitív sztálinista irodalompolitikai breviárium szerzője 1956 tisztítótüzeiben megvilágosodván, egy önéletrajzi alapú esszéregény műfajában, a „szocialista kritikái realizmus” vasból fakarikájában szembenéz önmagával és a változatlanul hitt szent Eszme nevében korábban elkövetett „hibákkal” és „tévedésekkel”. Önmarcangoló tépelődései alighanem őszinték, de szemellenzójétől nem képes szabadulni; továbbra is az Eszme élte őt, illetve hősét. Hogy ennek a bizonyára kínos gyónásnak esztétikai formát próbál adni, merész, de sikertelen kísérlet. Annak idején „az éneklő kutya”-szindrómának tekintettük: nem azt kell nézni, hogyan énekel, hanem hogy egyáltalán énekel. Föltehető őszinteségén kívül ez is megkülönbözteti a volt főnökök és cimborák (Rákosi, Péter Gábor, Farkas Vladimir, Marosán György és mások) vallo-másaitól. Azok nem énekelnek, hanem hazudnak erősen szelektív memóriáról tanús-kodó mentegetőzéseikben.

„*Horváth Márton regénye jó könyv. Objektíve: súlyos szavú, fontos, ihletett szépirodalmi alkotás, esztétikai jelenség*” – írja Béla. Hosszas fejtegetések, elméletieskedő futamok után, ezúttal ironia nélkül celebrált lovaggá ütés következik. „...már létezése egyszerű tényben is megrendítő alkotás...” „*Kell-e még külön, szertartásos formában kifejeznem őszinte együttérzése-met, nagyrabecsülésemet, szeretetemet?*” ... „*A szépiró Horváth Márton megszületett, joga van képzelete kibontott szárnyain, csupán a művészi igazság kötelezettségeitől terhelten, szabadabban, messzebbre röpködni.*”

Az ilyesmire szokás a „csontig” kifejezést használni; de éppen egy levitézlett, magát száználmasan mentegető, már valószínűleg minden befolyás nélküli, egykori főapparatcsiknak? Ezzel a lelkesen elismerő kritikával Béla olyasmit üzen – egyik brancsbeli a másiknak –, hogy minden múltbeli bűn és tévedés ellenére van megbocsátás, van megtisztulás, van helyes út, mert él a korrigált Eszme. Az 1971-ben írt cikket Béla beveszi nemcsak ebbe, hanem a halála évében kiadott *Indulás, érkezés* (1990) című, összegzésnek tekinthető kötetébe is. Szerencsénkre Horváth Márton e felszállási engedély birtokában sem röpködött messzebbre képzelete kibontott szárnyain.

14. Requiem

„*Quidquid latet, apparebit / Nil inultum remanebit*” – írta a *Requiem* költője, azaz rögtönzött fordításban: „*Ami lappang, az kiderül, / Bűn nem marad büntetlenül.*” Ami lappang: a háttérben zajló, szinte folyamatos személyes dráma vagy inkább tragédia. Két házasságából négy gyereke van: egy-egy hozott és egy-egy saját. Hazárdjáték, adósság, az adósság rendezésének reménytelen reményében újabb folyamatos, katasztrófális eredményű hazárdjáték, ital, betegségek, súlyos pszichotikus, depresszív korszakok, az öröklött családi vagyon elűszása, az új család kétségbeejtő helyzetei, a barátok fokozódó elhidegülése. Segélykérések a hatalom birtokosaitól, elsősorban az elődeinél tehetségesebb és eredményesebb, ezért több tekintetben kártékonyabb Aczél Györgytől, az ideológiai és kulturális terület urától, aki díjazza a tekintélyes kritikus és országosan népszerű humorista kiállásait, és segít neki, ha kell. Kell, nagyon kell.

Bélából színigazgató lesz, megkapja a Vidám Színpadot. Érzí, hogy ez degradáció; nem fölfelé megy, ahogy szeretné, hanem már vészesen csúszik lefelé.

„1971. november 26. *Kedves Cica Úr! Három problémára kell választ adnod. 1./ Forradalom volt-e, vagy ellenforradalom? 2./ Lehetséges-e tiszta, önzetlen barátság férfi és nő között? Ha igen, milyen gyógyszeres beavatkozás alkalmazandó? 3./ Nem lehetne-e Neked valami hasznod abból, hogy én a fent jelzett cégnél cirkuszigazgatóként üzemeljek? (Ha már egyszer nekem nincs.) Nyilván fordításra gondolok. [...] nem sok, vagy éppenséggel semmi politika, nyílt színen baszni nem szabad [...] Egyebekben: rezignált, holfáradt, nosztalgikus és restrospektív vagyok; jelenem nincs, jövőm Isten és Aczél kezében, tehát csak a múltam érdekel. Nem ártana összejönni. Például úgy, hogy egyszer decemberben megnéznéd darabomat, melynek egyik hőse vagy [...] adj valami életjelt: Béla.*”

Akkor már hosszabb ideje nem találkoztunk. Máig sem tudom, milyen darabjának vagyok egyik hőse. Nem tudom, adtam-e életjelt – remélem, hogy igen, valószínűbb, hogy nem. Az ember sűrűn látta-hallotta televízióban, rádióban többnyire kínosan olcsó szellemeskedéseit, pusztá nevetésre és tapsra kalibrált ripacszkodásait, egy igazi, nagy tehetség végzetes önlefokozását, aprópénzzé válását. Semmi bajom a kabaréval, élvezem, ha olyan tehetség műveli, mint Hofi Géza, aki megteremtette magának a politikai szókimondás zseniálisan ravasz, utánozhatatlan módjait. Béla más úton járt: pusztá megjelenésével, jellegzetes mozdulataival, hanghordozásával, oda nem illő szófűzéseivel és öniróniájával röhögtette a közönséget. Idétlen intellektuális csodabogár lett, aki nem akar mást, csak ezt a röhajt. Meg is kapta mindig. Pesten és vidéken, mert hahnizni is járt. Kiröhögtette az író, az intellektust, a kritikust, a minőség őreit, már nem csupán az ügyetlenségét, mint egykor, a tornateremben, hanem szőröstül-bőröstül saját magát. Vigyék, ha ez kell nekik.

Négy év múlva számomra ismeretlen zűrös anyagi ügyek miatt távoznia kell a színigazgatói székből. „1976. szept. 3.” dátummal, nem sokkal kisfiam születése, Latinovits Piki halála és erről az *ÉS*-ben írt, megrendült, egész oldalas cikkem után kapom tőle utolsó dedikált kötetét. „*Cica Úréknak – és a kis Cica Úrnak (Kiscica Úrnak?) végleges sze-*

retettel, baráti nosztalgiával: *Vén Víziló. Irigy elragadtatással a Piki-sírató miatt; szabad magamat is kommandálnom?*” Az *Úton-útfélen* jegyzetek, tárcák, karcolatok, humoreszkek, nyegle aranykópések halmaza; szinte minősíthetetlen. Elérte a politikai értékskálán azt a helyet, ahol a legsilányabb művét is kiadják, mert ő írta. Nem válaszolok, a megható dedikáció ellenére sem. Pedig még talán egy fölrázó baráti beszélgetés ha nem is segíthetett rajta, de jólesett volna.

Kapcsolatunk itt végleg megszakad.

Folytatja a bohóckodást, majd Aczél egy ártalmatlan folyóirat, a *Négy évszak* felelős szerkesztőjévé teszi. Innen évek múlva parkolópályára kerül mint a Lapkiadó Vállalat vezető publicistája. A kurzus léket kapott, leharcolt cirkálóit és csatahajóit vontatták be ide, védett vizekre, nagyjavításra, átalakításra. 1987-től a Pallas Lapkiadó főszerkesztője – ez is valamiféle szinekúra lehetett. Az állásváltozások közvetlen okait nem ismerem, nem is kutattam. Rézzel és a többiekkel még kártyázik, mígnem elérkezik az elaljasodás fokára: közös, megkérdőjelezhetetlen jellemű, régi jó barátunkat egy értékes tárgy eltulajdonításával vádolja meg. Nem szóban, hanem írásban. És nem akárhol, hanem a *Népszabadságban*.

1990-ben, nem sokkal ötvenkilencedik születésnapja előtt látom utoljára. Kerekesszékben ül a képernyőn, külön műsort szenteltek neki. Szomorú, elkínzott, erősen kopaszodó, talán szakállas öregember; roncsa önmagának – így emlékszem rá. Egyik lábát már amputálták; takaró fedi a hiányt. Meg fog halni, és ő is tudja, látom rajta, hisz minden hangját és gesztusát ismerem. Talán várja is a halált, ami megszabadítja gondjaitól és gyötrelmeitől, és majd nagyot csattan, mint egy végső, jól előkészített poén. Fatalista. Érszűkület, szív- és cukorbetegség ide vagy oda, most is dohányzik. Jellegzetes módján alulról, hüvelyk és mutatóujja közé csípve viszi húsos ajkához a cigarettát, és kissé félrehajtott fejjel, mohón megszívja. Öblös hangon, operaénekesi artikulációval megereszti néhány gyöngye, önironikus poént, cigarettás kezével gesztikulál hozzá. Aztán komolyra fordítja a szót. A rendszerváltás már lezajlott, és ő most ár ellen úszik. Erre oda kell figyelni, mert minden bokorból „rég” ellenállók bújnak elő, akik fölfedezték magukban a demokratikus ellenzékét. Betyárbeccsületből kiáll a letűnt rendszer olyan figurái mellett, mint Aczél György, Grósz Károly, Berecz János, akik most el fognak tűnni a közéletből, mondja, és akiknek pedig annyit köszönhet az ország és ő maga is. Remélem, jól emlékszem.

A betyárbeccsület is beccsület; dicséretet nem, de tudomásulvételt megérdemel.

Nem sokkal később meghalt. Elhárítottam két nekrológfelkérést, de a temetésére elmentem. Aztán húsz év kellett, hogy írni tudjak róla. Hogy megpróbáljam tisztázni: ki és mi volt Abody Béla.

Valamikor a hatvanas évek elején Vas István egyszer azt mondta a Hungária kávéházban a körülötte ülő fiataloknak, „Azt tudjátok, ugye, hogy ez a marha Béla az egyetlen zseni köztetek?” Juhász Ferenc, aki pár évvel idősebb nálunk, és akkor még vitathatatlan zseni, nem volt jelen. Béla sem. Ha a zseni rendkívüli képességek és elengedhetetlen más tulajdonságok szerencsés találkozása, akkor Abody Béla nem volt zseni. Eredetiség, öntörvényűség, mentális erő, analitikus agy, fantázia, éles szem, pazar íráskészség, humor és ambíció bőséggel megvolt benne; egy zseni lehetőségei. De hiányzott mellőlük a magasabb cél felé törekvő elmélyült kitartás, sőt a magasabb cél is, az egyes műveket azonos irányba terelő világlátás és gondolat. A szükséges lemondás, alkalomadtán aszkézis. Az öniróniával össze nem tévesztendő, kritikus önreflexió. És nem utolsósorban a kísértéseknek ellenállni képes jellem. Béla terjedelmes művének nincs alapgondolata, magva, közepe, ennél fogva igazi súlya sincs; erős villanásai vannak.

Egy szörnyeteg rendszer óvatos belső kritikusaként kezdte, és a rendszer enyhébb változatában is, olykor kacéran renitenskedve, de mindvégig belül maradt. Független és ennél fogva használható. Nem töltötte ki a rendelkezésre álló lehetőséget, amelyben pedig a megmaradt tabuk ellenére is páratlan életművek teljesedtek ki és születtek. Egy bővérű bohém hatalmas étvágyával habzsolta a könnyű sikert, és bemutatta, hogyan válik egy nagy tehetség saját maga áldozatává.

Mi lett volna belőle, ha szerencsésebb egek alá születik? Ahol nem ideológiai cenzurális korlátok közt kénytelen működni a tehetség, hanem csak a szakma szigorú törvényei diktálnak, és arra mehet, amerre tud és akar? Írja, hogy Déry, akit apjaként tisztelt, azt mondta neki egyszer: „Pamflet, egy nagy eszme szolgálatában – ez a te utad!” El sem indult azon az úton. Az adott körülmények közt egyetlen nagy eszme létezett, amelyet szolgálnia lehetett, ám az végzetesen kompromittálódott; ő pedig végső soron az arra alapozott rendszert és a szórakozni vágyó közönséget szolgálta. Pamflet helyett néhány apró, romlékony remekléssel, csillogó szilánkokkal, nyilatkozatokkal, hálás gesztusokkal és az udvari bohóc bolondozásával.

Nagyon jó barát volt. Melegszívű, megértő, segítőkész, törődő, ragaszkodó. Nem utolsósorban páratlanul mulatságos. Kiállt mellettem az egyetemen, mikor elítélt politikai rab anyám miatt nem volt éppen hasznos velem barátkozni. Szerettem, tanultam tőle, csodáltam is fiatalkorunkban még hiánytalanul meglévő és minduntalan megnyilvánuló rendkívüli képességeit. Még ma is hiányzik. Gyászolom a barátot és az elfuserált zsenit.

Nem érdemli meg, de adj neki örök nyugalmat, Uram. És meleg őszi kora délutánok arany ragyogása hadd fényeskedjék neki.

Csengery Kristóf

O CAPTAIN! MY CAPTAIN!

Szeretsz játék közben alig hallhatóan beszélni magad elé; monologizálsz hosszan, szavaidat csupán kileheled magadból, mássalhangzókkal szeletelve a sóhajtást. Legutóbb arra figyeltem fel, hogy ezt suttogod: *kapitány, ó, kapitány!* Mi készítetted arra, hogy így szólj kétévesen, kitől hallottad ezeket a szavakat? Soha nem meséltünk neked Walt Whitmanról, sem Abraham Lincolnról, és a Holt költők társaságát sem láttad; nem tudod, hogyan fütyüli John Keating zsebre dugott kézzel az 1812-nyitányt, s mire tanítja a fiúkat angolórán. De talán csak az történt meg veled, ami előbb-utóbb mindenkivel. Egyszer megszólítjuk a kapitányunkat, s attól kezdve követjük őt mindenhová, egy életen át.

EGY DÉLELŐTT EGYEDÜL

Mennyi boldogság. A nagy csend a lakásban. A nyugodtan végzett munka. Hogy kimehetsz a konyhába, meginni egy pohár tejet. Mennyi boldogság. Végigsimítod kezeddel az asztal felületét, és érzekeled a szabálytalanságokat. Letörölöd vizes ronggyal a párkányt. Mosott ruhát teregetsz. Mennyi boldogság. Telnek a percek, de csak magukat számolják, nincs senki, aki mérné a múltást. Így kellene mindig, kívül a körforgáson. Mennyi boldogság. Régi szavak a számítógép képernyőjén. Friss, hűvös levegő a nyitott ablakból. Halk lépteid, mintha vigyázni kellene valaki álmára. Pedig csupán a harc alszik körülötted: éled az időleges békét.

NÉMÁN, FEGYELMEZETTEN

Ilyenkor eső után előbújik a sok rovar. Az ember megy a dolga után, halad a járdán, és akarva-akaratlan, minden lépésével, vagy ha talán mindegyikkel nem is, de a legtöbbször – öl. Általában hangyákat, ezeket a szorgalmas és bámulatosan erős lényeket, akiknek egész életük fegyelemben, munkával telik. Aztán meghalnak egy óvatlan cipőtalp alatt, s a gyilkos hajlamos úgy képzelni, a meghalást is némán, fegyelmezetten hajtják végre a kicsi katonák, mintha valahonnan parancs érkezett volna: most ez a feladat.

Sárándi József

KÁRHOZAT

Valakinek érdekében áll
hogy gondolataid megíratlanul
foszló felhőállatokként
meneküljenek pocsolyánk egén
S ha majd rettegsz már
megszólalni is
mosolygó lélekidomárok sütik rád:
elvetemült álmodozó vagy

Addig-addig mondogatják
míg legvégül magad is elhiszed
s legyűrve a gravitációt
szellemtesttel bolyongsz
volt-házad üres szobáiban

Bolyongsz az idők végezetéig
mert kivet a föld
s az ég nem akar befogadni

ÖNARCKÉP JÖVŐ IDŐBEN

a házból kilép
egy elmebeteg férfi
ősz haja
befelé élő
szemébe hull

megy a bolt felé
mintha tíz centivel
a föld fölött
a gyalogútkeskeny
kőporsávról
le nem térne

országútra
árokpart fűvére
lábát nem teszi
a bolt falán postaláda

Hátraarc
sietős léptekkel megint
jobb keze zsebre vágva
arcán üdvözült mosoly
mint ki
jól végezte dolgát
egy gomblyukon
hirtelen áttűnik

Fischer Mária

HATÁRON

Nem hiszem el, hogy elém vágódhatnak a holt
tájak népei szúrós tövisekkel, eget,
földet szétugató hanggal. Nem hiszem el,
hogy tetovált hasukon napfonatot viselők
lennének, ragyogással bíró katonák.
Mondják, térdre borulnak kőből faragott
szárnyak előtt; lobogójuk zsákmány, pipacsos,
nagy lepedő, s mutogatják szelesebb napokon,
honnan fűjja a sárkány hozzánk a tüzet.
Megzavarodtak a csend órei, jönnek a rossz
hírek, az álmokat átíró fordulatok.
Gyors, váltott lovakon száguldó lovagok
fémfeje gömbölyödik. Meghúzzák magukat
kínzó kételyeim. Mállik a sok tagadás.

ÉBREDJ MÁR

Ébredj már, Habakuk, vidd haza kincseidet –
Menj haza, fuss hegyeken túlra, öreg hidakon
túlra, a pincesoron szórjad szét szaporán
híreknek ropogós magvait. Olvad a hó
otthon a kertek alatt. Meglátják, hova lépsz,
hallják hangodat, érzik párás szagodat,
mint a vadak. Rokonuk vagy, kiabálj, vicсорíts
rájuk, vagy mosolyogj; tedd, amit éppen akarsz.
Téged majd befognak, tudják nevedet,
megszólítanak, érintenek új szeretők.
Kapsz vizet és meleg ételt, ágyat, takarót.
Hogyha beszélsz, lobogó tűznél, mondd ki nevem;
mondd el, hogy közelebb jöttek az erdei fák,
tükrözi őket a szem s reggel az ablaküveg.

NEM LESZ IDŐNK

Nem lesz időnk, Habakuk, szétteregetni a fényt,
máris megjön az ősz. Nagy tenyerében a sok
sárga levél felemelkedne, lebegne, akár
száz meg száz ragyogó pillangó, fonalak
közt, aranyos fonalak közt, bíbor madarak
közt. Aztán az eső majd koptatja megint
színeimet, soha sincs irgalom errefelé.
Még keresem guruló rézgarasom kacagó
pengését, neked is lyuk van a két zsebeden.
Nem mehetünk repülővel, látod, sehová.
Páromat elsiratom, párodát elsiratod;
szűk, temetőnyi világban porból van a múlt.
Olykor dinnyefejed megbiccen, nagy eszed
lódul egyet, nevetünk. Nincs ki a négy kerekünk.

Deczki Sarolta

NATURA MORTE¹

„...ilyen paradox minden, ezért jó élni...”
(Forgách András: ZEHUZE)

Parti Nagy Lajos

EMLÉKMŰ

*Mint háncspapucs, hogy mégse kőre lépne,
oly elhagyott, oly megmozdíthatatlan,
égnek mered már szúrós, póre lépte
a bőrkemény, kórtermi alkonyatban.
Két rüsztt, egy orr, egy ágyék műemléke.
Test, ágy, kanül, a gyűrött ágyhuzat van
hűlő helyén, az exit pár kelléke,
a léten túlról áramló huzatban
meglebbenő, a körmök fésűjébe
a kurta sóhajtáskor bennszakadt haj,
mintha még ott is, most is nőni kéne,
hol gyűrűt vet és elsimul a Léthe,
hol fut tovább, s ő elvegyülni abban
már siklik át az úrron, mint a szappan.*

Ha megpróbálunk a mondható felől a mondhatatlan felé tájékozódni, eligazodni a nyelven, a nyelvben, mert olykor mégis muszáj, akkor nem biztos, hogy kikeveredünk „zegzugos utcácskáiból és tereiből”.² Azt tudjuk, hogy városban vagyunk, s mivel az ember nem bír egy helyben megmaradni, jövünk-megyünk egyik helyről a másikra, s közben olykor arról is megfélekedzünk, hová tartottunk eredetileg, vagy tartottunk-e egyáltalán valahová. Célirányos közlekedés helyett lófrálás, melynek során egy talponállóból akár egy puccos butikba is tévedhetünk. Az egyik helyről csak úgy találomra kerülünk a másikra, s teljesen esetlegesnek tűnik a téblábolás topográfiaja. Valami mégis van. Valami mégis *adja magát*, s a bolyongás az értelem sűrűjében éppen ehhez a valamihez kísérel meg közelebb férkőzni. Cikcakkban, ahogyan Husserl gondolta el a fenomenológiai értelemfeltárás útját, vagy rejtekutakon, ahogy pedig Heidegger később.

A nyelv tehát miközben feltár, el is takar, homályban hagy, s erre a homályra is utal valahogyan. S a bonyodalmakat fokozandó, a jelek működésük közben egymásra is mutogatnak, s nem csak több réteg, de több értelemegység is létrejöhet egymással párhuzamosan. Ám nehogy véresen komolyan vegyük és izzadságosan megfejteni igyekezzünk ezt a játékot, mert akkor pórul járunk. Aki nagyon akarja, annak úgyse megy. Aki viszont együtt játszik a nyelvvel, az egyszer csak elkezd megilletődötten pislogni, merthogy valami olyasmibe botlott, amire csak annyit lehet mondani első körben, hogy *aha!* Kiderülhet, hogy nincs válasz a kérdésekre, vagy több párhuzamos és egyaránt érvényes válasz is van, kiderülhet, hogy az apória a dolgok végső állapota. Hogy előbb-utóbb olyan ambivalenciák szövedékében találjuk magunkat, melyek semmiképpen sem

feloldhatók. Amint jobban megnézzük a dolgokat, mindinkább lefoszlik róluk a megszokott jelentés, és új értelem rakódik rájuk. Vagy éppen értelmek, többes számban. S arra is jó esély van, hogy ezek egymás ellenében lépjenek föl. Tiszta, önmagával azonos megmutakozás helyett – bahtyini kifejezéssel – az „ambivalens teljesség”³ bejelentkezése. Melyben aztán van minden, s mindennek az ellentéte is előadódhat. Ez azonban korántsem afféle frivol játszadozás. Ellenkezőleg. A dolgok ambivalens karakterét nem elfedni, elfülfenteni, hanem így tudomásul venni vagy adott esetben vállalni – ez lehet az értelmezés tétje. Mert egyszerűen így vannak, így *adódnak*. S ez a pusztá adódás, mely az akaratos megértés vonatkozásában értelemdeficitként jelentkezhethet, a maga komplikált mivoltában talán éppen a dolgok legalapvetőbb létmódjára utal. Ami előtt a nyelv kénytelen lefékezni, mert azt nem tudja semmiféle logika simára fésülni, nem működik semmiféle diszjunkció, semmiféle kétértékűség. Sok minden igaz és érvényes lehet egyszerre, mert egyszerűen csak ilyenek a dolgok. A nyelv azonban mindennek ellenére igenis alkalmas arra, hogy közelebb vigyen ehhez a tapasztalathoz, utat törjön addig, ameddig a kifejezés megengedi. Létre tud hozni és szorosra tud fonni egy olyan utaláshálót, melynek szövedékében sejthetővé válik az a tapasztalat, melynek eredendően ambivalens karaktere nem deficit, hanem pozitív létmód. Vagy inkább sem nem pozitív, sem nem negatív: egy vállrándítással lehet ezt a belátást legegyszerűbben elintézni: ilyen az élet, ilyenek a dolgok. Márpedig úgy tűnik föl számomra, hogy Parti Nagy Lajos EMLÉKMŰ című versének éppen ez az egyik tétje: úgy jön létre egy hihetetlenül törekeny tapasztalat, hogy az olvasás és értelmezés során mindvégig ambivalenciák tömkelegével kell számolnunk, és megpróbálnunk értelmi lehetőségeket azonosítani az általuk gerjesztett erőterben. Ha a városhasonlatnál maradunk: egyszer csak olyan érzésünk támad, hogy elkavarodtunk valahová, ahol jó nekünk, intenzívek a hely energiái, ránk mosolyog a *genius loci* – de hogy hogyan, azt nehezen tudjuk utólag rekonstruálni, hiszen annyi helyen jártunk. Ott vagyunk valahol, és jó ott. Kész.

Fekete Barbara nyelvi laborként jellemzi Parti Nagy lírai műhelyét.⁴ Én ebben a laborban úgy tudnám elképzelni a költőt, mint egy aranycsináló mestert, a sarokban egy vigyorgó fekete macskával. Olykor felrobban valami, olykor keletkezik, de nem feltétlenül az, amire számított, színarany meg aztán végképp nem lesz semmilyen vegyületből – de közben nagyon is izgalmas folyamatok játszódnak le, és akár még fel is lehet fedezni ezt-azt. Érti ugyan a mester az anyagok természetét, ám sose lehet teljes biztonsággal tudni, miből mi lesz, milyen konstellációk jönnek létre. De nem akarom túlfeszíteni ezt a hasonlatot (kezd is már sántítani), mindössze Parti Nagy lírájának páratlanul gazdag nyelvi kreativitását akartam úgy-ahogy érzékeltetni. Ismét Fekete Barbarára hivatkozom, aki azt írja a GRAFITNESZ nyelvéről, hogy „*csak bátorítanak olvasót, befogadót a minél kötetlenebb képzettársítások behívására, hisz maguk is előnyben részesítik a tudatfolyam szabad kiáramlásának termékeny állapotát, természetes nem korlátok, megszorítások nélkül*”.⁵ Hasonlóképpen írja le a szóban forgó nyelvi működést Angyalosi Gergely is. Az olvasó, mikor belép ebbe a nyelvi univerzumba, „*egyrészt otthon érzi magát (egyetlen olyan) trükk« sincs, amellyel már ne találkozott volna), másrészt tökéletesen ki van billentve ebből a megnyugtató otthonosságból (valamiképpen minden máshogy van, mint ahogy megszokta)*”.⁶ Van is szabály, meg nincs is, s ami van, az is máshogy, ami meg nincs, az úgy nincs, hogy nemléteben utal magára. Parti Nagy nyelvi városa nem íróasztalon tervezett lakótelep, hanem folyton felfedezésre váró, új meg új arcokat mutató metropolis.

Van tehát tizennégy sorunk, plusz a cím. Első megközelítésre a sorok kórházi pillanatsfelvételt rögzítenek. Egy szokásos kórterem szokásos felszereléssel, s az sem különösebben rendkívüli, hogy egy halálesetnek vagyunk a tanúi. A tetem még ott fekszik az

ágyon, de lépte már égnek mered, azaz kevésbé irodalmian: feldobta a talpát. Semmi más, ennyi.

Egy pillanatfelvétel, vagy ha úgy tetszik, csendélet. Ám korántsem egy perverzül akkurátusan kidolgozott németalföldi valahonnan a XVII. századból, hanem néhány nagyon pontos vonallal és színfolttal vászonra rögtönzött dráma. A tárgyak összessége ugyanis a maga pillanatnyiségében színpaddá válik. Melyen ugyan nem történik semmi, hangsúlyozott az állóképszerű pillanatnyiség, ám a kompozíció mégis szertartást idéz, mely egy szakrális dimenzió felé nyílik meg. Legalábbis engedhet erre következtetni a „*kellék*” szó. Valamennyi rögzített tárgy ugyanis: „*az exit pár kelleke*”.

Az exit kifejezés pedig egyaránt jelent távozást, valamint ez az orvosi nyelv műszava is az elhalálózásra. Átlépés egyik létállapotból a másikba. A túlsó partra. S Nagy László frázissá kopott kifejezésének szóba hozása korántsem pusztá értelmzői önkény: nagyon körmönfontan, mintha nem is egészen erre vonatkozna, messziről ráközelítve, belesimítva a verssorok lüktető ritmusába, még hozzá úgy, hogy szinte fel sem tűnik, hiszen rímhelyzetben van, és a sorvégi szótagok egybecsengése ki is oltja kicsit azt a dramatikus pátoszt – amit különben a *Léthe* emlegetése gerjeszthet. Mintegy feltűnés nélkül van beledolgozva a vers ritmikai egységébe. Formailag tökéletesen illeszkedik a versbe, máskülönben azonban igen nagy feszültséget generál maga körül.

Első körben azért, mert ellenpárját képezi magának az „exit” szónak. Exit: hideg, részvétlen és tárgyilagos műszó a halál megjelölésére. Egy olyan nyelv eszközkészletébe tartozik, mely az ember testi-lelki történéseit az orvosi diagnózisok távolságtartásával regisztrálja, s ezzel egyszersmind maga is hozzájárul ahhoz a világállapothoz, amit Max Weber varázstalanodásnak nevezett. S annál is harsányabb a jelenléte, mert a versben egyszer sem fordul elő a halál szó vagy bármely más, a köznapi beszédben megszokott szinonima rá. Így az „exit” és a „*Léthe*” kulcsszavak, mert ezek utalnak arra, hogy milyen történés játszódik le a kórteremben, ezért számomra egyértelmű, hogy szerepük kiemelt: voltaképpen ezek alkotják a vers két tartópillérét. Csakhogy az egyik pillér antik lelet, míg a másik betonból öntött oszlop. A két szó közötti szemantikai feszültség nagyobb nem is lehetne: egymástól tökéletesen eltérő világek képek terminusai, s két teljesen különböző hagyományt játszanak ki egymás ellen.

Arról a kontextusról, melyet az exit szó hoz magával, már volt szó. Az pedig közismert, hogy a *Léthe* mit idéz fel: az alvilág folyója a görög mitológiában, melyen, ha átkel a lélek (a túlsó partra), akkor elfeled mindent. Teljes metamorfózison megy keresztül: míg a test a létből a nemlébe kerül át, addig a lélek emlékezetét, azaz identitását veszíti el. Ahhoz azonban, hogy ez a nem e világi átváltozás egyáltalán megtörténhessék, olyan közegre van szükség, ahol ez magától értetődő: ahol még van varázs a világban. Ahol a transzcendencia jelenléte nem is csupán az ünnepnapokra korlátozódik, hanem az élet minden mozzanatát áthatja – mint az ókori görögység életében. Az emberi test életének természetes állomásai nem medikalizált események, hanem szakrális dimenzióval rendelkeznek. A születés, szülés, felnőtté érés, a szüzesség elvesztése, betegség, sebesülés, öregedés, halál: egyik sem pusztá önmagában való változása a testnek, hanem olyan összefüggésben nyer értelmet, melyben az emberi élet istenek és démonok uralma alatt áll. A test nem az orvosi tekintet tárgya, hanem szakrális események színtere.

A versben tehát egyszerre történik meg a szakrális szféra megidézése és elutasítása. Két egymástól teljesen eltérő beszédmód egyidejű jelenlétéről van szó, melyek azonban nem kioltják egymást, hanem ott mutatják fel minden jelenség eredendő ambivalenciáját, ahol ennek igen nagy tétje van. Ez a két szó s a két általuk játékba hozott hagyomány megkísérléi értelmezni, egységes keretbe foglalni azt, ami abban a kórteremben történt.

De mint ahogyan a maga módján mindkettő rögvest kész egy kompakt válasszal, épp-úgy kiderül ezek korlátozottsága s így esetlegessége is. Egyik sem alkalmas teljes egészében magyarázatot nyújtani arra, ami éppen megtörtént, mert az túl van minden diskurzuson. S éppen e két, egymásnak feszülő beszédmód képes adekvát módon utalni erre a túlnaniságra. A polarizáció egyik végpontján a puszta tetemként értett test, a másikon a halhatatlanságba erőszakolt lélek: mindkét modell részleges, s ez éppen a szembenállásban mutatkozik meg a legplasztikusabban. A test és a lélek természetét nem képesek megmagyarázni, ám együttesen a határig vezetik a közlést. S mi van a határon túl, mit tartogat számunkra a túlnan? Megrendülést, úgy érzem. Mert a közlés határainak a feszegetése s a kudarc beismerése többet mond minden magyarázni, megmutatni akarásnál. A diskurzivitás átadja helyét az affektivitásnak. A mondható a mondhatatlannak.

Ezért is használtam fentebb a szertartás szót. Hiszen olyan dráma játszódik le, melyben – akár szakrális, akár teljesen steril dimenzióban képzeljük el, akár szimpla exitként, akár átkelésként a Léthén – mindenképpen metamorfózisról van szó, még hozzá a lehető legnagyobb horderejű változásról. Létből nemlébe. A két szféra pedig topográfiailag is elkülönül: ahol a lét nyomai találhatóak, az az e világi kórterem. Csakhogy voltaképpen a másik világ, a másvilág is csak nyomokban van jelen, a puszta utalás szintjén: annyit tudunk meg róla, azt is rendkívül homályosan, hogy a lélek vagy valaki, aki a halott, az úrron siklik át.

Van tehát egy olyan helyszín, ahol a halál eseménye megtörtént. Ez az, amit az első hét sor csendéletszerűen leír, pusztán a tárgyi világ lajstromával utalva arra, hogy voltaképpen mi is játszódott le nem is olyan régen. Az állókészszerű jelleget erősíti a névszók nagy száma, míg az egy létige mellett mindössze két cselekvést kifejező igét találhatunk, ám azok is inkább a statikusságot hangsúlyozzák. A cezúra pontosan a vers felénél van. A nyolcadik sortól sokkal dinamikusabbá válik a leírás: megszorodnak az igék, és élénk mozgalmasságot fejeznek ki. Léptékváltás is történik: a kórteremtől a végtelen ürgig tágul a horizont. Ám mindkét helyszín csupán a nyomát őrzi vagy sejteti valaminek, ami voltaképpen történik. Köztes térben és időben vagyunk, mely pusztán a nyomait villantja fel annak, ahogyan az innenső túlnanba fordul át, ám magát az eseményt nem lehet tetten érni. Még csak meg sem tudjuk fogalmazni, hiszen olyan szövegvilág szövődik köréje, mely (miközben sokféle értelem felé nyitja meg magát) egységes jelölőként lép föl. Mondhatjuk, hogy a halálról van szó, de amint kimondjuk, máris laposnak tűnik, és alkalmatlannak arra, hogy arról szóljon, ami van. Vagy már nincs. Ami történik, arról a költemény egésze tud számot adni, vagy legalábbis utalni tud rá, más szó vagy diskurzus nincs erre. Csupán nyomok.

S éppígy jelzés- vagy nyomszerű maga a kórházi környezet: puszta kulissza, melynek egyik kelléke maga a test is. Jelzésszerű felsorolást kapunk: nem kimerítő, ám a leltárba felvett tárgyak tökéletesen alkalmasak arra, hogy afféle stilizált díszletül szolgáljanak a nagy átváltozáshoz. A másik helyszín pedig szinte teljesen elmosódott, utalásszerű. Már ha egyáltalán helyszínről beszélhetünk. Hiszen nem derül ki sok minden, csupán annyi, hogy valami még történik, aminek már nem sok köze van a kórházhoz, de a tetemhez sem, egy másik dimenzióban járunk. „Túl a léten”, de ennek is csak a huzata, a puszta nyoma van jelen érzékileg, a leírás számára hozzáférhető módon.

A többi meglehetősen homályos: mindvégig zavarja a megértést, de sehol annyira, mint az utolsó két sorban az alany hiánya az igék előtt. Nem tudjuk, ki az, aki „*mégse kőre lépne*”, kinek mered égnék a lépte, kinek van sok minden „*hűlő helyén*” – de nagyjából ki tudjuk egészíteni a hiányos mondatokat: nyilván az elhunytáról van szó. Ám az utolsó

előtti két sorban már igen nagy gondot okoz eldönteni, ki „*fut tovább*” és „*siklik át az úrron*”. Mert aligha ugyanaz, mint a vers első felében. Grammatikailag nyilván ugyanarról az alanyról van szó, spirituálisan azonban teljesen más lényről. Nyilvánvaló, hogy az, akinek a vers első felében a puszta testi, materiális jelenléte kerül be a tárgyak közé a lajstromba, az nem lehet azonos azzal, aki fut tovább (hol?), elvegyül, és siklik. Ez a meglehetősen fürge és mozgékony valami nem ugyanaz, mint a kórházi ágyon fekvő valaki. Az azonosítható volt nagyjából, míg ez – éppúgy, mint a szappan – nehezen megfogható. Levált a puszta korpuszról, ám csak sejtjük, hogy a lélek lehet, addig azonban nehezen merészkednék, hogy a személyes, halhatatlan lelkünkről volna szó. Nekem az a benyomásom (s ez tényleg csak benyomás, amit nehezen tudnék érvekkel alátámasztani), hogy ha valóban lélekről van szó, s ez a lélek konkrétan az elhunyt lelke, akkor is hordoz magában valami személytelen jelleget, ami nem kötődik semmilyen identitáshoz, azonossághoz. Inkább afféle életszellem, animikus lélek, mely a test halála után nagy megkönnyebbüléssel iparkodik vissza oda, ahonnan származik. Elvégre a Léthében akar elvegyülni, ez pedig az emlékezet megsemmisítése s vele együtt az identitás feloldása.

Az alany hozzáférhetetlensége teszi elmosódottá a helyszínt is: csak enigmatikus megállapítások arról, hogy mi történik, kivel és hol. Sodró verssorok, melyek ritmikusan hömpölyögnek, és teljes fedezéket nyújtanak egymásnak. A mondat még az előző értelmi egységben kezdődik, s úgy történik meg a regiszter- vagy inkább létmódváltás, hogy a logikai egység egy csöppet sem sérül, s ez azt sugallja, hogy nincs semmiféle változás. A mondat lendülete ugyanis egy csöppet sem törik meg, a grammatika szinte sulykolja a folytonosságot – ami azonban értelmileg valahol nagyon is odalett. S aztán a második részben az enjambement-ok is zavarba hoznak azzal, hogy szorosban egymásba szövik a sorokat, s ezzel megtévesztően imitálják az események egymásra következőségének értelmi-logikai világosságát, holott erről szó sincs. Igaz, az ellenkezőjéről sem: a homály sem teljes. De hát ilyen paradox minden.

Ez pedig formailag is megjelenik a versben. Mely – még ha nem tűnik is fel első pillantásra – szonettformában íródott. Klasszikus és minden igényt kielégítő szonett. A szonetról pedig tudjuk, hogy a lehető legkötöttebb versforma, s múltja igen tiszteletreméltó. Megköti a költő kezét, de ezzel együtt rámutat azokra az elrugaszkodási pontokra is, ahol újítás jelenhet meg. Éppen ezért rejlik számos izgalmas lehetőség benne, melyet az utóbbi évtizedek magyar költészete igyekezett is kihasználni és sokféleképpen variálni. E versben úgy találkozunk a szonettformával, hogy az voltaképpen bujkál előlünk. Egyrészt hiányzik a szokásos – ám persze egyáltalán nem elvárt – 4+4+3+3 tagolás, egyben van az egész. S a mondatok hossza (ebből összesen három van: a leg-rövidebb egysoros, a középső négy-, míg az utolsó kilencsoros), a számos enjambement is zavarba hozza a ritmusérzékét, hiszen egészen máshol vannak az értelmi, mint a ritmikai egységek határai. Így aztán nehéznek tűnik elsőre kipreparálni a mondatkígyókból a veretes szonettet, de annyira nem is bonyolult feladat. Ám a költő még a szonettformával is ironikusan játszik: egyrészt tehát rejtegeti, másrészt azonban túl is teljesíti az e formával kapcsolatos elvárásokat.⁷ Ugyanaz a rím vonul végig az egész versben – azaz a terzinákban is –, amit az első nyolc sorban elkezdett. Képlete: a b a b a b a b a b a a b b, csupán a „bennszakadt haj” lóg ki a többinél valamivel tompább, asszonáncabb jellegével. Az ambivalencia pedig a formai megoldásokon kívül abban is felfedezhető, ahogyan a köznapinhoz közelítő, dísztelen és helyenként az egészségügy tolvajnyelvét imitáló beszédmód belepréselődik a szigorúan kötött, klasszikus formába. Mely azért érezhetően jól tűri a fricskákat.

Elviseli az olyan jelzős szerkezetet, mint a „*bőr kemény, kórtermi alkonyat*”. Ez egyaránt utal helyre és időre: kórteremben vagyunk, estefelé. A „*bőr kemény*” jelző azonban nagyon sajátos atmoszférát teremt, melynek szaga van, színe és sűrűsége. Emberi testek kipárolgása, tisztítószerek szaga, vizelet-, láb- és szájszag érződik: a szösszetétel első fele szinte bevonzza ezeket. A második fele pedig ridegséget fejez ki, ez azonban nem a fémek és kövek keménysége, hanem szerves eredetű. Sőt megkockáztatom, emberi bőrről van szó, így valahogy az emberi léleknek vagy testnek vagy egyáltalán életnek táruul fel valamilyen szögletes, rideg dimenziója, mely a kórtermekben lakozik.

Vicces továbbá a vers utolsó sora, lezárása: a lélek vagy valaki vagy valami „*már siklik át az ürön, mint a szappan*”. Akár a szonettformához viszonyítjuk, akár pedig az ábrázolt eseményhez, a halálhoz, mindenképpen várakozásokat olt ki ez a csattanó. Hiszen – mint fentebb már jeleztem – a vers utolsó sorai arra látszanak utalni, hogy a lélek elszakad a testtől, átlép egy mitikus dimenzióba, belegázol a Léthébe, a hangnem kezd emelkedetté válni, majd az utolsó sor nagy lendülettel lecsapja a magas labdát. Mechanikai értelemben teljesen igazolt a hasonlat; aki próbált már fürdőkádban szappant elkapni, az nagyon is találónak érezheti. Stílárisan és tematikusan azonban törést jelent: két teljesen különböző beszédmód egymás mellé rendelését.

Azt állítottam fentebb, hogy a szóban forgó vers (mint eddig is megmutatkozott: értelmi, logikai, grammatikai, poétikai, topográfiai, ideológiai stb.) ellentétekre épül, ezeket simítja olykor észrevétlenül is egymás mellé, vagy játssza ki egymás ellen. Felmutat egy diskurzuslehetőséget, hogy aztán visszakézből rögvest opponálja is. Mintha nem tudna kitartani egy hangnem, egy értelmi mező mellett, hanem húzd meg, ereszd meg játékot játszana, mint ama neurotikus férfi/nő, aki akarja is, meg nem is. Csakhogy neurozísról persze szó sincs. Nagyon is tudatos ez a játék. S főként: játék, azaz eleve kizárt mindenféle kényszeresség. A különböző regiszterek egymásnak feszítése, párbeszédre invitálása értelmi lehetőségek kioltódását és keletkezését egyaránt lehetővé teszi. Ennek a sokféleségnek a játékba hozása pedig azt is feltételezi, hogy egy diskurzus nem elég és nem is lehet elég egy adott dolog felmutatására. Bárminek az adekvát megközelítése feltételezi a többszólamúságot, az „ambivalens teljesség” felmutatását, ám azzal a belátással együtt, hogy minden felmutatásba bele van kódolva a kudarcs.

Ez érhető tetten többek között az emlékmű–műemlék fogalompárosban is. Köztük is jelen van egy elég erőteljes szemantikai feszültség, ám ezt mégsem érzem olyan kiélezettnek, mint fentebb az exit–Léthe páros esetében. Mi is egy emlékmű? Emlékművet általában nagyon fontos és nagyon komoly dolgoknak/eseményeknek/személyeknek szoktak állítani. Az emlékművek – mint ez nevükben is benne rejlik – emlékeztetnek: nem hagyják feledésbe merülni a múltat, mert a közösség úgy ítéli meg, hogy identitása szempontjából nagy jelentőségű az emlékezés. Az emlékművek pontosan ezért szakrális jelentőségű teret hoznak létre maguk körül, de mindenképpen zárványként határolják körül a maguk terét és idejét a profán tértől és időtől. Az emlékmű idejét az jellemzi, hogy sűrűn tolnak egymásra a különböző rétegek, és kibillentenek a jelen tapasztalatából, megnyitva azt egy nem órával mérhető időnek. Van tehát egy olyan olvasata, mely a fentebb már említett varázstalanodás előtti világot idézi, van azonban egy másik is, mely éppen ennek a visszavonása. Az emlékművek erőfeszítést igényelnek ahhoz, hogy képesek legyünk felvenni azt a ritmust, amit terük és idejük megkövetel. S erre vagy nem vagyunk mindig alkalmasak, vagy nem is éri meg. Van, amikor az emlékmű önmagára mutogat, és csupán imitálja a szakrális dimenziót. Lapos, közhelyes és unalmas az a komolyság és megilletődöttség, amit elvár. Az emlékezés nem eleven, hűsbavágó tapasztalat, hanem frázisok szentimentális ismételtetése.

Úgy tűnik föl számomra, hogy a cím mindkét lehetséges értelmezési lehetőséget igénybe veszi – és természetesen ki is játssza egymás ellen. Hiszen milyen esemény fölött is áll az „emlékmű” mint cím? Valakinek a halála. Hogy kinek, az nem derül ki egyértelműen.⁸ Lehetett bárki; fiatal, öreg, férfi, nő. Kosztolányi verse jut eszembe: „*nem volt nagy és kiváló, / csak szív, a mi szívünkhöz közel álló*”. Vagy: „*Ilyen az ember. Egyedüli példány.*” De akár az egész verset ide lehetne citálni. Kicsit párhuzamos is a helyzetük: Kosztolányi is egy nagy becsben tartott tradíciót idéz meg a címmel. A HALOTTI BESZÉD mint a legkorábbi összefüggő magyar nyelvű szöveg kiemelt helyzetben van a kultúrában, a rá való hivatkozás tehát egyszersmind ehhez a pozícióhoz is viszonyítja magát. Kosztolányi pedig tiszteleg is előtte, ám ugyanakkor valamelyes deszakralizálást is végrehajt: mindenféle explicit vallási-mitikus dimenziót nélkülöz a vers: olyan dolgokról emlékezik meg, melyek mindenféle emelkedett diskurzusból kiszorulnak. Olcsó cigarettát szívni, enni egy kis sajtot, álmokat szőni, bort inni: erről bizony nem írnak a történelemtöredékek. Holott az emberek mégiscsak így élnek. Az emberek jókora részének olyan dolgokkal telik az élete, melyeket nem örökítenek meg a krónikák. Ez azonban nem jelent, nem szabad, hogy jelentsen értelemről és értékről való megfosztást. Ellenkezőleg: a hétköznapi élet telődik értékekkel. Az ember élete pedig nem világrengető események halmaza, hanem sok kicsi, unalomig ismételtető mozzanaté. Halála nem világrengető esemény, ám mégis belengi valamilyen groteszk misztikum, döbbenet, amit a közös emberi nyomorúság felidézése vált ki.

S érdemes megemlíteni egy másik művészt is, akinek életművében nagy szerepet kapott a heroikus, monumentális toposzok kiforgatása vagy éppen emberléptékűre szabása. Braco Dimitrijević bosnyák képzőművész több alkotásának is a hétköznapi élet és a rendkívüliség viszonya a témája, s azt igyekszik felmutatni, hogy teljesen esetleges, mit is érdemesít jelentősnek a kollektív emlékezet. A véletlen szerepét hangsúlyozza az a sorozata, mely teljesen átlagos középületek fotóját azzal kommentálja, hogy itt akár jelentős események is történhetek volna. Az egyszeri embert pedig azzal hozza „világtörténelmi” helyzetbe, hogy az egykori vezérportrékra emlékeztető óriásfotókat aggat ki találmányra kiválasztott járókelőkről frekvenciált közterekre. A köznapinak állít emlékművet, s ezzel egyrészt egy, az európai tradícióban igen erősen jelen lévő és ható érték-hierarchiát rendez át, másrészt pedig az esetlegesség szerepét hangsúlyozza. Erőteljes deheroizáló, demitizáló gesztusként értelmezem művészetét, melynek alaptónusát az egyszerűnek és megismételhetetlennek mélységes tisztelettel alkotja. A felszabadulás mindenféle értelmezői és értékelői konvenció alól, mely összekuszálja az ezért vagy azért kiemelt jelentőségűnek ítélt dolgok, emlékművek köré szövődött narratívát. Megbolygatja az emlékezés rendjét, összezavarja az emlékezőt, és nem adottnak veszi a múlthoz, jelenhez és így a jövőhöz (vagyis: önmagunkhoz) való viszonyunkat, hanem kérdésként kezeli. Ám nem afféle kamaszos tiszteletlenségéből. Gesztusában az az igyekezet rejlik, hogy új perspektívákat nyisson fel, melyek új szemszögből láttatják azt a létmódot s annak környező világát, melyet Heidegger „*átlagos mindennapiségként*” egyrészt végre-valahára bevont a filozófiai-fenomenológiai leírások körébe, sőt kiindulópontként kezelte a létkérdés felé tájékozódva, másrészt azonban egyazon gesztussal hanyatlásnak minősítette. A művész gesztusát én úgy értelmezem, mint maguknak a dolgoknak, esetlegességüknek, a pusztá levésnek az elismerését. Egyszerre rendelkezik tehát felforgató és afirmatív erővel.

Hasonlóan látom a jelen vers címe és tartalma között feszülő ambivalenciát is. Akárki haláláról van szó, nem utal ugyanis semmilyen jel arra, hogy valamilyen kitüntetett személy távozott volna az élők sorából. Sőt a környezet leírása inkább arra tesz javasla-

tot, hogy egy teljesen átlagos embert képzeljünk el. Egy olyan halálesetről van szó, mely mindennapos az adott közegben. A helyszín nem rendelkezik semmiféle szakrális dimenzióval, sőt hangsúlyosan profán karakterű. Aki járt már kórházban (márpedig, gondolom, mindenki megfordult már ott), az ismerősnek találja ezt az atmoszférát, mely pár találó vonallal és színfolttal van felvázolva, ám egy percre sem tulajdonít neki emelkedettebb jelleget. Zárt világról van szó, melynek megvan a maga helye és ideje, a saját ritmusa. Másrészt mióta Foucault megírta az intézmények történetét, azóta azt az olvasatot sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a kórház végső soron fegyelmező intézmény is. Az orvos mint hatalommal rendelkező döntőbíró tekintete előtt kicsivé és mezteleonné válik a beteg, és nem csupán a saját kóros testi folyamatainak van kiszolgáltatva, hanem a „rendszernek” is. A rendszer pedig olajozottan működő gépezet, vagy ha nem is éppen olajozottan működő, de gépezet. A beteg, ha bekerül a fogaskerekek közé, akkor lehetett bárki, most már akárki. Tekintetek és eljárások, terápiák és vizsgálatok tárgya. S amikor a beteg meghal, akkor azt az orvosi jelentés az „exit” szóval konstatálja.

A vers azonban műemlékként kezeli a kórházi díszletet, kitüntetett helyzetbe hozva ezzel mind magát a környezetet, mind pedig az ismeretlen halottat. A műemlék – az emlékművel ellentétben – készen talált, nem utólagosan, az emlékezés céljából létrehozott tárgy. Műemlék lehet egy olyan régi ház is, melynek lakói teljesen ismeretlenek a nagybetűs történelem számára. A műemlék is tisztelgés a múlt előtt, de nem utólag jön létre az emlékez(tet)és narratívája, hanem anyaga valamilyen egykori jelenlét maradványa, melyre utólag rakódik rá egy olyan jelentés, amely kiemeli környezetéből. Nos, ezért is érdekes az a feszültséggel terhes párbeszéd, mely a versben a két fogalom között létrejön.

Az ábrázolt környezet tehát a vers ötödik sorában műemlékként értelmeződik, ami egyrészt kimerevíti az adott pillanatot, megakasztja az események természetes menetét: hiszen az emlékmű a kontinuitás egyenletességéért szavatol, míg a kórterem aktuális állapota a pillanatnyisághoz kötött. A vers néhány vonatkozó sora tehát mintegy ennek a rövidke tartamnak a protézise, mely a nagyobb léptékű állandóság és általánosság felé tágitja azt, ami valójában pillanatnyi és esetleges. Erre ugyanakkor alkalmat ad az is, hogy az elhunyt semmiféle egyéni megkülönböztető jeggely nem rendelkezik.

Az adott helyzet pillanatnyisága végtelenszer ismétlődhet. A versben változó pillanatok (az exit néhány kelleke) emlékműként való értelmezése éppen az ismétlés felé nyitja meg az időt, emlékezetet és narrációt. Érdekesnek tartom hosszabban idézni Søren Aabye Kierkegaard vonatkozó töprengéseit: „a görög mozgásfogalom (κίνησις), mely a magyarázat szerint megfelel az »átmenet« modern kategóriájának. Az ismétlés dialektikája egyszerű, mert ami ismétlődik, már volt, különben nem ismétlődhetne; az ismétlést éppen az teszi újjá, hogy már volt. A görögök szerint minden megismerés emlékezés, ami azt jelentette, hogy a jelen létezés már létezett; ám ha azt állítjuk, hogy az élet ismétlés, akkor ez azt jelenti, hogy a létezés, mely már létezett, most újra létrejön”.⁹ Ami ismétlődik, az tehát új is, meg nem is. Nagy léptéket véve, a struktúra egészének tekintetében hasonló események tagolják az életet, mely – mint fentebb a szakrális diskurzus esetében láttuk – a test legalapvetőbb metamorfózisaihoz kötődik. Ebből a struktúrából faktikus-testi létünk miatt nem tudunk kilépni, csak megismételni tudjuk saját, személyes életünk szintjén azt, ami már mindig is volt: visszatérünk „a jelen-volt jelenvalólét lehetőségeibe”,¹⁰ mintegy válaszolunk rá.

Nem tudunk nem válaszolni, hiszen a struktúra, a rendszer vagy egyszerűen csak az élet beszippant magába. Testi konstitúciónknál fogva nem tudjuk kikerülni az ismétlést. S mivel a modern korban a test aktuális állaga és állapota az orvosi diskurzus téje, ezért

világos, hogy a test mindenkori átváltozásai medikalizált események, melyek egy erre szolgáló intézményen belül, az egészséges külvilágtól gondosan szeparálva játszódnak le. Manapság többnyire kórházban születünk, és kórházban halunk meg. Kopott, sok nemzedéket kiszolgált tárgyak és sok mindent látott falak között. Ennek a díszletnek műemlékként való értelmezése tehát az ismétlésben rejlő lehetőségeket aknázza ki, és az elmúlttal való töretlen kontinuitás fenntartását hangsúlyozza.

Az emlékmű szintén érdekelt az ismétlésben és emlékezésben, ám nem az eleve adottat emeli meg (és ki), hanem új jelölőt hoz létre. Ez azonban a versben nagyon finom kapcsolatot teremt a két képződmény között. Amennyiben azt, ami voltaképpen műemlék, emlékműként értelmezzük újra, akkor voltaképpen az ismétlés logikáját követjük. Úgy értünk valamit, hogy újraértjük. Az értelmezés aktivitássá válik, mely rámutat saját magára, mint létrehozó aktusra. Tehát nem maga a szüzsé lesz más, hanem a megközelítés gesztusa. A tárgyak összessége, mely műemlékként szolgál, kiemeltetik mintegy kontextusából, és új narratíva kezdetét imitálja. Egyaránt van tehát jelen a régi és az új beszédmód, az emlékezés és a teremtés, az egyszerűség és az általánosság, a jogosult kivétel és a szabály, a rendkívüli és a köznapi, a patetikus és a parodisztikus. Egyszerre történik meg a deheroizálás gesztusa, valamint az „átlagosan mindennapi” jelentőségének megemlése. Sok mindennek ez az egyidejűsége, együttes jelenléte pedig ismét csak az „ambivalens teljesség” fogalmához utal minket.

S még egy fontos fogalom: átmenet. Mindaz, ami történik, hangsúlyozottan köztes jellegű. A helyszín, az idő, a test és a lélek metamorfózisa – értsük ezt akár szakrális, akár medikalizált kontextusban. Mind-mind nyomok, melyek nem rendelkeznek teljes jelenléttel, csupán utalnak valamire és egymásra is. Nem horgonyozhatók le végső magyarázatnál, hanem tanácstalanul toporogják körül azt, ami voltaképpen történik, de mint ahogyan ezt sem térben, sem időben nem tudjuk megragadni, éppígy hiányzik a megfelelő szó is rá. Kísérletezés van a kódolás szintjén, és állandó elmozdulás: sehol és semmikor teljes jelenlét a történés szintjén. Hiszen – a fentebb írottak tükrében – ha az élet eredendően ismétlés, akkor ez a görög mozgásfogalomhoz kötődik, mely – hogy ismételjünk – „a magyarázat szerint megfelel az »átmenet« modern kategóriájának”.¹¹

Márpedig meglátásom szerint ez az átmenetiség s a belőle következő esetlegesség felmutatása a vers egyik fő vonulata. Itt azonban nem áll meg, hanem mindezzel együtt mutat rá az ezt a tapasztalatot is átható eredendő paradoxitásra. Amint ráközelítünk valamire, egy jelenségre, s több perspektívából szemléljük, rögvest elveszíti magától értetődőségét, és akár egymással konkuráló vagy éppen egymást kizáró értelmezési lehetőségeknek is helyet ad. S hogy mitől jön létre az a nagyon törekeny tapasztalat, valahol a nyelven túl, a Léthén innen, azt meg a jó ég tudja. De megrendítő.

Jegyzetek

1. Ez az írás szemináriumi műhelymunkák eredménye, melyeket a Zsigmond Király Főiskolán tartottam 2009 februárjában. Nagyon hálás va-

gyok hallgatóimnak kiváló ötleteikért, okos hozzászólásaikért és egyáltalán az örömteljes közös munkáért.

2. „Nyelvünket olybá tekintjük, mint egy régi várost: mint zegzugos térséget utcácskákkal és terekkel, régi és új házakkal meg olyan házakkal, amelyekhez különböző korokban építettek hozzá; s az egészet egy csomó új előváros öleli körül, egyenes és szabályos utcákkal és egyforma házakkal.” (Wittgenstein, L.: FILOZÓFIAI VIZSGÁLÓDÁSOK. Neumer Katalin fordítása. Atlantisz, 1992. 25., 18. aforizma.)
3. Bahtyin, M.: FRANÇOIS RABELAIS MŰVÉSZETE, A KÖZÉPKOR ÉS A RENESZÁNSZ NÉPI KULTÚRÁJA. Könczöl Csaba és Raincsák Réka fordítása. Osiris, 2002. 136.
4. Fekete Barbara: IDŐZÉS EGY NYELVI LABORBAN. In: *Bárka*, 2003/6.
5. I. m. 118.
6. Angyalosi Gergely: KÓRHÁZSZAG, HAJNAL, KIS NŐVÉRSZÓBA (PARTI NAGY LAJOS: *GRAFITNESZ*). In:

ROMTALANÍTÁS – KRITIKÁK, ESSZÉK, TANULMÁNYOK. Kijárat Kiadó, 2004. 150.

7. Köszönöm Várady Szabolcsnak, hogy erre felhívta a figyelmemet.
8. Érdekes ugyanakkor, hogy hallgatóim nagy része úgy vélte, nagy valószínűséggel idős férfiről van szó. Mikor rákérdeztem, miből gondolják ezt, akkor a vers egészének hangulatára, valamint az előforduló „alkonyat” szóra apelláltak.
9. Kierkegaard, Søren Aabye: AZ ISMÉTLÉS. Soós Anita és Gyenge Zoltán fordítása. L'Harmattan, 2008. 28.
10. Heidegger, Martin: LÉT ÉS IDŐ. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András és Orosz István fordítása. Gondolat, 1989. 618.
11. Kierkegaard: i. m. 28.

B. Greskovics Klára

MARNO-OLVASAT

„Olvassunk Marnót!” (EP)

Domonkosnak

„A bizonyítás terhe szakadatlanul oda-vissza vált olyan összeegyeztethetetlen állítások között, mint az, hogy $A=A$, A legyen csak egyenlő A -val, vagy hogy A nem lehet egyenlő A -val és így tovább. Ez a bonyodalom minden dekonstruktív diskurzusnak jellemző vonása: a dekonstrukció szükségszerűen referenciális módban mondja ki a referálás téves voltát. Ebből a helyzetből nincs menekvés, hiszen a szövegből az is kiderül, hogy a dekonstrukció nem olyasmiről, amiről kedvünk szerint eldönthetjük, hogy tesszük vagy nem tesszük. A dekonstrukció minden nyelvhasználatnak velejárója, ez a használat pedig kényszeres vagy, ahogy Nietzsche fogalmaz, parancsoló erejű (imperatív). Ehhez járul még, hogy a tagadás visszafordulása állításba, ami a dekonstruktív diskurzus velejárója, sosem jut el annak aszimmetrikus ellenpárjához, amit tagad.”

(Paul de Man: AZ OLVASÁS ALLEGÓRIÁI)

FŐ A MEDÚZA

(árnykélemezés)

*A lámpa kialszik, arcod megduzzad,
mint a medúza, melyet visszadobtak
hullámsírjába. Vége Nárciszodnak.*

*Zokogj csak. Teste mint szétázott madzag
a szélben, mely nem fúj éppen, sőt jelét
sem mutatja rohamos feltámadásnak,
sem egyéb másnak, ami egy írásjel
mögött ott derenghetne. Térded dagad
csak úgy még, mint fentebb az arcod, szádra
mocskos szavak tolnak, aszfalt-
szürkére fakítva héjára fonnyadt
ajkadat. Mi haszna baszni, mondjuk, ha
nincs, akiért megvesznél közben.
Szaporodni, mint a szavak, kitöltve
századik keretét a kertnek, majd lámpát
gyújtani azért csak, hogy árnyékot vess
az összedúlt veteményesre. Tovább
ugrasztani magadból a nyulat. Nár-
ciszt az árnyéka fölé hajlítani:
hogy szemre már milyen kialvatlan vagy!
Ő pedig néz csak... a nyála kicsorran...
mintha élvezne... felszívódni abban...*

A cím mindig ígéret: ez a cím zavarba ejtő, hisz több jelentést is rejt. Nem mindegy, hogy látjuk-olvassuk vagy csak halljuk, hisz a *medúza* köznévf és tulajdonnévf is, s ezt hangzás alapján nem lehet eldönteni. Az is kérdés, hogy szavak kerültek lazán fűzve egymás mellé, vagy a FŐ A MEDÚZA állít is valamit, s ha igen, akkor névszói vagy igei az állítmány. A *fő* névszóként *fej*, *koponya*, melléknévként *uralkodó*, *döntő fontosságú*, *meghatározó*, igeként *forr*.

A medúza* a tengerparti fürdőzők réme, érintése – ahogy sokan mondják – kellemetlenül csíp. A döglött medúza vízben lebegve egy felfújt nejlonzacskó benyomását kelti, visszataszító.

A címben kis kezdőbetűvel szerepel a medúza, ugyanúgy, mint a vers második sorában. Medúzából semmit nem főznek, vagy, ha mégis, az ehetetlen. A cím mást is takar. Egy érdekes jelentéscsere, pontosabban jelentés-belevetítés történik. A *fő* szó egyik jelentése, a *fej* a *medúza* szó mögé lép, így lesz medúzából Medúsa, a Gorgó. Félelmetes látvány, a monda szerint szeme a lenyakazása után is pislog, s a pillantása kővé változtat minden halandót. Grammatikai vagy más nyelvi eszközökkel lehetetlen eldönteni, hogy a cím mit választ ki a jelentések közül. Lehetséges, hogy Medúszának *fő a feje*, gondban van, töpreng. Esetleg Medúsa, a rontó uralkodik a szövegen, mint döntő, meghatározó entitás, a név jelentése egyébként is az, hogy uralkodó. A *fő* mint *fej* – kinek-minek a feje, azt itt nem tudjuk – rémületet keltő, mint a Medúszáé. Marno egy versfelolvasáson a FŐ A MEDÚZA címhez magyarázóan a Medúsa főt mutatta, de ez önmagában nem dönt el semmit. A cím elbizonytalanít, hisz jelentését a szöveg olvasata írja bele *utólag*.

* A csalánzók, a hidraállatok és kehelyállatok osztályába tartozó fajok legtöbbszörének két nemzedéke, két megjelenési formája ismert, a polip ivartalanul (osztódás, bimbózás) létrehozza a medúzát, a medúza leválik az anyapolipról, és továbbszaporodik ivarosán. A mondabeli Medúsa arca-feje talán inkább polipot idéz, rajta haj helyett kígyók tekeregnek.

Ez az elbizonytalanítás része a nyelvi eseménynek. (Marno kedveli a *koncept* megoldásokat, mikor is a performatív mozgás megelőzi a konstatív megnyilatkozást.)

A szöveg alcímét zárójelben olvashatjuk: (ÁRNYÉKELEMZÉS), ezt a szót a kötetben viszszaolvasva az előző oldalon címként látjuk. Az ÁRNYÉKELEMZÉS egy kódolt suicid darab, melynek középpontjában szintén az írás áll. Ott az írás aktusa *belső hidegként* a testből tör elő. A „*rést vágod magadban / egyelőre*” – olvashatjuk, mintha csak a kiutat kellene elkészíteni. A vers *kiút* lenne a testből, halálos kiút? A nárcisos szövegvilágban az alkotás *árnyék*? (Általában minden alkotás? – ahogy Goyáról olvashatunk a POLITIKA című darabban.) A vers – műalkotás – az *árnyékvilágot írja*, mely egy tükörvilág, s egyidejűleg a pusztulásé is? A FŐ A MEDÚZA „zárójelben” *árnyékelemzés*: tehát ez egy olyan vers, mely egyben a vers elemzése is, azaz megvalósult tükör? Az alcím számtalan kérdést generál, de miért került az alcím zárójelbe? Csak „mellesleg” magyaráz, segít vagy ambivalens. Kimond és ugyanakkor jelzi annak érvénytelenségét is, nyitja és elzárja az utat. Eldöntetlen.

A FŐ A MEDÚZA egészében azt írja, hogy nem ír, mert elvesztette az írás okát-célját-inspirálóját. Az ürességet, a kifosztottságot ragadja meg: sűrűn szövött képekkel. Ez lenne a szerző, ez az egyidejűleg kimondott *igen-nem*, egy régebről ismert marnós kifejezéssel „*most-soha*”. Az önprezentációnak ez a tartalma, melyhez motívumokkal a fogható élet szolgál.

„*A lámpa kialszik, arcod megduzzad, / mint a medúza, melyet visszadobtak / hullámsírjába. Vége Nárciszodnak.*” A „*lámpa kialszik*”: tehát nincs többé árnyék. A vers maga (ÁRNYÉKELEMZÉS), nincs tehát miről írni, hisz az a tárgy, amit az alcím megjelölt, megszűnt. Egyetlen kifejezéssel lesz a vers *vesztésdarab* azon túl is, hogy az elmúlás régi szimbóluma a kihunyó fény. Majd később a „*lámpát / gyújtani*” kifejezésnél láthatjuk, hogy a fény és a fénygyújtás az írással, az írással foglalkozó énbeszélővel függ össze.

A szöveg – eltérően a Nárciszok alaptípusától – önmegszólító. Azt a szituációt írja, mely során az énbeszélő kivonul vagy magára marad gondolataival-gondjaival. Nincs, vagy nem talál másik megszólíthatót, s ezt úgy tárja a világ – az olvasó – elé, hogy a tanúk esetleges belépését is kirekeszti. Itt a „*felvállalt magány*” alakzata. Annyiban számvetés, hogy velünk, olvasóival vetett számot, nem érzi annak szükségességét, lehetőségét, hogy kiszóljon.

Az első tizenegy sorban egyetlen fölszólítás kivételével a gyászos tények rögzítését halljuk: „*...arcod megduzzad, / ...Vége Nárciszodnak. / Zokogj csak. / ...Térded dagad / ...szádra / mocskos szavak tolulnak...*” A második tizenegy sor a már választ sem váró kérdésáradat: két marnós tizenegyet látunk.

Az arc a lélek tükre, ez a *tükör* fúvódik föl Medúszává. A szövegben megjelenő medúza-dög és Medúza egyként passzív elsenvedői annak, ami történt, illetve történik velük. Visszataszító voltuk még csak nem is a belsőjük kivetülése, hanem pusztá sors. A megduzzadt arcban (a cím medúzáját is azonosító) Medúszát láthatjuk – elég képként csak Caravaggio festményére gondolnunk –, ez most az énbeszélő maszkja.

„*...arcod megduzzad, / mint a medúza, melyet visszadobtak / hullámsírjába.*” A víz a felfújó medúza-dögnek – akárcsak Nárcisznak – hullámsírja, nem pedig éltető közege. A hullámsíron túl hogyan kerül egymás mellé Medúza és Nárcisz? Nárciszt váltja. Ezt a szöveg jelenti be, hisz megjelenésével hangzik el, hogy „*Vége Nárciszodnak.*”

A lélektannal foglalkozó szakemberek egymás mellé helyezik történetüket, mint a vágy tragédiáját és az agresszió komédiáját. A két történet közös elemei: a víz, a meg-

dermedés (alvás, hipnózis, Nárcisz-narkózis-narkotizálás, megdermedés), a védekezés, illetve annak lehetetlensége, a pusztító (víztükör) és segítő (pajzs) tükörkép, az egységes testkép és a feldarabolt test, a vágy és halál. Medúza (a név jelentése: uralkodó) eredetileg gyönyörű lány volt, de két testvérével megsértette Athénét, ezért az istennő haragjában olyan rúttá változtatta őket, hogy aki rájuk nézett, azonnal követ dermedt. Közülük egyedül Medúza volt halandó, akit Perszeusz ölt meg. Perszeuszt – az ismert történet szerint – elpusztulni küldték Medúza fejéért, de hogy sokan segítették, a vállalkozása sikerrel járt. Athénétől például egy tükröt kapott, mellyel megfigyelhette a Gorgó minden mozdulatát anélkül, hogy szembe kellett volna vele néznie.

Narkisszosz és Medúza mítosza is a pusztító szembesülésről szól. Mind a kettőben „*mű-alkotás*” az arc, hisz egyik sem természetes, sem a gyönyörű nőre ragasztott, riasztó – *végzetes* – arc-maszk, sem a gyönyörű férfit – *végzetes* – halálba vonzó tükörcs. Medúzán az önképben meglátott szörnytől való rettenet figyelhető meg, s az a kétségbeesés is, hogy maszkjától képtelen megszabadulni. A vágy mellett a kétségbeesés és elbizonytalanodás a tükörént figyelő Narkisszosz vonásain is megjelenik, mikor azt tapasztalja, hogy képtelen elérni a szépséget. A pusztulásnak-pusztításnak és a kétségbeesésnek ez a két arca írja körül a lélek önmaga előtt is ismeretlen regisztereit. A FŐ A MEDÚZA SZÖVEGÉBEN okkal kerül egymás mellé Nárcisz és Medúza, a *ráismerés* két különböző, egymást kiegészítő *alakzata*. Más Nárcisz-versekhez hasonlóan e szövegtérben is együtt jelenik meg – követve a megidézett mítoszokat – a *ráismerés* (írás) és a pusztulás (halál).

Marno-szöveg Medúzával máshol is találkozott már. „*Megúszni / ezt-azt, eltűnni inkább a tükörben, sem- / mint hogy hosszasan tűnődj a Medúza / képe fölött; párad s a dermesztő köd / mintha együtt ülne meg rajta, dühöd / is öbelé fojtva, tűrvén, hadd húzza / keresztül számításodat a húsa*” – olvashatjuk A VERS SZÜLETÉSE szövegében. Az ott megszólaló énbeszélő Medúzázt tükörképként írja elénk, mintha saját képével nézne farkasszemet ellenségesen.

„*Vége Nárciszodnak*” – eldönthetetlen, hogy a fény eltűnése, Medúza megjelenése és Nárcisz „*vége*” milyen oksági kapcsolatban van egymással. A szöveg csak a sorrendet árulja el. „*A lámpa kialszik*” és a később olvasható „*Mi haszna... lámpát / gyújtani*” egy vége nincs küzdelmet sejtet, melynek során az énbeszélő a megjelenő hiánnyal szemben aktívan léphet.

A szöveget az utolsó két – „*Ő pedig néz csak*” – sorig úgy olvashatjuk, hogy Nárcisz már nincs jelen, a Medúza-maszk beszél. A veszteség bejelentését a „*Zokogj csak*” nyomatékosítja. Nem valódi a felszólítás, a felkiáltójel elmarad. Egy siratás kellős közepén vagyunk, a szöveg csak azt kívánja továbbvinni. A hagyományos siratás dramaturgiájának megfelelően a búcsúzó a kimúltra tekint, és kétségbeesik a látványon: „*Teste mint szétázott madzag / a szélben.*” Szívesen olvasom úgy, hogy „*Teste a szélben*”, bár a grammatikai szerkezet csak a madzagot repíti a szélbe, a hasonlat egésze mégis repül. A madzag Marno verseiben, akár az ujjnyi pióca, a saját test körülírásánál kerül többször képbe: „*S mintha orra is egy madzagon lógna*” (NEHÉZ), „*Lába fityeg, mintha madzagon lógna*” (MAJD ELJÖN ÉRTED), „*teste megrándul, / mint a madzag*” (AZ ÉLOM ÁLET). A madzag a kötél jelentéktelen változata, lóg és rándul. Vizes kötél megfeszül, de ez a madzag semmi kóc, szétázik. Szálaira bomlik, szálanként repül: a Nárcisz-világ szálaira esik, és viszi a szél.

Vagy mégsem: mert a szél csak a hasonlatban fúj, pontosabban fújna, mert „*nem fúj éppen*”, még egy hasonlat kedvéért sem. Milyen szél az, amelyik nem fúj? Ismét megje-

lent a szövegben egy „*van-és-nincs*”. Igaz, gondolhatnánk egy alig fújdogáló szélre, amit közönségesen szellőnek nevezünk, de hogy kétségünk se legyen arról, hogy a versünkben a szél felhagyott a fújással, azaz „*áll*”, ezt olvashatjuk: „*jelét / sem mutatja... feltámadásnak*”. Nárcisz testét olyan hasonlat írja le, melyben a jelölő létállapota a nemlét. A hasonlat viszont áll, azaz valóságos, s ezzel a versbeszélő (retorikai én) azt üzeni, hogy a szöveg valósága fölötté áll a realitásnak, vagy elszakadt a realitástól. Humorral telített figyelmeztetés, „*jelzés*” a szöveg teremtette világról.

Térjünk vissza a siratónkhoz: a siratókat a feltámadás vigaszt hozó képével szokás zárni, ez természetesen a kimúltnal kapcsolatban hangzik el. Aki elszenvedte a pusztulást, annak a teste „*majd*” feltámad. A marnós szövegben kettős a csavar: nemet mond egy „rohamos” feltámadásra, és fölcseréli a testet és a (Nárcisz-testet jelölő madzag) test pusztítóját. Azért pusztító erő itt a szél, mert a vég szemléltetésével kapcsolatban került képbe. Mit rögzít a szöveg? A feltámadás nem rohamos, ez a feltámadás a pusztulást generáló entitásra vonatkozik, s ezt is csak egy föl nem mutatott jelben láthatjuk. Az egymás keretétül szolgáló nemek – a tagadás keretei – az állításokkal ellentétben mindig nyitottak. Szinte *semmi* az, amit megtudunk. Azaz mégsem. Amit kijelent, az nem kevesebb, mint hogy a versünk a nyelvről közöl lényegit, s nem a nyelv által megidézett realitásról, a performatívum legyőzi a konstatívumot. Ha az ironia távolságot teremt, akkor ebben a nyelvi mozgásban tetten érhető.

Marno kedvvel jelzi szövegeiben azok textualitását. Ki-kiszól az olvasónak az írásra utalva, s ezzel jelen idejű referenciailúziót kelt. Az alakuló szöveg „*éppen*” egy ilyen jelen idejű játékba von bennünket. A van és nincs szél azon túl, hogy „*nem fúj*”, a „*jelét / sem mutatja*”: és most álljunk meg itt, és felejtjük el, hogy minek a jeléről beszél a szöveg. Jelet mutatni és/vagy nem mutatni, ez a kérdés. Lehet éppen jel-jelzés a fújó szél – a meteorológusok vagy a tengerészek számára –, de csak a metaforikus nyelvben mutat-hat rá valamire, mutathat jelet, vagy mutatkozhat bárminek. A nyelv az, ami jelet mutat, (rá)mutat, de nem a szél. Vagy mégis? „*Szájunk / mint ól, melyben a disznó / szavak megszállnak éjente, / tűnődve olyik, hogy mit forgat / magában az emésztő szél.*” (SZÁJUNK.) A „*mit forgat / magában az emésztő szél*” meglepően világítja meg a „*Teste mint szétázott madzag / a szélben*” szövegegységet. A Nárcisz-világot szétszálazó „*szél*” hasonlóan a Nárcisz-arcot elnyelő „*vonásokhoz*” (NÁRCISZ KÉSZÜL) magát az írást helyezi a középpontba. A vers az írásról beszél. A szél is onnan fúj: de kérdés, hogy az írás melyik vetülete az emésztő szél, pontosítható-e a (dis/de)Creator Spiritus, mely köztudottan ott fú, ahol akar.

A MI IS A VERS szövegében találkozunk a következő sorokkal: „*Nárcisz / a versben (mint parkban) így hagyja el magát, / ...ajkát ösztönszerűleg össze- / harapva. Dacol a veszéllyel. A széllel, / mely fogát csiszolva füttyül egész éjjel.*” A kimondott szó, a száj és fog egy szöveg-térben található. Ahogy azt egy másik, idézett Marno-szövegben is olvashatjuk: „*SZÁJUNK mint ól, melyben a disznó / szavak megszállnak... / tűnődve olyik, hogy mit forgat / magában az emésztő szél. Észbe / fogja-e szájunk, ami ott készül / elhagyni bennünk... / ...Őrzi-e künn is ólemeget, / melyet az őrlők és metszők közt forogván / szítt magába.*” (Vagy egy JA-előzmény „*Szikrát vet fogam közt a szó*”.) A MI IS A VERS szövege a szélre ellenséges, de hatásában mégis közreműködő feladatot oszt: *füttyül*, és közben *csiszolja a fogat*. A szélben olyan entitás jelenik meg, mely pusztítja a megszólaló ént, hisz dacolnia kell. Ugyanakkor a szél a megszólaltató, füttyül, s a megszólalást teszi élesebbé, pontosabbá. Eredményét tekintve a szél a versért fúj, de a versbeszélővel szemben mozog, ki „*ajkát ösztönszerűleg össze- / harapva*” dacol vele.

Átlátva, hogy a *szél* írásra vonatkozó alakzat is, újra olvashatjuk a sorokat: „*a szélben, mely nem fúj éppen, sőt jelét / sem mutatja rohamos feltámadásnak, / sem egyéb másnak, ami egy írásjel / mögött ott derenghetne*”. A „szél” először is „jelét sem mutatja” annak, „ami egy írásjel”, mert az enjambement ezt metszi ki a szövegből. A mondatainkat tagolót és azokat lezáró jeleken túl a betű is valódi írásjel. Nincs írásjel: nincs írás. Tovább olvasva az áthajló sort: a „szél” – igaz, tagadó módon – az írásjel mögött derengő, az írás mögött feltámadó világgal kerül kapcsolatba. A szél jeleket mutatva megelevenít, feltámaszt valamit, most azt az írást, hogy éppen nem ír semmit.

A versszöveg Nárcisz-tükrében Hölderlin nevezetes nyitósorát láthatjuk meg: „*Csak jel vagyunk, s mögötte semmi*.” Semmi sincs – írja a szövegtükör – „...*ami egy írásjel / mögött ott derenghetne*.” Jel vagyunk? Marnósan csak írás és jel, *mindössze írásjel*. („...*összevágva megannyi élményből, melybe / mindig csak belebotlott egy küszöbön, de / soha nem esett meg vele*.” – (AZ ÉLOM ÁLET.)

Spekulációnkat azzal indítottuk, hogy a szöveg egésze azt írja, hogy nem ír, mert elvesztette az írás okát-célját-inspirálóját. Láthatjuk, hogy a *szél* megjelenésével a szöveg megelőlegezi azt, amit a retorikai én a későbbiekben majd magáról ismét el, azt, hogy a veszteség a lamentáló *versbeszélő testét* is kikezdi. Lehetetlen az írás. A Marno-univerzumban az írás a járásra épül, s a rettentő medúzalét az *arc* után a *térdet* is használhatatlanra duzzasztja, dagasztja. A távolságtartó humorérzék itt is tetten érhető: „*mint fentebb*”, jelzi a szöveg, hogy csak egy textussal találkozunk.

A retorikai én marnósan választékos kifejezéssel jelenti: „*szádra / mocskos szavak tolnak*”. Két sorral lentebb ezt – performatív illusztrációként – a szöveg majd bemutatja. Marnónál a szavak nemegyszer „*disznó szavak*”, ahogy azt fentebb is idéztük „*Szajunk / mint ól, melyben a disznó / szavak megszállnak*.” (SZAJUNK.) Az olvasó keresi a disznó és mocskos szó között a kapcsolatot, de nem tehet mást, mint hogy tovább olvas.

E helyen nem részletezem, hogy a disznók hogy igyekeznek a vályúhoz, a vályúban futó vasúthoz verssé lenni, hisz erről csak a sorok között, körülírásokkal sejtetve, de direkt módon soha ki nem mondva találkozhatunk. Ennek többek között az lehet az oka, hogy Marno sosem épít emblémákra, nála nem merevednek képpé a metaforikus elemek. A marnós nyelvjáték lényeges jellemzője, hogy a jelentés a jelölt és jelölő között oszcillál, mert a Marno-szöveg felépít-lebont, konstruál-dekonstruál. Más szövegtérben vagy a szövegtér újraépítésében más jelentéssel elevenedik meg ugyanaz a kifejezés.

A térd-járás-száj-írás által határolt szövegtérben nem a Nárcisz-univerzumban megszokott zöld-bokros-fás-kavicsos park jelenik meg, hanem az „*aszfalt*”, majd az áthajlással együtt már „*aszfalt- / szürke*”. Ez is *mocskos* szó, színre mindenképpen. A veszteséget a fakít és a fonnyadt kifejezések fokozzák, előrevetítve a vers-kert pusztulását is. (S mindezt az sz-f hangok kellemetlen hangzásával: „*aszfalt- / szürkére fakítva héjára fonnyadt...*”)

A vers feléhez érkezünk, túl vagyunk az első tizenegyesen. A második kezdete a két sorral előbb bejelentett – úgymond – *mocskos* szavakból enged egyet a színre: „*Mi haszna baszni...*” A *baszni* szó a köznyelvben általánosan használt, de a marnós szóhasználatban meglepő. Marno a testről és a szexualitásról számtalanszor írt a maga konkrétségében, de a *co*itus*, az *együtt*járás* világába helyezve, szavait, képeit ahhoz szabva. A mások által elkoptatott szó pontosan nevezi néven a tartalom nélkülivé silányított aktust: „*Mi haszna baszni, mondjuk, ha / nincs, akiért megvesznel közben*.” A „*mondjuk*” szövegteremtő kitétel, mint máshol a „*legyen*”. Arra utal, hogy ez egy példa vagy *mondjuk* példának szánt

mondat, tehát példálódzás. Mivel eddig és ezen túl is az *írás* áll a középpontban, elsősorban annak fényében vizsgálom a szöveget.

A haszon – profit, nyereség, előny – az üzleti világhoz kötődik, de járhat együtt a szeretkezéssel is, ha azt iparként gyakorolják. Példamondatunkban más silányítja szimp-la baszás szintre a szeretkezést. Az alárendelt tagmondat beszél erről: az inspiráció hiánya, talán a mindennapi rutin vagy a közöny: „*nincs, akiért megvesznél közben*”. Kibaszott élet, elbaszott írás: a hiány lenyomata. A hiány tartalma nem az „*aki*”, hanem az inspiráció elvesztése, nincs „*akiért megvesznél közben*”. A reflektálatlanul reflektált mozgás a lényeg: a „*közben*” az nem valaki *mellett* vagy *mellesleg*, hanem a spontán visszacsatolás. Az írás és szerelem zsenialitása az elragadtatottságban és a spontaneitásban lehet közös. (Nem nehéz a marnós mögöttesben Kleist marionettjét észrevenni.) Nézzük, mit olvashatunk ki a „*megvesznél*” kifejezésből. Aki „*megvész*”, az megkergül, megbomlik, eszét veszti. Ha ez nem áll – mondja a szöveg –, akkor nincs haszon, tehát az nyer, aki vesz, a Marno-humor ismét fölcserél valamit.

„*Mi haszna baszni... / Szaporodni... / ...lámpát / gyújtani... / ...Tovább / ugrasztani... Nár- / ciszt... hajlítani.*” Olvashatjuk ezt a kiragadott részt úgy, hogy a „*Mi haszna*” után egy többé-kevésbé kifejtett felsorolás következik, ez esetben minden infinitívus elé odaértjük a *mi haszna* kérdést is. Most más stratégiát követve próbálom a szövegünket olvasni. A „*Mi haszna baszni... / Szaporodni, mint a szavak*” kiragadott szövegrész cezurájának a *mint* szót tekintem. A *baszni* és *szaporodni* így azonos súllyal, párhuzamba állítva kerül egymás mellé az egyik oldalra, a *mint* másik oldalán pedig a *szavak* helyett a *nyulak* szerepelnek. Közismert a mondás: „*szaporodnak, mint a nyulak*”, vagy „*szaporodni, mint a nyulak*”. Természetes, hogy ezt idézi a szöveg átcserélve a nyulakat a szavakra. (Chiazmus.) Így olvasva *mégis* megjelenik az eredeti kérdésben a *haszon*, de negatív előjellel – „*Mi haszna baszni*” és „*Szaporodni, mint*” a nyúl –, hisz következménye van a „*baszunk, mert baszni kell*” módon űzött *iparnak*. Ezernyi, mindent feléő nyúl mellé kerül még egy tucat, egyforma, jellegtelen, éhes szürke. Kinek kell? De hát nem nyulakról, hanem szavakról beszél a szöveg, hisz a versünk az írásról szól. A „*Szaporodni, mint a szavak*” performatív módon kitölti *ezt* a keretet is. Ahogy a szöveg egyre mélyebben szembesül a hiánnyal, visszatér az önmegszólító hang.

A NÁRCISZ-kötetben az önmegszólítás a „*felvállalt magány*” alakzata. A FŐ A MEDÚZA szövege úgy alakul, hogy a „*felvállalt magány*” alakzata helyett a fokozatosan „*felismert magány*” alakzatáról beszélhetünk. A medúzás szövegvilágban az írás-(szerelem)-szeretkezés sajátosan egymásra íródik: a retorikai én magára marad, nincs egy *másik* megszólítható, „*akiért megvesznél közben*”, hisz „*Vége Nárciszodnak*”, és – eközben vagy épp ezért – „*nem fúj*” a „*szél*”. A szöveg a saját belső centrumában a *semmit* szembesül, pontosabban *ezt a semmit* való szembesülést viszi színre. Arra mutat, hogy ez – az írás aktusában megjelenő – hiány ellehetetleníti magát az írást. No persze ez textus, mert ki ne látná ennek írásos nyomát.

(A szöveg nem tud külső centrum elvesztéséről, a retorikai én nem múzsa- vagy olvasó-nézőközönség-hiányban szenved. Az olvasó meglétével szemmel láthatóan számol, azért szól ki, azaz úgy ír, mint akit olvasnak. Arról pedig történetesen egyetlen szó sem esik, hogy Nárcisz mellett más inspiráló is bekerült volna a szövegtérbe, hogy vesztegként el kellene könyvelnünk. Szövegen túli világ létezik, de ami nincs a szövegben, arra semmi nem utalhat, mert a Marno-versek kerülnek a szövegidegen mozgásokat.)

Az írásról szóló írás, mely a „*Mi haszna*” írni kérdést *gazdag* szövegszövással járja körül, magát a kérdést is kikezdi. „*Szaporodni, mint a szavak, kitöltve / századik keretét a kertnek,*

majd lámpát / gyújtani azért csak, hogy árnyékot vess / az összedúlt veteményesre. Tovább / ugrasztani magadból a nyulat. Nár- / ciszt az árnyéka fölé hajlítani...” A szavak önálló életet élnek: szaporodnak, megtermékenyítik egymást. Kitöltik „századik keretét a kertnek”. A száz az elképzelhetetlen sok, a mesés beteljesülés száma is: a szavak a mindenségre törnek. Minden kert a paradicsomi kert képe. Anagrammatikus és megjelenítő – performatív – játék: a *keret-kert* egymást feltételező valóság, nincs kert keret nélkül, és fordítva. A verskertben a szaporodó szavak töltik ki, töltik meg élettel a különböző kereteket. Minden a szavakon múlik: lehet, hogy basznak, mint a nyulak, de lehet, hogy szerelmes elragadtatottságban egyesülnek. A szöveg „összedúlt veteményes”-ről számol be, a meglevő szavaknak ez esetben semmi haszna, csak kára látható. Ezt jelenti a „*Vége Nár-ciszodnak*” veszteségbejelentés: elszabadultak a nyulak. Nár-cisz a *ráismerés* alakzata: a retorikai én a *ráismerés* hiányában mond csődöt.

A lámpa, az árnyék a szövegindításhoz visz vissza. Itt, az összeomlás leírása során tisztázódik, hogy a szöveg milyen szerepet oszt a retorikai énre. Az eddigi általános megfogalmazás itt vált önmegszólítóra. A kertet, a kereteket, a szavakat valami megfoghatatlan entitás – talán az emésztő szél – élteti-mozgatja. Az *énbeszélő* kiszolgáltatott helyzetben van jelen: *bemutatja a világnak* a keretet: fényt gyújt, árnyékot vet, ő is csak ennek során szembesül az eredménnyel. Az írás maga elképesztően kínos és bizonytalan kimenetelű. Kétségbeejtő, kettősségbe ejtő, hogy visszatérjünk a Nár-ciszok nyitódarabjához, a NÁRCISZ KÉSZÜL-HÖZ, ahol a vonás – mint az írás maga – nyeli el Nár-ciszt. A kérdés tehát, hogy megtörténik-e a *ráismerés*, mert ha nem, az tragédia. A keretek, a kert ettől függetlenül – a szavak nyúltermészetéből következően – még kitöltődnek. Tragédia?

Milyen további szerepeket oszt a szöveg a retorikai énre. „*Tovább / ugrasztani magadból a nyulat*” – mondja. „*Kiugraszítja a nyulat a bokorból: ügyesen vagy ravasz mesterkedéssel szívvallásra készlet valakit, megtudja titkát, elárullatja rejtett szándékát.*” (O. Nagy Gábor: MAGYAR SZÓLÁSOK ÉS KÖZMONDÁSOK.) A szó-nyúl az *énbeszélő*-bokorban rejtőzik, vagy inkább a kertben fújó szél hatására fut oda, és onnan kell – a rejtett szándékát megtudva – továbbfutásra bírni, hogy a megfelelő keretbe találjon. A rejtett szándékú szó-nyulak a belsőben bűvő gondolatokra ütnek, hisz azok is önálló életet élnek, ahogy azt a KURVA soraiban is láthatjuk: „*Nár-cisz nem az az ember, aki könnyen / elgázodna a gondolatai közt. Mert / azok egymás szavát túlságokig értve, / titkos társaságból, kirekesztik őt.*” (KURVA.) Ez is azt a korábbi meglátást támasztja alá, hogy a Marno-szövegek az írást mindig valami kényszerítettséggel, alávetettséggel, kiszolgáltatottsággal hozzák kapcsolatba.

Ahogy továbblépünk a „*mi haszna*” sorolásban, a szöveg a retorikai én meghatározó közreműködésére irányítja a figyelmet: „*Nár- / ciszt az árnyéka fölé hajlítani.*” A szöveg születését a szavak *szaporodása* indítja el, hogy aztán az *énbeszélő lámpát gyújtson*, s ezzel *árnyék* jelenjék meg. Az *árnyék* harmadszorra kerül elő, nézzük meg egy kicsit alaposabban.

A fény megfoghatatlanul mindent betölt, önhatára nincs, csak forrása: itt ügyködik a lámpát gyújtó retorikai én. Az árnyék pontosan beazonosítható kontúrt ad. Kell valami árnyékvető, egy alak, egy *alakzat*, egy Nár-cisz, ami bekerül a fényözönbe, hogy a körvonala megjelenhessen egy árnyékfogó felületen. A vers árnyék. Nár-cisznak, a *ráismerés* alakzatának beazonosítható árnyékát láthatjuk a versekben. A szöveg azt jelzi, hogy ezt Nár-cisz is látja: a lírai én tulajdon árnyéka fölé *hajlítja* őt: Nár-cisz mint *ráismerés* találkozik a *ráismerés*t visszaadó Nár-cisz verssel. Testet-kontúrt ölt a szöveg, nyomot

hagy a papíron, karakterek jelennek meg a monitor képernyőjén, ez Nár cisz, ahogy készül.

Nár ciszt az énbeszélőként megjelenő hang mint tükör a megjelenéssel szembeníti: *hajlítja*, idomítja, erővel. Ez a gesztus kifejezetten az írásra vonatkozik, úgy, ahogy a NÁRCISZ HAJLIK szövegének mottóját olvassuk „*Mélyebbre kell még hajlanom, / hogy semmit nem tudón dudoljak.*” József Attila töredéke ugyanarról beszél, amit korábban már említettünk: a marnós mögöttesben az ideál a spontaneitás, azaz az önefelelt alkotás. (Ha belegondolunk, A MÚZSA ÉS BÁBU óta Marno töretlenül Kleist marionettjét célozza.)

Mi haszna oly módon exponálni az írás lehetőségét – kérdezi a szöveg –, ha „Nár- / cisz” megtört, vagy széttört, ahogy azt az írásképből láthatjuk. A szöveg ezt már az elején is bejelentette: Nár cisznek vége: nem működik, nem hozza az újabb ráismerést. Ahogy azt Krupp József is TALÁN VAGYOK című írásában (*Jelenkor*, 2008. szeptember) jelezte, mindez a századik versben, a századik mi haszna keretben történik. Krupp a FŐ A MEDÚZA szövegét a kötettől való búcsúzásként értelmezi. Az én olvasatomban Marno ezen jóval túlmegegy, az írás-alkotás egészére kérdez rá, pontosabban annak egészét – hasznát – teszi kérdéssé. Nár cisz ebben az összefüggésben emblémaként túlnő a Marno-költészetben. Minden írásnak megvan a maga Nár cisza, de kérdés, hogy valóban megvan-e, vagy csak – marnósan szólva – a szó-nyulak baszakodnak: lám, itt is egy vers, odabaszta.

Térjünk vissza szövegünkhöz: „Nár- / ciszt az árnyéka fölé hajlítani: / hogy szemre már milyen kialvatlan vagy!” Meglepő mondat, ha csak azt figyeljük, hogy ez sötétben hangzik el. (Itt is tetten érhető, hogy a lámpa és a fény metafora.) A szöveg visszatér mint ráismeréshez az első verssorhoz: „*arcod megduzzad, / mint a medúza.*” Ezt folytatja: a „*szemre*” kifejezés. Egy latens tükröző tükörfelület és a tükörben vizsgálódó szem kerül be a szövegtérbe. A szem az archoz, a ráismerés a szemhez és a tükörhöz tartozik. A szöveg a retorikai énnel a hangon túl arcot-szemet kölcsönöz, míg Nár ciszt szavakra-írásjelekre bontja. Tekinthejük a NÁRCISZ KÉSZÜL és a FŐ A MEDÚZA mint indító és záródarab szövegét keretnek. A keret azt mutatja, hogy Nár cisz nem más, mint alakzat, a ráismerés alakzata. A mondatot kettőspont osztja-köti, és nem vessző. A kettőspont rámutat okra és okozatra-következmenyre. Az írás-kialvatlanság kapcsolása referenciaillúzióként jelenik meg, akár korábban az arc felfúvódása és a térd dagadása. Ez a referenciaillúzió adja keretét annak, hogy Nár cisz *mint alakzat* eltűnik. A retorikai én és Nár cisz kapcsolata ezen a ponton tisztázódik.

Nár cisz az utolsó két sorban nevét veszi, csak „ő”-ként szólítja már a szöveg: „*Ő pedig néz csak.*” Az írás képe és tartalma egyaránt felszámolja Nár ciszt. Háromszor három ponttal széttört, és három ponttal befejezetlennek jelölt mondatba zárja. A névadás a teremtés befejező gesztusa, a név a teremtőhöz köti az alkotást. A névtől megfosztottság a kitaszítottság állapota, a versbeszélő magára hagyja „*őt*”, eltaszítja magától. A távolságot a *pedig* jelzi.

A „*néz csak*” – a tárgy hiányában elszórakozottságot, akár bambaságot kölcsönöz az alanynak. Ezt támasztja alá, hogy a „*...nyála kicsorran*” mellett a szöveg nem jelöli meg a vágy tárgyát. Annak csorog a nyála, aki nagyon vágyik valami után, sóvárog, kívánja. De annak is csorog a nyála, akit mondjuk foghúzás miatt érzéstelenítettek, vagy aki a kora miatt nem érzékeli már, hogy nyílik a szája. Az olvasóban felmerül az a rossz érzés, hogy a nyál – bár, akár csak a verejtékcseppekben (MONDJUK), benne is ott van egy viccesen parányi és ezért használhatatlan tükör lehetősége – inkább a fölszámolás, szétesés folyamatát jelzi. Ezt a szöveg nem dönti el, mert a *mintha* jelentése épp a bi-

zonytalanságot körvonalazza. A megengedő *szinte* mellett a *látszólag* a látszat mögé ellenkező gondolatot is beenged. Ez utóbbi miatt a „nyála kicsorran... / mintha élvezne” összeolvasva a leépülés képe.

A „*felszívódni abban*” ezt az olvasatot erősíti egy remek marnós csavarral. A szöveg a vágyódást és a fölszívódást hozza össze ugyanabban a nyálcsöppben: a kéjt és a halált, a kéjes halált, a halált hozó kéjt. Nárcisz leválik a ráismerés alakzatáról, a retorikai én teremtette saját magáról, s a szöveg egyidejűleg visszaérkezik Narkisszoszhoz.

Acsai Roland

NYÍRFA, HALÁSZSAS

Felborzolja a leveleit,
Míntha tollait borzolná –

Halászsassá változik
A nyírfa.

Fehér csüdje, fehér begye
Világít, akár éjszakánként

A völgybeli templom.
Szeme sárga hold:

Amikor kinyitja, megtelik,
Ha lehunyja, elfogy.

Észrevétlen, mint a felejtés,
Elrugaskodik.

Kirepül a fjord fölé,
És lecsap. Nem véti el.

Zsákmányával – önmagával –
Karmai közt visszarepül.

Nyírfává változik újra,
De törzsének belsejében

Tovább gyűrűzik a fjord vize, évszázadig.

k.kabai lóránt

ADOTT KOORDINÁTÁK

én nem hiszem, hogy bármi behelyettesíthető bármivel.
és nem a felelősséget tolom rád, gyenge pillanatban,
íródik ez a vers is, a hőszűrő zúg csak mellettem.
ismerem, most így mondod, *szobádat*,
tudom a hangjait, fényeit, illatait,
s hogy mi hiányzik belőle.

ha elhized, abban a rendszerben működtethető bármi,
talán az lesz, a maga módján. *úgyis utáljuk a referenciálisat*,
úgyse tudunk máshogy, írtad. mire a kávé lefőtt,
lett egy satnya átírat is. most kihurcoltam magam az életedből,
ahogy kérted, de tudom, amit tudok,
ám ha elmondanám, már nem tudhatnám.

de tudom. mondod,
reggel a delet várod, délben az estét, este meg hogy virradjon,
engem nem érdekel, hogy addig ki nyúl, ki nyal, ki nyílik beléd,
türelmesen megvárom, míg belátod,
néhány lépést kell csak hátrálni a táblától,
ha belezavarodtál a feladatmegoldásba.

VAKHOLD

sugárzó kör, penészes fényű korong a már-már hevenyészve összehúzott
kék mező közepén. neked festettem pár éve, nyomdafesték műszálas
vászonon, konkrétan egy szétszakadt harisnyád még ép felületén. a festék
tökéletesen átjárta a szövet szitáját, magát tartja, bár repedezik. üveg-
lapok közé feszítem hamarosan, ne töredezzon tovább; gondhoz köze
semmi.

tompa kör, előtte foszforeszkáló gömb, a telihold. vak, végignézhet bár-
mit, bírja is. komolyan venne mindent, ha nem csak szobabútorokon,
főleg az ágyon járna fénye. számomra ebben sincs köszönet semmi;
messziről süt rólad, hogy nem én vagyok a holdsétára kiszemelt asztro-
nauta. azt hittem, haragudni nem lehet rád, pedig lehetett. a teliholdat
véreddel köszöntöd, azzal fested át meg át, közöm hozzá semmi; és
végképp nincs tovább, csak másvalakinek legyél te lágy, szőke és másfél

mázsa, másvalaki legyen neked ugyanez; legyen más a duplaholdad, legyél másnak duplahold – az időzítés mindenesetre pontos.

sugárzó holdkörív, a mező körötte színtelen, szolarizált fényben kifordított nappal, déli kék hold, minden negatívban. maszcod szürke vasálarc, fél kagyló, fél hold. dühöng, tajtékkzik a rajtakapott holdördög, magasra emeli a tengert. téged árapály nem fenyeget, hajód, a szeléné, egyenesen folytatja útját az általam már meg nem ismerhető cél felé; újholdkor kockát vetsz a süket, tar ágak alatt, a hold nemfénye vet árnyékot, csak ne hibázz, kincsem, rosszul ne lépd magad, irtóztatók az örömök ilyenkor; érezted a holdat, a csillagos levegőeget a holdfakította, holdbarázdálta városban, ahová érkeztél. „egyiptomian stabil interruptusz” – rajtam röhög az egész falka.

fakó kör, benne mintha magzat. anyajegyeid mind holdjegyek; nem követhetlek áldozati helyedre sem, ahogy holdpalotádból is kirekesztődtem. alvajárót ne riassz föl, a fák árnya, akár elfeketült, rossz vér, felülvölthet, mint az első meggyilkolté, gonosz testvére. az orvos, aki szórakozottan elnézi, hogyan nem hal meg halni vágyó betege, ugyanaz, mint aki angyalkát csinál benned, kitépi, kidobja. a csillagok holdáztatta dombokon tartják az érzéstelenítést, a hajók mind el – kasszandrával.

kör a mezőben, fény, árnyék, átmenet nélkül, örökös tiszta helyzet. csak hold. mi a hold? nyers kupac érc, még beolvasztatlan, boldogsághoz köze semmi. egyre keskenyebbre élezett, csorba sarló. mindez mégis, lunáris rettenet, hogy hogyan, eggyé és természetessé áll majd össze, vesztes nem lesz ott magamon kívül, oly szépen íródik meg versedben, és éppúgy viselhető, mint ünnepi maszcod, talán azt is az az isten adta rád, aki elől menekülök, aki engem is kitagadott, szűk résén könnyeden kukucskálsz ki, és én mégis azt szeretném, bár kérni is férfiatlan, ne tagadj majd meg engem, ha akárki megkérdi tőled, voltam-e én is valaki. a démon fenyegető szemhéj alól mered rám, vasálarcod holdálarc.

Szolcsányi Ákos

A HALOTTKÉM

Foglalkozásom gyakran összekeverik a húgoméval, ő halottmosó a városiban, de talán azért is, mert ő Ágota, én meg Ágnes. Persze nekik mindegy, ki tisztít, ki tisztáz, de nekem eszembe nem jutna beszappanozni egy halottat, ahogy fát vagy tábla szalonnát sem. Ágó a szikémmel nem tud mit kezdeni, bűnjelekben nem hisz, asztalomon

az ő angyalkáinak nincs hely... De pasikon sosem veszünk össze, rögtön eldől, ki-ki melyikünket akarja, és senki sem közömbös, egyedül apánk sajnálkozik olyan egyformán, hogy mindkettőnk munkája olyan hiábavaló.

A GYILKOSOK

Mióta megszoktak, először láttam mosakodó csimpánzt, mindjárt kettőt. A vért már lesöpörte a nedves kéz folytonos lendülete, visszatérhetek volna a többiek közé, de az így is félelmetes éjszakáig semmi nem győzte le a mozdulat kényszeres ismétlését, aki Magyarországon érettségizett, ismeri ezt. Csak megerősíteni tudom a gesztus létét; még azt a mozdulatot emelném ki, amivel a hát közepe felé nyújtóztott a talán fél deci vizet tartó marok, persze, hiába, egy bizonyos területhez valaki más keze kell, aki tetszett napozó lányoknak, ismeri ezt, de a két csimpánz és a tetem háromszögének arányai a kikászálódásig nem változtak meg.

Szabó Marcell

A SZORÍTÁS ALAKJA (1)

Akkor már egy hete nem, vagy csak kétnaponta, félig, olyan apró szorításokkal, amelyekhez, igenis, egy felnőttenyérre lett volna szükség. Még nem gyújtott lámpát.

Folyton megállt és újrakezdte, de végül tényleg megállt. Bassza meg. Ezt így nem lehet.

Mintha egy nagyobb fűnyírót tolt volna
maga előtt, apró léptekkel ment ki a kertbe.
És onnan már látszott a szántóföld, messzebb
a gépiesen ismétlődő villanypóznák és
a friss sötétben a lakókocsik reflektora.

A kerítésnek támaszkodott, és ahogy kis
terpeszbe állt, érezte combján, hogy lehűlt
a levegő. Először könnyörgött, de később
inkább imának szerette volna hívni.

Hogy jelentse minden ugyanezt a rozsdás
vasakkal megerősített látványt.

Nem is. Csak nehogy ezt jelentse.

A SZORÍTÁS ALAKJA (2)

A csónakházba tartottál. Elviselhetetlen
a tudata minden csónakháznak. Kétfelől
bokrok, oltott fák. A víztükör, innen.

Reggel óta mást se, csak hogy oda ma
bemész. Mint az a kép, ahol a szemembe
nézel. Én félig háttal, te félig szemben.
Kivársz és elmosolyodsz. Ez nincs is rajta.

Azt hinni, készakarva, hogy aminek ilyen
irányai vannak, az majd csak egészen nehezen
mozdul. Ahogy a túlpartot elképzeled vagy
két szárítkozót, gondosan csinálják, nincs is

rajtuk izom. Az ilyen testektől meg kellett
volna hogy ijedj. Legalább egytől meg kellett
volna.

De velem egy másik szem mondatja ezt,
száraz lábbal fordultál ki az ajtón.
Nincs olyan, hogy közös félelem,
elrúgtad magadtól, most így ringatják.

Géczi János

SZENNY, ÉHSÉG ÉS BAZSARÓZSA

Ami szenny összegyűlhetett évszázadok alatt, az a déli órában, miközben átlopóztam, dehogyan lopóztam, végigmenekültem az utcán, hol szentélybe, hol áporodott szagot ontó kapualjba betérve, hogy rögtön továbbhajtson az iszony az újabb borzadás helyszínéig, amelyről előre sosem sejthettem, milyen új réműlettel szolgál, legyen bár zöldségstand, kivert üvegű és kifosztott készülékű telefonfülke avagy a város kevés, de annál bűzősebb nyilvános illemhelyeinek egyike, azon az utcán, ahol nem láttam egyebet, mint éhes, de ragyogó arcú, kiegyensúlyozott embereket, akik faltak, és mint az akvaristától az apró díszhalakat szokás hazavinni, úgy fogták kezükben, hogy hamarosan elhordják áttetsző nejlonzacskóban a forró és sűrű levest, a kukoricalevél nagyságú bambuszlevélbe tekert, a sűrű sajtós árnyalatával rendelkező, ragacsos rizst s az egyenként fűhálóba kötött, laza fűrtöt alkotó, fekete színű tojásokat, az a szenny csak számomra volt szembeötlő, s nem tapasztalhattam, mert rajtam kívül senki nem érzékelte a történelmi piszkot, hogy a helyiek közül valakit megrettentett volna az általam tapasztalt mocskos és irdatlan összevisszaság, amelynek mindent beborító halmain, csomóin és réteges üledékein áttörve rohantam, kapkodó lábakkal, hogy elérhessem az ebédútca legvégét. Csapadék rég nem esett, holott a repülőből, egészen magasból a méltósággal kanyargó, tág medrű és bővizű folyót lehetett látni, a Sárga-folyó sok kanyarú, nagy völgyet kivájó mellékfolyóját, a Wei Het, s annak valahonnan csak össze kell gyűjtenie az esővizet, de úgy tűnt, lassú évszázadok, lomha évezredek óta nem volt, mi könnyű leplétől lemossa a roskatag épületeket, az ablakok galamb járta bádorparkányát, a sokféle szagot, bűzt és illatot magába foglaló szeméthalmokat, amelyek természetes módon hevertek, magasodtak és tornyosultak mindenhol, s könnyű porral borítottan, hogy hihettem, ez a porszövet, ez a finom kéreg az, ami a dolgokat egybetartja, és nem engedi szétomlani, ez az, amely alakját nyújtja az ütött-kopott bicikliknek, a hajukat kendővel lefógó, slampos és kortalan háziasszonyoknak, a tereferébe belefeledkező vén uraknak, kiknek éveire csak a fogak hiánya utal és a pengevékony, sötétkék, reszketeg ajkak, s a rozsdás tárgyaknak és az akácoknak, az akácokra aggatott, bambuszból font kalitkákknak és a kalitkák színvesztett néma madarainak. Gyulladt szemű és torokfájástól érdes hangú emberek bukdácsolnak az építkezési törmelékből és szemétből képződött hullámok felszínén, áthullámszanak a szennyen, méltóságos ritmust és rendet teremtve a többnyire motoros járművek nélküli, keskeny utcán, ahol ha egy-két platós, kis kerekű teherkocsi bukkan elő, azt menten el is torlaszolják, a platón azonos méretű uborkák, egyforma nagyságú dinnyék és csomóba kötözött leveles zöldségek hars színű halmi tornyosulnak, s körülöttük e kupacokban szakértően turkáló, megfontolt válogatás eredményeként ha egy-egy darab ételt vásárló emberek álldogálnak, akiknek tevékenységük közben jut idejük beszédre is. Penészféléktől, salétromtól hulló vakolatú, máshol betonnal kipótolt téglából rakott, szemképráztató foltozatú falak, rönkökkel, uszadékfákkal és hulladék deszkákkal szegezett nyílászárók között nyomul az utca apró testű népe, mégis sértetlenül, változatlan ritmusban hatol át egymáson a tömeg megkülönböztethető két része, az, amelyik az utca északi torkolata felől érkezik, és délnek tart, s az, amely délről rohamoz, s északon fog felszívódni, míg néhány mé-

terrel feljebb, az úttest fölött kitáguló magasban, az alacsony emeletek ablakainál, a balkonokon és az egykor nyitott, mára falakkal, deszkákkal és bádoglepakkal lakoszóbákká alakított erkélyeken, abban a magasságban csend honol és a kietlenség, az utca fölötti térség híján van mindannak, ami a lenti tumultust megteremti, befogadja és ébren tartja. Az úttest fölött, nem is magasan, talán ha tíz méterrel feljebb kitöltetlen a tér: se felhő, se napfény, se kék szín; csupasz és testtelen opálüveg, a por és füst nehéz opálüvegteste. Mindaz, ami a városból látszik, amit a lakóktól és a városzéli negyedekből jött idegenektől zsúfolt utca látni enged, kaotikus, esetleges és omlatag, mindennek, legyen az kondér alatt lobogó láng a járdaszélen, nyers húsról lesújtó, izomtömböt szelő, handzsárszerű bárd, friss hulladék, a fa tövéhez kihordott kalickás madarak hadserege, a meleg fagyútömbök, a nyakba vetett kendő, fatörzsön körbekötött selyemszálak, egyetlen oka, célja és értelme lehet, és ezt az értelmet az idegen, bár képtelen lenne megfejteni, mégis érzékeli, és kétségeit kizárva elfogadja; ez a város ilyen, ilyenféleképpen szereti mutatni magát, hiszen ilyennek tudja mindazt, amiből összeáll, amiből megalakították, amiből településként összeszerveződött: illékony s mégis tárgyiasodó, évezredes ázsiai múltjából, a Selyemútból, az első császári dinasztiából, a tao szentélyeiből és forradalmi lelkületű katonái kaszárnyáiból, mert ez a város, valamennyi lakójával együtt: éhes. A viszolygás, amelyet a kibontott oldalfalú, szobányi kislakás változatos szennye ébreszt bennem, megriaszt, hiszen az identitásomat fessegeti: én vagyok-e ez, aki megrettenek, hogy le merjek-e ülni a mocskos fotelbe, hiába hívják lelkesedve s kínálják vendégszeretetüket a kifőzde fekete fogú, mosolygó alkalmazottai, amely talán nem egyéb, mint egy nagyobb család apraja-nagyja, és a vendégsereg, amely a hátsó fal sehová se vezető, mert csak festett ajtaja előtt kuporog szétvetett térdrel és a sarkára ereszkedve, az asztalkák mellett ülve a szőnyegen, avagy a lehajtott fejjel állók, a falnak fordulva, kezükben tartott tányérból sietve étkezők sem verbuválódtak máshonnan, a kiterjedt család tagjai maguk is, s én vagyok-e az, aki nem szívesen fogja meg a bádoglepélő zsíros és habzó mosogatólevéből kiemelt, papírzsebkendő-szerű törőpapírban folyadéktól leitatott műanyag evőpálcákat, amelyek sárga, kaucsukszerű műanyagból készültek, keskenyebb végük alaposan megharapdált, de azt a víztől szétázott kezem sem, amely hol a katlanba dobálja a porló faszédarabot, hol a gyöngyöző homlokról veti a porba az izzadságot, hol a metélt levelekbe markolva emeli ki és szórja az edénybe kimert ételre a fűszercsomót, s én vagyok-e, aki nem tűri, hogy a konyha a szabad ég alatt, a városi forgatag peremén áll, s használt edényei kétes tisztaságúak, emiatt pedig szertefoszlik minden érdeklődésem az ételek iránt, ámbár megbízhatatlannak bizonyulok ítéleteimben, kétségesek érzeteim, a testem olyan szétmálló, mint a hétezer agyagkatonáé, amelyeknek, amikor e riasztó város közelében feltárták őket, még rózsaszín volt az arcuk, és egyenruhát találtak rájuk festve, de a levegőn, e városi klímától hamarosan feketévé váltak, minden egyéb színtől mentesültek, s levedlették mindazt, ami bennük egyéni, sajátos, eldobták, mint héját a dinnye, levetkeztek a föld alatt gondosan őrzött énjüket, miként burkát a licsi, remekműví csomagolását a csemegeként elrágcsálható kandírozott pitayavirág, amikor láthatóvá váltak, éppen legnagyobb értékükről, egyéni vonásaikról mondtak le, miként én, aki nem maradok egyéb, mint a mocsktól megriadó individuum, tisztaságára gögös állattest.

Az utca a saját életét éli, amelyhez legfeljebb akként lehet közöm, ha nekitámaszkodom a járdát és az úttestet szegélyező, fehérre meszelt törzsű fák egyikének, amelyek meszes szára útjelzőként funkcionál, és hogy nekidűtöm a hátamat a tömegben is magányosnak maradni képes egyik fa törzsének, használatba veszem, szerepet adok szá-

mára, elfogadom felhasználási módjait s azt a szemléletet, amely praktikus hasznosítja a fák tövét és törzsét, az árnyat adó lombkoronát, ámbár az alácsüngő kalitkák is minden gallynak más-más szerepet kínáltak, hiszen dicsekvésükön rájuk aggatták, ott levegőztették kedvenceiket, azokra helyezték néma jószágaikat, a pintyeket, sármányokat, verebeket, cinegéket, rigókat, szarkákat és barázdabillegetőket, sosem élt eddig madárféleségekben ennyire fajgazdag erdő, mint ennek a metropolist átszelő, történelmi és nagyvárosi útnak a fasora, amelynek lombozata magasan a föld fölött, fatörzsekkel alátámasztott zöld plafonként a földszint háromnegyedes magasságában kezdődik, s hamarosan bevégeződik, valahol az első emelet fele magasságában. A bekoszolt fehér térdzoknis fák, a támaszkodó emberek, a törzshöz láncolt kerékpárok együttesének nyugalma ellentétet képez a rengve hullámzó tömeggel, s olyan mozdulatlanságot ajánl fel az izgága járókelők számára, amelyre maguk is vágynak, amelyből részesülni is fognak, ha bevégzik teendőiket, kiválogatják a teherautó platójára kiterített zöldségek és gyümölcsök és zöldfűszerek közül a szükségeset és a még elérhető árút, amely éppen elég a családi étkezéshez, s a megszerzett mennyiség ugyan a bőséget jelzi, a vásárló tehetőségét, de nem marad utána maradék, nem válik belőle semmi fölösleggé, a madaraikat kalickával sétáltatók, az aprójóságokat levegőztetők megtalálják a mindennapi helyeket az ágakon, s biztonságosan fölfüggesztik az akkurátusan megépített szerkezetet a lombkorona kellő mértékben árnyas, de nem fülledt, napfénytől átjárt, de nem forró részére, amelyet a déli hőség elkerül, de a szükséges időben az alkonyat langy melege megtalál, amelytől a dél és az alkonyat a szárnyasok részére megkülönböztethetlenné válik, s elkészülnek a beszürkült alumíniumkondérokban, üstökben, feketére égett vasserpenyőkben, hordótetőkben melegen tartott, illetve fővő, párolódó és sülő, orrot, szemet és gyomrot ingerlő ételek, amelyek mintegy irányítják és tagolják az ételosztás előtt ugyan homogénnek tűnő, ámbár felbolydult utcai járókelőáramot, mozgalmakat teremtenek, hiszen amíg a köményes báránnyús az apró, kerek sapkás, hithű mohamedán férfiakat vonzza, a szálás főtt tészta a családi körükkel étkezőket, a serpenyősök olajszagú standjai körül pedig azok okoznak torlaszokat, akik gondosan elcsomagoltatják s kerékpárjuk csomagtartójára vagy kormányára kötözve magukkal viszik a frissen kisütött, tűzforró porciókat.

Mozgásból és mozdulatlanságból lett összerakva az a bazsarózsa, amely a nagymecset előtt, a porlepte edényben, karcsú bambuszbottal megtámogatva, szál magában virágzik, a félbevágott és porlepel alól is kivilágító, égkék mázú, ámbár ütött-kopott és rozsdafoltoktól pettyegedett láng alakú virága, amelynek színe és szirmai éppúgy lánggra emlékeztetnek, azt közli, arra hivatkozik, hogy a szerelmesek virága, nem véletlenül ragyog piros és narancsos árnyalatokban, s nem véletlenül krémfehér és rojtos szirmú a belseje, amely ezáltal jól kiemelkedik az eltérő külső szirmok közül, s a virágban együtt érzékelhető az ellentét és azonosság, beolvadás és kiválás, káosz és rend. A pompája teljében lévő, egyetlen virágát felmutató élő bazsarózsa a csempézett kapunyílás a kertbe vezető torok előtt, kék edényében biztosan lehorgonyzott, mozdulatlan sziget, portengeren csúcsára virágot tűzött azúrszínű szirtet képez, ellenáll az utca forgatagának, rezzenéstelen, mondhatni, hegyikristályként tiszta és kompakt körülötte a levegő, holott a szerkezetét erőteljesen hangsúlyozó kapuzat lehetőséget ad arra, hogy értelemhez jusson, ha a nyílásán ki-be járna a hűsítő szél, s a lelket tisztító, testi hőséget enyhítő szélnek, a kapuzatnak és az előtte álldigáló bazsarózsanak olyan együttesen fogalmazott üzenetei, olyan állításai bontakozzanak ki, amelyeket mindenki menten megérthet, ha a virágra tekint, mivel májusi virágzása, a széllal előmlő illata, vonzó, a

virágzás előtt és után is jól mutató sötétveres levélzete, embermagasságú bokra, a virág emberfejnyi mérete a jólétet, a harmóniát bizonyítja; ha pedig a kapura, akkor e virág mint cégér a kapu mögötti világ milyenségéről árulkodik. A bazsarózsa akkor képez bimbót, úgy válik virágzóvá, ha kezdetektől fogva számára megfelelő helyre ültetik, töve nem kerül túl mélyen a talajba, s ujnyi földréteg takarja a szögszerű föld alatti rügyeket, ha félárnyékos helyen nevelik fel, s ugyanazon a helyen három-négy éven keresztül áll a tő, mondanom sem kell, mozdíthatlanul, s ez az utcára kikerült robusztus élőlény egyetlen lángoló virágával példázza az örökkévalóságot a maga kék mázas, horpadt-foltos edényében, a huik mecsete szélétől nem járta kapunyílásától kissé jobbra, éppen annyira, hogy a belépni szándékozóknak fél lépéssel elkerülhető legyen, s e fél lépéssel siettükben megakasztott kilépők számára felidéződjék e bazsarózsa jóvoltából az éppen elhagyott épület, s a félrelépéssel megtorpantott, pillanatra lelassított visszatérők számára ismét csak megelőlegeződjenek az elkövetkező, kizárólag a mecsetben kiteljesedő pillanatok. Szél nem érkezik az udvarról, emiatt a járókelők számára nem, csupán annak tárulhatna fel az egyetlen kertnyi dísznövény paradicsomi illata, aki egészen közel tartaná arcát a virág piros arcához, s tág orrlyukkal beleszippantana a kehelynyi mélybe, de szél híján mégsem juthat érzékéhez az orr, nem remélheti élvezetét, mivel a rózsza mélyéből szivárgó, egyszerre édes és fanyar odor akkor válhat csak érzékelhetővé, ha a szirmok öbléből kikerül, elkeveredik és felhígul a levegőben, miként a kenyér szagát is alacsony koncentrációban érzékel az emberi orr kellemesnek, ha azonban sűrű, akkor a mocsár és a rothadás kukoricacsutka-szagára emlékeztet. A híg bazsarózsaillat szél híján nem jöhet létre, nem keveri ki az illatát, az ebédjéhez izgatottan készülő, sovány ételéhez hamarosan hozzájutó utcai népség nem részesülhet a hordónyi kiterjedése ellenére is tökéletes kert illatáldásából, a kosz, amely héjával beborítja a tárgyakat, nem jut ellentétéhez, nem áll vele szemben semmi, így aligha fog megmutatkozni nyilvánvaló, bizonyításra nem szoruló lényege, az, hogy a szutyok nem járuléka a dolgoknak, hanem belső azonossága.

A föld alatt rózsaszín rügyszöveget nevelő, a földfelszínt e vaskos szegekkel határozottan átbökő növény gyorsan teríti szét bordázatszerű erezetű leveleit, körbeövezi a letűzött, rugalmas bambuszszárat, s a tő leveleinek kibomlásával együtt neveli azt a gömböcskét, a totálisan lekerékített, a poros levegő révén faközölddé koptatott virágbimbót, a zöld pikkelylevelekkel teljesen elzárt szűz szirmok mikrokozmoszát, a majd egyszer csak piros szirmokká nyíló kozmosz tojását, amelyből lassacskán kibontakozik a hasonlat, az éden példázata, azé a helyé, amely talán éppen a téglákból felrakott erőteljes kertfalon túl rejtőzik, ámbár, a tárt kapuzat bizonyítja, mindenki számára nyitott: igaz, annak, aki belép a moszlimok mecsetjébe, ugyan tisztelettudóan felöltözött, az arcát azonban elveszti mégis, menten levedli individuumát, lemossa a bőrére tapadó, izzadságtól ragacsos porral együtt, kiüríti és lemossa magából a személyisége sáros maradványát is, miként megtisztítja, kimossa az összes, az elemek világától beszennyeződött testüregét; arccal kizárólag élő dolog rendelkezik, s aki ide betér, az az életéről való lemondás irányába kíván lépdelni, s nincs is olyan ábra egyetlen iszlám mecsetben, amely élőlényt ábrázolna; befelé forduló szemmel vánszorog itt minden hívő, lassan imbolyog a virágos és geometrikus mintájú csempékkel borított falak között, érzéketlenül az olyan földi dolgokra, mint a virágos-színes csempe, faragott oszlop, és halad tovább eltökélten a festett fagerendák és a falfülkés oszlopfők alatt, át a ledörzsölt festékhéjú oszlopok tövében guggoló, négyre osztott kerten, amelynek elsőjében a díszkapu áll, közelében medence s a bádogból formázott, loítatóhoz hasonlatos vályú, amelybe csorog, hanghoz

jut az élő víz, amelyre hajolva a hívők kitarító munkával megtisztítják magukat; eltökélten halad el az előadótermek előtt, benézhet a nyitott ajtókon, bepillanthat a temetőbe, ámbár meglehet, nem az, csak éppen a függőleges, tetejükön csóvaként csapódó lombkoronájú, zöld bambuszrudak között álldogáló turbános sírkövek miatt vélhető testi maradványokat magába fogadó földi édennek, míg nem megpillantja a nem minaret formájú minaretet, mielőtt a harmadik kertbe eljut, amelyben a Befelé Néző nevű, egyébiránt nyolcszögletű pagoda formájú minaret magasodik, majd pedig odaér a mecsetbe, a magas, élénk színű küszöbön átemelkedve belép, s ha a mecsetbe mégsem tér be, az idegenek oda nem mehetnek ugyanis, az a szemérmének köszönhető, s ezert aztán eljut a szerzetesek szállásáig, a zárandokok hálóhelyéig, amely egy folyosó mentén fűződik fel, s az imacsarnokig, és ha így végigjárta a számos funkciójú épületegyüttest, a kapu előtti rózsza példájához hasonlatos újabb példára bukkan csupán, hiszen ez a kertből és építményekből összeállt, gondosan megépített, minden részletében jelentésses komplexum sem más, mint gondosan megszerkesztett, hosszú mondatoknak megfelelőtethető, retorizált példabeszéd, amely elképzelését mondja el a mennyekben található másik, paradicsominak mondott kertről, ahol az égbe jutottak számára élvezhető az Isten jelenléte, s a mennyei törvények minden részében tapasztalhatóak. A Nagymecset a városban a mohamedán negyed közepén kuporog, s nem magasodik a saktáblaszerűen szervezett, városfallal körbevett történelmi belváros lakóházai fölé, akkor épült, valamikor a nyolcadik században, amikor a Selyemúton nem a római, de a rómaiak utódljának tartott bizánci kereskedők karavánjai vonultak nyugatról keletre s keletről nyugatra, s ezen az útvonalon a fiatal iszlám vallás követői is megérkeztek a lősre épült nagyvárosba, ide, s megépítették maguknak, elsőként e birodalomban, a vallásgyakorlást biztosító épületüket, a mennyezetét teleírták Korán-idézetekkel, hogy tudják, a kék égbolton is Korán-idézetek lettek egykoron kék betűkkel felírva, ámbár a teleírt kék égbolton csak a kék betűkre fogékonyak, a kék égpapírra fölskribált kék szöveg meglátására érzékenyek képesek a szent szöveget elolvasni, s a megáldott hely környezetében maguk is letelepedtek, családot alapítottak, s az amúgy négyzetláncos, mértani módon megszerkesztett belváros egy-két négyzetében, girbegurba síkátorok mentén, felhúzták lakóházaikat, s létrehozták a mai napig létező, mozaikszerű és ettől arabos alaprajzú negyedüket.

Az utcán nevelkedett, az ebédjükért loholó avagy a tétován lötyögő járókelők tekintetétől többnyire érintetlen virág miatt fölfedezett mecset kertjében bambuszliget nőtt, itt is, ott is kitört egy vaskos szár, a lépőkövek között, a szerte heverő, óriás víztartó edények közén, a ház tövében csupán ritkán, majd a szerzetesek szállása előtt sűrű erdővé gyarapodva, annyira, hogy az egyenes pengéjű keskeny kardot lehetetlen köztük át-dugni; s e bambusz nem egyéb, mint óriássá növekedett fű, s e növény fűként él, butykos szárral, halacska alakú, két végén kihúzott levelekkel, és mint a füvek szokása, gyorsan növekvő tarackkal terjed szerte, mint minden hasonlóan fűféle, éppen virágzik, e mecset udvarán százévesnyi időt töltött el a virágba borulásáig, de száz év kell bármely egyéb bambuszfaj kivirágzásához, majd pusztulásához, s akként, mint virágzik a nád, a csúdfű, a sás, zöld és semmi méretű, lombnyi tömegű, laza virágzatú, s mindegyik bambuszbot virágba borult, úgyhogy a néhány négyzetméternyi bambuszerdőske nem is növényzet, hanem egynéhány könnyed ecsetvonással megidézett szelleme a mecset udvarán éppen a haláluk előtti pillanatukat élő bambuszoknak, s nincs szó, mely képes lenne e növénycsoport pontos alakját visszaadni, nincs jelkép, amely való voltát érthetően tudná jelezni, értelmezhetetlen növényzet, s érthetetlen is, ugyan mitől bontja virágát

minden bambuszszár egyazon időben, miként a nagymecset vízszagú kertjében, ha nem attól, hogy a zöld erdként előálló bambusztenger a szárok sokasága ellenére valójában egyetlen élőlény, mivel a növény teste egyetlen, a föld alatt vízszintes messzire futó, rejtetten élő szár, a gyökértörzsnek mondott, a rügyeket nevező rizóma, amelyből szabályos helyközönként hajtások nőnek ki, és szaladnak fel olykor, miként éppen a nagymecset hátsó traktusában, a buzgón hajladozó szufik cellái alatt, az édig, vagy ha addig nem, de az első emelet magasságáig, s ahogyan követik egymást a szárcsomók, úgy követi a misztikára vágyó emberszem a szárat, s az elme a hajlékony bot kecsességében példát keres, a kecsességben megmutatkozó rendet, hogy a csóvaként lengő lombozatával a sok bambuszszár egyetlen élőlény része, amely belepusztul abba, ha virágzik, s a teljes kertet benövő bambuszliget a maga erdővé sűrűsödő foltjával egyetlen organizmus, miként egyetlen organizmus a hulladék- és szeméthalmok fölött diadalmasan hullámozó, étkezésre összegyűlt sok járókelő és az ő utcájuk is.

Én, aki igyekszem elkülönülni ettől az élénk szemű, korgó gyomrú, apró testű és sokfejű, szorgosan mozgó állkapcsú tömegtől, és bemenekülök a saját csendes mormogásába bebugyolálódott udvarba, hogy a pagodaszerű, porcelánlapokkal borított mecsetből, a függönyökkel, szőnyegekkel bélelt imateremből, a ligetbe belenőtt temetőből erőt merítsek a város ebédidejének átvészeléséhez, hogy magamra leljek s visszatérjek az immár étkezésbe feledkező tömegbe, hiába forгатom a kisujjamon nyolcszögletű gyűrűmet, saját rémütemhez is visszatálok. A könnyörtelenül hömpölygő utcai forгатag nem válik szövetségessémmé, nem fogad be, miként évekkorábban a mozdíthatatlan tömegű, járdára állított s földdel megtöltött bádoghordó a magas növésű bazsarózst, a szerzetes szállása előtt álló kőkeretes ágyás a bambusztengert, a mázas tetőcserepek rései és repedései az acháztöld mohát, s az ablakában önfeledten dudorászó vénasszony énekét az ebédidőben is Nap nélküli, csillag híján üresen maradt égbolt; természetemmel, szakállammal, rövid ujjú trikóm miatt láthatóan szőr borította alkarommal, őszült hajammal, otromba nagy orrommal, kidudorodó pocakommal, egyenes és hosszú szemvágásommal, bőrszínemmel egyetemlegesen elkülönülten, fényképezőgépet címerként tartva magam előtt, ezzel is igazolom másságomat, egzotikumom, mint számomra a hófehér gyümölcshúsában mákszerű magvakkal rendelkező pitaya, a kívülről kárminpiros bőrű, tobozhoz vagy a nagy és húsos, csücskökkel, sarkantyúkkal-vitorlákkal tarka virágbibéhez hasonlatos sárkánygyöngye gyümölcs, kívülről is láthatóvá váljak, csupán ennyit akarok elérni a magam elé tartott, mellkasomon billegő fényképezőgéppel, melynek viselése menten ki is közsít, idegenné tesz az utca népe számára, és máris megaláz. És hírbe hoz továbbá, hogy a karomat hátulról megragadók, a könnyökkel belém akadók, a véletlenül testemhez érők, ha arcomba pillantottak, riadtan hátrálnak, meghőkölnek, elugranak, s azt a felületet, ahol összeért a ruhánk, a bőrünk, kapkodó mozdulatokkal tisztogatják, felületüket igyekeznek megtisztítani attól a múlttól, amelyben én magam voltam a tapasztalt, vagyis éppen annyi belőlem, amennyi közöset az utca népének bármely tagjával alkottam, a rebbenő pillanatot, amelyet a legprecízebb mondattörténész sem tud utólag a szövegből kifejtteni, antracitját a sötétséget kedvelő bányász, s ezért az utcán megvásárolható ebédért komótosan elindult, könnyörtelenül áradó embertömegből a bazsarózsa útmutatása nyomán a Nagymecsetbe menekülök, a csend helyére, ahol a bádogvályúba csorgó víz szünettelen hangján túl csupán a kalitkában idejüket morzsoló, kölesben válogató madarak aprózó zaja és az imateremből kiszűrődő dünnögés hallható.

Szianban minden jelentéktelen, amint az a kiterjedt repülőtér is, ahová nagy magasságból szállt alá s meredek röppálya után landolt a gépem, s oly poros és meleg, mint ha nem május, de augusztus lenne, valahol a Tiszájától megfosztott Dél-Alföldön, és a hangárszerű, átfülledt váróterem a hatalmas plakátokkal s a felsorakozott Dél-Alföldön, és a fegyveres őrökkel; harmadrendű a kis kerekű autóbusz, amelybe beprézelik a csomagjaitól megfosztott utast, mivel a csomagok a rácsos tartóba kerültek, egyik a busz megfelelően kialakított végébe, a másik alá, a harmadik a tetőre, a negyedik az utánfutóba, s a többinek is került valami elképesztő találékonyságra utaló helye, s amelyekben annyi a közös, hogy ajtó helyett dróthálós keret határolja a nyílásokat, akadályozza meg, hogy kiessenek és elveszenek a csomagok, s ahogy a darabosan, kapkodva vezető sofőr felvonultatja a járművet a néhány tucat kilométernyi autópályán, s elhalad a löszszakadékok, teraszokon nevelkedő kukoricások, buja zöldségföldek mellett, amelyekre, ha gát tetején húzódott az úttest, fentről pillanthattak le az utasok, hol pedig meredek ívű hídról, hol pedig csak elképzelik, ha vágatba húzódik a pálya vissza; negyedrangú az utasok ellátása, hiszen mindenki a testméretéhez képest szükséges ülés felére kuporodik, egyik kezével kapaszkodik, hogy a rázkódás ki ne billentse abból, a másikban többkevesebb papírpénzt gyűroget, majd, ahogy hozzá ér a kalauz, s bemondja a végcél, hol majd leszáll, s megmondja, hány csomaggal utazik együtt, s markából előszámolja, kihúzogatja a puha ronggyá gyúrt papírdarabokat, fizesse a járandóságot, majd pedig közönyösen tovább bámulja a minden porcikájában érdektelen tájat, fölötte a nehéz, sárga, horizonttalan levegőget, vagy nézze a magasság nélkül való égboltot; jelentéktelen a külváros, annak ellenére, hogy tíz és tíz kilométeren át halad rajta a rozoga, minden eresztékében nyikorgó, ablaküvegét vesztett autóbusz, el a cserépegetők, a kerámiaüzemek, a kőfaragók, az építőanyagot árulók, gyárak és telepek között, a lakóházszerű kalyibák, ótvaros falú, tetőzet nélküli romépületek, szemét- és roncsalmok között, amelyeket itt-ott plakátok, illetve táblákból épített falak fednek el, máshol pedig frissen telepített, hatalmasra növesztett növények, s az úton komótosan caplató busszal egyazon sebességgel haladnak a hatalmas csomagokkal megrakott kerékpárok és a triciklik, az utas nélküli taxik s az öszvérnek látszó, se nem ló, se nem számár gépkocsik, amelyek elöl raktérrel egészültek ki, hátul pedig ponyvával letakarható platóval, s amelyeket dugig ellepnek a helybeli utasok, s a külváros valamennyi érdeklődője az út szélén gyülekezik egybe, szemrevételezni a reptérről érkező, hernyószerűen dagadtra felmálházott, sokutazójú autóbust, amely fölveri a port, fékevesztetten belehajt a kerékpárosok tömegébe, s a forgalom rettegett urává válik, az amúgy is poros akácokat a felvert pornak újabb rétegével borítja el, s dudál, ha az ellenkező oldalon szembejön egy autóbusz; lényegtelen a nagyvárosba bejutás elképesztően lassú és körülményes módja, ha arra figyelek, mennyire közömbösek egymással a busz utasai, s miként nem pillantanak egymásra, nem kereszteződnek és akadnak meg a tekintetek, csupán átsiklanak, továbblebbennek gallérról vállpántra, blúzról táskacsatra, szorosra húzott övre, és közömbösen oldalra húzódik az, aki teret ad a leszállónak, majd hogy ugyanazzal a mozdulattal betöltse a felszabadult teret, szétterüljön, kibontsa addig begubózott magát, s növekedését néhány apró jellel konstatálva újból bezárkózzon, közönyössé csituljon, mintha szégyellené néhány pillanattal korábban kibomlott és lezajlott, végeredménybe torkollott térnyerő attackját, vagy legalábbis nem véve tudomást arról, annak következtében elhatárolódjon, s új életet kezdjen el; elhanyagolható az az utcasarok, ahol utasait az autóbusz végezetül kiokádja, amely placcot a csupán utóbb azonosított, értelemmel felfejtett, megnevezett s ezzel együtt funkcióval ellátott talponállók, kocsmák és

rőfősboltok határolnak, taxik álldogálnak és más autóbuszokra várakozók, az önmagukba süppedt álldogálók körül szotyolahéj, s ahol olyan autóba tuszkolom a csomagokat, amelyben az utastér és a sofőr ráccsal elhatárolt, s a rácson át nem fér sem egy kéz, sem egy tárgy, de az utasától így elhatárolt vezető rettenetes szaga, a nemrégén fogyasztott fokhagyma, a bagó és valami édeskés keverékszag mellkasomon ragad, s mozdulatlanra dermeszt, s nem jön segítségemre szél sem, holott a mindent átható, a kopottszakadt üléshezátba is beivódott bűz miatt lehúzó mindkét hátsó ablakot, kidugom orromat, kihajtom fejemet, s így közelítjük az egyre szélesebb utcák során át, a lassuló gépkocsisorban araszolva előre az előzetesen lefoglalt szállodát, amelyről azt állították, megfelelő kényelemmel van ellátva, amely belülről csupa jáde- és teailatú, és a cél megközelítése, a szállás becserkészése, az utcasarok, a forgalom, a szotyolahéj mind megelőlegezi néhány napnyi jövőmet, meg a hőség, mint jelkép a jelentéssel telt dolgot, mint ékkő az ékszerbe foglalt bazsarózsa, amelynek éppen ezen a kontinensen, ez ország kontinensnyi tájegysége szívében, a hajdani főváros rég megépült centrumában fontos értelem, súlyos jelentés is jut.

Miként számomra is akad értelem, a szagom, a bűzöm, az általam ébresztett, irányomba visszafordult undor révén. De a felismerésig el nem jutok, csak addig, hogy konstataljam a repülőtéren feltűnt napraforgóhéj-köpetek magas számát, hogy az autóbuszon szinte minden száj rágja, őrli, forgatja a magvat, s végül kiköpi, újságpapírból hajtogatott staniclibe, marokba vagy a maga egyszerű módján áthajolva a busz lehúzott ablakán az úttestre, és ugyancsak vaníliaszagú napraforgómagvat kapdos egymás után a szájába a taxisofőr, hogy miután kirágtá a magbelet, egyik pofazacsckójába tömködjé nyelvével a héjmaradékot, s gyűjtögesse össze, míg gombócnívá gyűlik, majd felharákolja tüdejéből, garatjából, orrából a slejmet, hogy köpetté formázva, szájában megforgatva kiköpjé az ablakon, s a vanília-, a fokhagyma- és a gyomorszag együttese hamarabb ér az orromig, mintsem hogy arcomba csapódik a héjjal vegyes váladék, s megállapítom, hogy hiába seprik szüntelen jelentéktelen külsejű, a házfalakba beolvadni kész apró nők és férfiak a muzulmánoknak mondott negyed főutcáját, s keverik fel a port annyira, hogy vannak, kik, hogy áthaladnak a porfelhőkön, a nyakukba kötött s gelebükre ejtett zöld maszkot felhúzzák szájukra és orrukra, s ez a porföregteteg befedi az ételes kondérok körül forgolódotkat éppúgy, mint a főzéshez előkészített nyersanyagthalmokat, az utca-seprésnek csupán ott látszik eredménye, ahol sík a felület, máshol mindenütt, a zöldség-hulladék tetején, a kartonpapírból megépülő, az építkezési törmelékből összeverődött és az ember után elmaradt szennytorlaszokon percről percre, látható gyorsasággal nő a napraforgómaghéjból, tökmaghéjból való, itt-ott lerágott kukoricacsutkákkal, ananásztorzsákkal és banánhéjjal elegyített kéreg. A 14. századtól épült, Ming-kori városfal tetején szabályos távolságonként, ahol a fal előreugrik, a faltetőn képződő tereken kis kétemeletes épületek, az egykor íjászokat rejtő védelmek, most emlékárutárgyakat és rágcsálnivalót árusítók fellegvéra, miként mindenhol felbukkannak ezek az idegeneket messziről azonosítani képes, sóvárgó tekintetükkel megérinteni kész, kereskedőnek talán nem mondható, de kalmárnak sem, árusnak sem tekinthető emberek, akik össze-csukható, apró asztalkáról, fiókból, székülésről, doboztetőről vagy zsákból kínálják az azonosított, tekintetükkel megragadott és magukhoz vonzott idegeneket, hogy számukra is felajánlják némi haszon reményében azt, amivel ezek az idegenek bizonyosan nem élnek, s hogy épp csak rápillantottak a rágni való, különböző illatanyaggal pácolt magvak csomagjaira, igyekeznek gyorsan továbblépni, s belekapaszkodni a következő útszélen tébláboló árus tekintetébe. A felismerésre, hogy én magam vagyok az, aki undort

kelt, csak később ébredek rá, amikor váratlanul tapasztalom az utca elejét, a közepét, a fákra aggatott madárkalitkák rengetege alatt, a kalitkából kipergő magvak és pehelytollak alatt tolongó és az ebédelő tömeget, miután egyetlen növény útmutatása nyomán bemenekülök az Allahot hívók nőktől elzárt helyére, és lemosom magamról a rám ragadt, ámbár mindenki más számára láthatatlan helyi port, a helyi szagok bőrömbé ivódott maradványát, és szememet, orromat, fülemet, számat átöblítem jéghideg, tiszta vízzel, amely vékony érben alácsorog a vasrúd csőrén, s hangtalanul megtölti maromat, de menten fecsegni kezd, ha eléri a vízmedencében felgyűlt folyadékot, a cseppegés hangja, amely rendet teremt a több kertből álló udvaron.

A déli időszak, amely magába foglal, mindenestül fiának fogad: azzal, ahogyan nézem a kalickák madarait: verebeket, rigókat és pintyeket, szarkákat és különféle mézmadarakat, s azzal, ahogyan elképedek a verebek jó sorsán, azokén, amelyek zárkában töltött életük során elfeledtek a szökellésről-bicegésről, fajuk ismert szokásáról, s a komfortos ellátásért cserébe kitartóan üldögélnek a kalitka belsejébe döfött pálcikán, császári sárgára festett enyhelyükön, s miközben bárki közelükben megálló, rácsos otthonukra ráhajoló emberre önfeledten rácsipognak, engem is élénken köszönt a járdaszél kalickarengetegének verébkolóniája, s a délszak úgy fogad magához, hogy átnyújtja az utca nyershús-, ázott toll-, madárbelsőség- és marhaveseszagát, rám borítja az illatbűz keverékét, amelyre aztán életem végéig emlékezni fogok, s amely érzékelhető előlege a saját alvilágomnak, ahová, ha elérkezett az ideje, érkezem, és a szag sötétsárga homályos sátrában elveszetten tapogatózom a magamnak célul gondolt irányba, ahol legvégül tiszta levegőhöz juthatok, ha nem is néhány, de legalább egyetlen, mélyen vehető, tüdőre slukkolható lélegzethez. De a bűzömet hurcolom magammal továbbra is, a sajátomat, és ezt ezen az utcán mindenki, aki helyi, érzékeli, légyen bár hatalmas kerek és lapos vesszőkosárból szárított virágszirmokat, rózsák, körömvirágok, krizantémok és citromvirágok papírszáraz pártamaradványait árusító kofa, rozsdás vázú, koszlott nyergű kerékpárján irdatlan tömegű csomagolóanyagot szállító, magvak rágcsálásában önfeledt riksa, és lenyúzhatatlannak bizonyul a bőröm is, amelyből előpárolog mindaz, amitől eltántorodik mindenki, ha véletlenül hozzám ér, s megcsapja orrát a testem kipárolgása, amelyhez ha valaki véletlenül ér hozzá, hevesen átdörzsöli azt a bőrfelületét, amely velem érintkezett. A nyár eleji dél fejbe kólint, s kétségessé teszi testi létezésem helyesnek hitt állapotát és formáját. Marhahúsból főzött levestagom van, amikor ezt felemlítik majd, hetekkel később, közönyös arccal, amelyről már tudom azt, hogy se nem érzéketlen, se nem egykedvű, hanem a másik arc, olyan, amelynek meglátásához nincs szemem, mert belülről kellene látnom, avagy az arc bőrét, mintha kesztyűt, kifordítani, hogy lehessen róla tapasztalatom, s a szagomat, ha annak neve nem is egy otthoni ételé, érzékelem magam is, sejtem, miféle, tudom, milyen szagos, s a melegben szakad rólam a víz, véresre csípi a szememet a langy izzadság, s a trikóm, amely hátamra tapad, oly ázott, mintha valamelyik kifőzde szüntelen spriccelő csapja alá, a mosogatásra váró, fagyútól fénylő lavórok, véres és nyákos dézsák és ecetes-hugyos bűzű kádak közé álltam volna, hogy úgy mosson le a víz, forgatva magam, odatartva teljes testem létezését, megtisztulásra várva. A homorú arcon benyomott orrok, a látványnak ható s formának nem tűnő, finom és apró, néhány vonással meghúzott orrok rezdülése, a szemhéjszerűen keskeny orrcimpák remegése, emlékszem, mind arra utal, hiszem majd utólag, bár akkor, túl az izgatott megrezdüléseken, semmilyen értelmet nem tulajdonítottam ezeknek az apró jelzéseknek, hogy nem is a testméret, nem a látvány, nem a hegyes-szögletes formáim ébresztenek riadalmat, s nem is az, ha csatakos ruházatomhoz ér

óvatlanul egy-egy járókelő, hanem a szagom, amelyet talán éppen akkor és ott, a delelő utcán, mielőtt betörök a mecsetbe, ahol megbontom nadrágomat, és bőségesen vizelek, lekuporodom, és vödörszerű lyukba ürítem belem tartalmát, majd az udvaron, a fémvályúnál önkéntelen mozdulatokkal lemosom az arcomat, leöblítem zsibbadó végtagjaimat, kimosom a tűzforró levegőn taplóvá száradt számat, fületem, orromat, áttörölöm vérben úszó szememet, és mégsem mosom le magamról azt a szagot, amelyet az ételosztásra váró hui tömeg táguló orrcimpával szimatol meg bennem, és szagomat a marhahúsléhez hasonlatosnak tartja.

A fehér ördög, a Közép-Európában erőlevesként ismert, a lén kívül egyebet alig tartalmazó ételeket nem ismerő, híg állagú ételt sosem fogyasztó hui, azaz mohamedán kínaiaknak az, ami én vagyok, a marhahúslészagú, akinek különösen, ha szakálla nő, nem csak illetlenül szőrös a mellkasa és karja, de azt ruhával sem fedi el tisztességtudóan, s papírgombócként meggyúrt arca, ráncai közvetítik azt, akin nem csupán látszik, de pontosan kivehető a kora, miként annak a szándékát, aki nem rizspapír, hanem ablaküveg mögött fésűli asszony volta ellenére a haját, az az idegen a szagáról is tudhatóan jövevény, senki alak, orrfacsaró levegő kapszulájával befoglalt, szőrrel lefedett test, undort ébresztő, akinek se otthona, se otthonról maradt emléke, se múltja, amelybe, mint foltos nadrágba és pecsétetes trikóba, belebújna. Én, akivel, hogy összebotlik a mecsetjéből a városába visszalépő, a hitéből a zabáló világra kibotorkáló, a szenny nagy forgalmú utcájára kitoppanó vénember, mivel érzékelése elég a teljes tapasztalásához, égnék fordítja tekintetét, s mert a szemfordító pillanatban megbotlik avagy szándéka szerint a földre borul, a lábam előtt a földre hull, mint aki imába hajol, mint aki belete-meti arcát a bazsarózsavirág oldalra eső, földre hajló setét árnyékába.

Tóbiás Áron

MEGMENTETT HANGSZALAGOK

Móricz Lili

– *Leányfalun vagyunk, ebben a legendás kertben. Mióta ház ez, mióta civilizált vidék ez?*

– A vidéket azt nem tudom, de amikor apám megvette ezt a kertet, akkor már sok színész volt idekinn. Rózsahegyi Kálmán akkor játszott a *Sári bíróban* a Jóska gyereket. Nagyon összebarátkoztak, apám és a Kálmán bácsi, és mindig mondta neki, gyere ki, meglátod, milyen csodálatos vidék, milyen gyönyörű szép, gyere ki, vegyél valamit. Ő nem akart venni, mert tudta, hogy ha valamit vesz, akkor az egy örök életű teher a nyakán, és kiadás és pénz, és nem és nem és nem vásárol semmit. Akkor Kálmán bácsi annyit beszélt, jó, nem veszel semmit, csak gyere ki hozzám egy délután egy kis látogatóba. Végigsétálunk, és azután kicsit megnézed, milyen gyönyörű ez a vidék. Hát ebbe belement. És épp ezen az úton sétáltak. Itt állt valamikor egy fantasztikusan nagy diófa, és apám imádta a diófát és a diót. Úgy látszik, hogy az ő vidékén olyan extra szent fa volt a diófa, gyönyörű. Olyan volt a törzse, hogy három kislány, amikor még nagyon kicsik voltunk, nem értük át, ha összekapaszkodtunk hármásban. Szóval úgy sétáltak, és akkor

apu megállt a sarkon, ahogy aztán később mesélték, látod, Kálmán, ezt a diófát, ezt megvenném. Ehhez tartozott egy ilyen kis kert. Nem az egészet vette meg, részletekben vette. Ezt a csíkot vette meg, ahol a diófa állt, és ezt a csíkot, ahol most a nagyház áll. Először volt egy kis ház, azért, hogy mégis lehessen valahol lenni, persze én már nem ismertem azt a házat, egy kis szoba-konyha, igazi pihenőhely, ha kijöttek. És tényleg nagyon szép ez a környék és ez a vidék, a Pilisnek ez a lankás része. Kálmán bácsi: meglátod, fiam, itt olyan levegő van, mint Svájcban. Azt mondja neki apu, voltál már, Kálmán, te Svájcban? Nem. Akkor honnan tudod? Tudom, mert itt vannak a hegyek, itt a Duna, egész különleges a levegő.

– *Ez volt a prólógus Móricz Lilitől. Mikor lehetett ez?*

– 1911 körül... Hogy mikor lehetett egy nagyobb ház, én azt nem tudom. Amikor én már olyan emberszerű voltam, akkor már a nagyház állt.

– *És akkor a három kislány hányban született, hogy következtek egymás után?*

– Virág, Gyöngyi, Lili... De nem egészen így volt. Először megszületett egy fiú. Elkeresztelték Bandinak. A gyerek egyéves korában agyhártyagyulladásban meghalt. Erről van egy megható, gyönyörű verse apunak. Ő általában nem írt verseket. Sose bocsátom meg magamnak, hogy mikor elvitték innen apu könyvtárát, nem vettem ki belőle apu verseskönyvét. Volt ott még úgy 25-30 darab. Ha abból egyet elveszek, akkor megvan, de ha elvitték, akkor nincs meg. Nekem sincs meg. Volt benne egypár vers a sírról. Kedvesem, csak sírj, ott van az a sír, nagyon megható szép kis vers. Amikor a kisfiú meghalt, eltelt egy-két év, gondolom, aztán megint született egy kisfiú. Hát azt is elkeresztelték Bandinak. Adyval nagy barátságban voltak. Mit tesz Isten, az a kisfiú is egy év múlva agyhártyagyulladásban meghalt. Mondták a babonás öreg nők a családban, hogy nem lett volna szabad ugyanarra a névre keresztelni. Így volt két Bandika, és mind a kettő elment. Ők voltak az első két gyerek. Aztán volt egy jó nagy szünet, és azután következett Virág, aztán Gyöngyike, úgy a kötelező idő után másfél évvel később, aztán megint volt egy lélegzetnyi türelmük, aztán jöttem én harmadiknak. Mindig kérdeztem apámat, azt mondja meg, hogy ha a két fiú megmarad, s akkor Virág megszületik harmadiknak, akkor elég lett volna három gyerek, vagy akkor is én lennék az ötödik? Hát erre sose felelt. Ilyen kis barackot nyomott a fejemre, és buta vagy, valami ilyesmit felelt.

– *Nem kell egy gyereknek mindenről tudnia...*

– Mindig meg voltam győződve arról, hogy ez azért Leányfalu, mert mi lányok vagyunk. Olyan különös ez a család, hogy itt mindenki lány, a kuttyák is, a macskák is. Ha úgy véletlenül hozott a férjem egy kis cicát, mikor felemeltem, lánycica volt. Itt minden állat, talán még a növények is nőtények.

– *És a diófa?*

– No, a diófa. Egyszer, amikor már apuka sem élt, én az ő szobáját örököltem, amikor szétosztottuk, hogy ki melyik részben lakjon, és én ezt a szobát kaptam. És ennek a két ablaka ide néz erre a diófára. Irtózatos nagy vihar volt egy délután, igazi nagy nyári vihar széllel, villámlással, dörgéssel, zuhogó esővel, borzalmas volt. És akkor egy borzalmas reccsenést hallottam. De az tényleg olyan volt, mintha bomba robbant volna. Hát kidőlt a diófa. A kidőlt diófának a törzse még mindig ott fekszik, nem engedtem eltüzelni, ott fekszik most a fűben. Teljesen lyukas volt belülről. És ahogy eldőlt, a kis kuttyám, Palóc nevű kiskuttyám, bűbájos kis kuttyám, foxterrier volt, az benne szaladgált állandóan ebben a csőben, már csak a kéreg volt meg, hát teljesen jogos volt, hogy a nagy vihar kidöntötte, óriási recsegéssel. Nem sokkal utána dőlt ki a diófa, amikor az öreg is kidőlt, apu is...

– *Az ég is siratta, a föld is siratta. Akkor volt az első bombázás Budapesten? Légiriadó volt?*

– Igen. Harangzúgásra, vasárnap délben született, és az első bombázás, az vitte el.

– *És milyen szép volt Ravasz László püspök úrnak a beszéde: Péter-Pál napja körül született, nyár eleje hozta, aratás napja, és a nyár vége vitte el.*

– Szeptember 5-e volt. Ezt a házat anyám teremtette. Ő spórolta össze, ő építette, ő volt az alapító tag. Amikor idekerült, Máriának apám modernebbé tette. Csinált neki vízvezeték, fürdőszobát, tehát mindent, ami egy ilyen modernebb házba kell. Mária nagyon kedves asszony volt, én nagyon szerettem. Én szerettem őt a legjobban hármunk közül. Virág mindig egy kicsit feszélyezve volt vele, egészen haláláig mindig volt valami ellenkezés. Máriát egy *Úri muri*-darabban ismerte meg apu. Máriáról senki, a színház egyáltalán nem vett tudomást. Soha seholy a nevének nyoma sincs. Pedig a maga idejében nagyon szép asszony és komoly színésznő volt. Nem mondom, hogy Bajor Gizivel vagy Darvas Lilivel lehetett volna egy mércével mérni, de a maga idejében és a maga műfajában azokat a darabokat ő nagyon szépen megcsinálta és jól.

– *Móricz Lili, a legkisebbik lány számára Simonyi Mária volt a kismama...*

– Kisanya. Mert azt kérdeztem, hogy most hogy szólítsam. Az esküvő még az Üllői úti lakásban volt. Engem elküldtek Salgótarjánba, anyámnak a bátyjához, aki keresztapám volt, és ott jártam egy évig iskolába. Életemben egyetlen eset volt, hogy színjeles voltam egész évben. Nagy szenvedéllyel tanultam, soha aztán többet. Szintiszta jeles voltam. Apu, amikor vége volt az iskolának, értem jött. Jenő bácsinak hívták a keresztapámat. Holics Jenő és a felesége, Irma néni. És ők mondták, hogy apu jön értem, és Irma néni mindig olyan mosolyogva nézett rám, jön érted apukád, és hazavisz. Azután jött apu. No végre, gondoltam, én nem éreztem ott rosszul magam, de hát az nem az otthonom. Nagyon örültem, jöttünk haza vonaton, mi újság otthon, minden rendben van. Már a lányok is nagyon várnak téged, Virág is, Gyöngyike is. Mondták, hogy már hozzáalak haza. Vár mindenki, és egy női nevet mondott. Számomra ismeretlen női nevet. Az kicsoda? Az egy nagyon szép néni, mondta apu. Ilka helyett jött?, kérdem, mert ő egy olyan mindenese kislány volt. Nem, azt mondta, anyuka helyett. No. Ezt úgy nem fogtam fel. Közben ment a vonat, és akkor apu mesélte a felhőket, és a madarak, ahogy szálltak, elvitték a gondolatomat az egészről. Ő elmondta, amit el akart mondani, neki az elég volt. Ő tudta, hogy mit mondott, és én nem tudtam, hogy mit mondott. Én jöttem akkor az esküvőre. Akkor derült ki, hogy azért volt az a sok hamiskás mosoly, mert tudták, hogy engem az esküvőre hoznak haza. Az Üllői úton volt. A nagy ebédlőasztalt kihúzták, rengetegen voltak, de érdekes, hogy csak a Mária rokonai voltak jelen. Tényleg nagyon szép néni, volt rajta egy nyerselyem kosztüm, nyár volt, mindenesetre nyári kosztüm volt rajta, magas volt és vörös-szőke. Ez az egész nekem teljesen ismeretlen volt. Nálunk ilyen nem volt, hogy selyemruha meg ondolált fej, smink, diszkrét smink, de smink. Én teljesen elvoltam, mikor Mária elé vezettek, hogy én vagyok a kis vakarcs, rögtön megszeretett. Úgy hajolt le hozzám, mint ahogy egy ló lehajol a csikóhoz. Szép hosszú nyaka volt, és úgy lehajolt hozzám, és megölelt, és én abban a pillanatban megszerettem. Nagyon megszerettem, rögtön. Ő is rögtön megszeretett, engem lehetett becézni, én voltam a kicsi... Aztán volt nagy ebéd meg minden. Ebéd után, no, gyere, megmutatom, hogy hol fogsz ezután lakni. És akkor elvitt a Fővám térre, ami egy álompalota volt. Én még álmomban sem tudtam volna olyant elképzelni, a mi kis puritán, egyszerű Üllői utunk után. Ahogy az erkélyre kimentem, ott folyt a lábam előtt a Duna, alattam volt egy csodálatos kis park, bokros, szép kis liget. A Duna-parton meg álltak a bódék, olyan kis piac, ott volt a csarnok. Voltak olyan kofák, akik csak kint voltak az

úton. Maga a lakás nagyon nagy lakás volt. Egy olyan szoba volt, amikben a királykisasszonyok laktak, amiket a mesében elképzelttem. El volt így választva, mint ez, de nem így, hanem egy széthúzható üvegajtóval. Nahát, hogy ilyen is van, hogy az ajtó belemegy a falba. Összehúzták, olyan katedrálüveg volt, olyan szemcsés, nem átlátszó. Én mindig a legkisebb, a legfiatalabb voltam ebben a családban. Büszke voltam, hogy én vagyok a legfiatalabb Móricz lány. Ilyen kis boci, aki elmegy mellettem, megvakarja a fülem, mint egy aranyos kis bocit, és bámul, mint az új kapura. Engem nem nevelt iskola, az Erzsébet-iskola sem, itt mind a hárman raboskodtunk. A siralomházat már gyerekkoromban kezdtem. Először sorban Virág, Gyöngyi és én is oda kerültem. Érdeemes öröm is volt, meg volt sok bosszúság.

– *Az édesapja mit szólt hozzá, hogy színésznő lett?*

– Ez is olyan furcsa volt. Nekem ez eszembe sem jutott soha, hányan elmondják, otthon színpadot építenek. Én nem gyerekkoromtól akartam színész lenni. Eszembe sem jutott, gyerekkorukban hányan építenek otthon színpadot, meg darabot játszanak, nekem ez soha eszembe nem jutott. Gyöngyi szeretett volna színésznő lenni, ebbe apu nem volt hajlandó belemenni, nem engedte. De Gyöngyiben annyi vágy volt a színház után, benne volt, bennem soha. Én úgy kerültem oda, hogy Gyöngyi, aki ennyire vágyik oda, annak biztos van valami értelme, mert ok nélkül miért vágyódik. Megpróbálom én, aztán majd kiderül. Talán a kisanya hatása volt... És egyszer, mikor én hat gimnáziumot jártam, én nem érettségiztem, már előbb ott akartam hagyni az iskolát, de apuka nem engedte. Azt mondta, legalább a hat gimnáziumot fejezd be. Mégis, azt mondta, az egy olyan komolyabb dolog. Már a tanulás valami tartalmat ad neked is. Hat gimnázium után én azt mondtam, hogy akkor én elmegyek színművészeti főiskolára. Nem ellenkezett apu, egyáltalán nem, úgy, mint Gyöngyivel. Határozottan letiltotta, nekem azt mondta, nem a te gyomrodnak való ez, mert nekem nagyon sok bajom volt mindig a gyomrommal. Nem fogod te azt kibírni, próbálj valami mást. De nem, apu, én ezt akarom. Ha ezt akarod, és ha felvesznek, bánom is én. Így kerültem én a Színművészeti Akadémiára. A felvételi vizsgára kellett vinni verset vagy valami kis dalfélét vagy mozgást is. Szabó Lőrinc *Hajnali rigók* című versét tanultam meg, azt mondtam el, úgy, ahogy a rigó füttyült. Fel is vettek. Nem kellett elmondani újra, nem mondtak semmit. Elmondtam a verset, úgy, ahogy gondoltam, nem tanított arra engem senki. Engem nem nevelt senki, illetőleg Virág, ő idősebb volt nálam hat évvel, és az is természetes volt, hogy akkor apu azt mondta, van egy ilyen nagylány, aki ezzel a kicsivel tud foglalkozni. Őneki nem volt kedve egy ilyen kislánnyal moziba menni, még az iskolába sem szeretett bemenni. Rábízott Virágra. Engem senki nem nevelt. Ami belőlem lett, azt teljesen saját magamtól tudom. Kilencéves voltam, amikor anyám meghalt. Így nekem nem volt édesanyám. Még csak nem is emlékeztem rá. Egy ideig nem is kutattam magamban az anyámat. De egyszer csak úgy rájöttem, hogy azt sem tudom, hogy nézett ki. Ha rágondoltam, akkor egy fénykép jutott eszembe. Később már bántott, hogy többet kellett volna beszélni apuval, és ő biztos segített volna, hogy emlékezzek anyámra. Nem emlékszem, nem tudom, hogy mit mondana valamire, ha nekem valami problémám lenne. Azt mondják, hogy a gyerekkor determinál. Sokáig tűnődtem, de én nem emlékszem arra, hogy a gyermekkor mit determinál, hogy van ez... Aztán rájöttem, mindegy, hogy én emlékszem vagy nem, azt meg kell tanulni, hogy valakinek anyja van. Azt a fogalmat, hogy anya, azt az ember természetes módon megtanulja. De ha ez hiányzik, akkor azt jelenti, hogy családom sincs.

– *És a két nővér?*

– A két nővérem, az volt a fura, hogy Virág meg Gyöngyi egymással is huzakodtak, túl közel voltak egymáshoz, Virág szeretett felettünk lenni. Ő a főnök, szeretett dirigálni. Aztán meg hogy anyuka nem volt, Virág volt a nagylány. Ő mondja meg, hogy mit csináljunk, és mit ne csináljunk. Ők Gyöngyivel nem voltak nagyon jó viszonyban.

– *Két világ volt. Az egyik értelmi világ, a másik érzelmi világ. Úgy gondolom.*

– Így van. Gyöngyi nagyon gyöngéd és együtt érző valaki volt. Tele volt – nem érzékösséggel, érzelemmel. Lelke volt. Virág meg később apu mellett titkárkodott, vagy nem is tudom, mit csinált. Ő volt a reális a családban. Én meg úgy vergődtem közöttük, énvelem nem nagyon foglalkoztak. Egyszer, amikor panaszkodtam, Gyöngyike azt mondta, hogyhogy én nem emlékszem anyukára, hiszen kilencéves koromban igazán kellene tudnom, hogyan nézett ki. És én egyáltalán nem emlékeztem rá. Pedig te voltál az egyetlen, akit becézett, mondta Gyöngyike.

– *Az édesapa halála. Móricz Zsigmond halála...*

– Azon a bizonyos éjszakán, az első bombázó éjszaka volt, '42 szeptember 4-ről 5-re virradó éjszaka. Akkor még a Lupény utcában laktunk a férjemmel, Both Bélával, és lent voltunk a pincében, ami nem olyan igazi szenespince volt, hiszen központi fűtéses ház volt. Hát ez egy kietlen, utálatos hely volt. Amikor lefűjták végre, és mentünk vissza a házba – apu már kórházban volt, az Üllői úton, a régi házunkkal szemben, ott vannak a klinikák. Ott feküdt, Virág volt velem, és ott alhatott abban a szobában apuval. Ő is a szirénára ébredt. Apu feküdt az ágyban, aludt. Virág felriadt, és kinézett az ablakon, és akkor azok a színes Sztálin-gyertyák, én azt nem láttam, olyan fényes csíkok voltak, az égen világosság volt. Így mondták, hogy Sztálin-gyertyák, a repülőőről leeresztik ezeket a világító eszközöket, hogy valamit lássanak. Azt hitte Virág, hogy nappali fény van a betegszobában. A szomszéd szobában voltak az ápolónők, akik apácák voltak, imádkoztak, zsolozsmáztak, és ott énekelgettek. Borzalmas éjszaka volt, és akkor reggelre halt meg apu. Nekem is egy rémes éjszaka volt a saját félelmeim miatt. Mire magunkhoz tértünk, túl voltunk ezen az éjszakai megrázkódtatáson, akkor jött a telefon, hogy mi történt.

– *Várható volt?*

– Várható volt. Itt lett rosszul, Leányfalun. Ez a szoba, ahol most beszélgetünk, meg a mellette lévő szoba volt apué. Fölötte volt Virág és a férje hálószobája. Ott aludtak. Arra ébredtek fel, hogy valami zuhanást hallottak. Lerohantak, féltek, hogy apuval történt. Tényleg apuval történt. Kimászott az ágyból, ki akart menni, és összeesett. Visszacélpelték az ágyára, a díványára, lefektették. Virág mondta, apu már nem tudott beszélni, agyvérzés. Apu tudta, hogy neki vége. És csak annyit préselt ki a szájából, morfium... Az orvosok messze voltak. Móricz Zsigmondot nem hagyhatják egy falusi házban ilyen tehetetlenül. Be kell vinni a kórházba. Aminek az lett a vége, hogy bevitték a klinikára. Mi akkor a Balatonnál nyaraltunk, mert augusztus végén szép idő volt, és meleg. Béla hozott egy *Színházi Életet*, lapozgattuk ott a strandon. Lapozgattuk, és ott volt benne egy hír, hogy Móricz Zsigmond kórházban van. Jézus Mária, Béla, én most rögtön hazamegyek. Mentem a szállodába, felöltöztem. Az első vonattal Pestre. Amikor eljöttünk a nyaralásra, semmi árnyalata sem volt annak, hogy beteg, egy agyvérzésnek nincs is előzménye. Hát így tudtam meg, hogy kórházban van szegény. Ott feküdt egy ágyban, meglátogattam, mintha nem is ismert volna meg. Azt is Virág mesélte, hogy nem mozdult, csak feküdt. Egyáltalán nem mozgott, nem volt már sokáig ott. Talán egy hétig. Tehát aratáskor jött. Ez is aratás volt, ez volt az első bombázás Budapesten... de ez a halál aratása volt. Nem tudom, milyen nap volt, hétköznap. Megint lezárult

valami. Mikor vége volt a háborúnak, a Ligetben az Erzsébetvárosi Színházból egy úgynevezett szabad színház lett, aminek Both Béla volt az igazgatója. Én nem tudom, hogy kerültem oda, bizony isten nem tudom, és nem mentem utána, az biztos. A Székely Gyuri akkor készült a következő szezonra Pécsre igazgatónak. Azt mondta, hogy menjek vele. Nem tudom, Pécs messze van, de olyan szép város. Szeretik a színházat, az egy művelt város, mondta Székely Gyuri. Gyere velünk! Nem. Gyere velünk! *A Boszorkánynyal* akarok nyitni, azt fogod játszani. Nahát. Le voltam véve a lábamról. Akkor azt mondta nekem a Horváth Tivadar, hogy ne menj el, ne menj el, de ennek nem lehet ellenállni. Figyelj, ha most elmész Pécsre, soha nem kerülsz vissza Pestre. Akkor is megkockáztatom. És így lett. Nem kerültem soha vissza, de imádtam azt a darabot. Bessenyei Feri volt Bethlen Gábor. Székely Gyuri rendezte. Nagyon szép előadás lett, de aztán nekem az is hombárba hullott. Én ott maradtam három évig Pécsen. Sok szép szerepet játszottam, azután otthagytam Pécsen. Ott volt Velenczey Pista is, barátok lettünk. Aztán jött a következő szezon, nem volt szerződés. Mi lesz velem, édes Istenem, ez borzasztó. Most már beleszagoltam a színházba, és nagyon borzasztó volt, és már szeptember is elmúlhatott, vagy valami olyasmi, és én ott voltam a Németvölgyi úton egyedül, szerződés nélkül, szomorúan. Egyszer csak csöngetnek, megyek ajtót nyitni, ott áll Velenczey Pista. Mi van, Pistukám? Gyere velem! Hova? Kecskemétre. Ő ott igazgató Kecskeméten. Elvitt Kecskemétre, ott is eltöltöttem három évet, házasságokban is mindig három év, ez valamit misztifikál. Ott is voltam három évig. Ott játszottam Gertrudist, nagyon szerettem. Szép szerepeket játszottam. Jól éreztem magam ott. Szép volt a színház, Lendvai Feri volt a rendező, akit nagyon tiszteltem, tetszett mint rendező is, mint fiú is, jó viszonyba is kerültünk. Az is elmúlt, az a három év. Megint vártam, majd csak becsönget Velenczey Pista megint valahonnan. Hát nem csöngetett be, de valahogy mégis elkerültem Debrecenbe. Akkor is ilyen csúsztatott szezon volt, megvolt a társulat, kezdték a próbákat, amikor én odakerültem. Bementem a színházba úgy hátulról, a színházi bejáró felől, még akkor nem nagyon ismertem a színház belsejét, ott volt egy pár színész, akiket szintén nem ismertem, és nem tudtam, hogy kicsodák, bemutatkoztunk, nem volt senki összekötő kapocs, aki azt mondta volna, hogy új tag vagyok. Álltunk egymás mellett, én ez vagyok, én ez vagyok. György László volt, kezét fogtunk, magas fiú volt. Meleg volt akkor is, még ősze eleje. Mondom neki, van egy forintja? Parancsoljon. Nem most kell. Akkor minek? Iszunk valahol egy sört. Nem néztem ki belőle, hogy van nála annyi pénz, hogy engem is meghívjon, azért kezdtem azzal, hogy van-e egy forintja. Aztán vettem magamnak egy forintért egy férjet. Így kezdődött Lacival az ismeretségem. Nagyon hamar összebarátkoztunk. Hát egy nagyon kedves színész volt. Humora volt, nem humorista volt, őrajta nem röhögni kellett, csak mosolyogni. Nagyon bájosan csinált mindent.

– *Ismerte-e Móricz Zsigmond ezt a harmadik férjet?*

– Nem, sajnos nem. Nagyon szerették volna egymást, apunak nagyon tetszett volna, biztos. Érdekes, Laciban volt valami, ami úgy emlékeztetett, ami hasonlított apura, emlékeztetett még a szaga is.

– *Olyan móriczi világ, olyan móriczos volt.*

– Igen. A külsejében is az volt. Meg a bajusza, tehát volt benne valami határozottan. A Lacival húzódtott a dolog évekig, amíg összeházasodtunk, de nem három évre házasodtunk, hanem 36-ra. Férjemmel, György Lászlóval a szolnoki színház tagjai lettünk. És a fizetés az sehol sem elég. Sem a színházban, sem civil helyen, én még olyant nem hallottam, hogy nekem olyan fizetésem van, hogy tökéletesen meg vagyok elégedve.

Akkor haknikat csináltunk a környező falvakba meg művelődési házakba. *Nem élhetek muzikaszó nélkül...* Megtanultuk, és azzal jártunk körbe-körbe. És egy délután nagyon szép nap volt. Sütött a nap gyönyörűen, minden gesztenyefa virágzott, azok a bizonyos kis gyertyácskák, szép fehér virágok. Fantasztikus volt. Alig bírtam elszakadni a virágzó gesztenyefáktól. De hát sietni kellett, a busz már várt, menni kellett. Mondani se kell, nagy sikerrel, mert az egy olyan darab, a *Muzikaszó*, hogy azt akárki adja elő, mindegy, hogy ki játssza el, mindig hat. Borzasztóan tetszett a közönségnek, és örültek nekünk, tapsoltak, és hozták be a fiúknak a demizson borokat, lógó kolbászokat, kenyereket, tehát egészen fantasztikusan elláttak minket visszafelé a buszon, nehogy éhen haljunk, mielőtt beérünk Szolnokra. Szolnokon aznap egy operettnek volt a bemutatója. Beértünk, és teljes fényben volt az egész ház, látszott, hogy még tart az előadás. Szálltunk le nagyon boldogan, vidáman és lelkesen rohantunk be a színházba, a felvonás utolsó jelenetei még mentek. És mindenki olyan dermedt volt, a portás és a díszletmunkások, mindenkori olyan furcsa volt. Mi bajuk van ezeknek? A közönség egyre dermedtebb, nem érdekelte őket az operett, és a színészek is hallottak mindent. Lengyel Jancsi, úgy hívták a színészt, egyszer felvonás közben, prózában azt mondta, hogy Pesten a szovjet katonák ontják a magyar diákok vérért. Képzelheti. Természetesen be is csukták később. Nagy forradalom van Pesten, és lövik a diákokat. Ez egy olyan mondat, amitől a közönség mindjárt lázba jött. Mi is dermedtek lettünk, a mi egész sikerünket elfújta a szél... És jöttek a szovjet tankok, egymás után. Jöttek, két tank közt nem volt annyi hely, hogy egy macska átszaladjon. Jöttek órákon keresztül. Álltak a Tisza-hídon, mentek Pest felé. Mért mennek ezek a szovjetek, mért kell nekik odamenni? Sokáig nem lehetett mozdulni, a vonatok nem nagyon jártak. Máriát kerestem párszor telefonon, hogy mi van vele. Él Mária, hála istennek. Virágot is sikerült felhívni. Meg a férjem szüleit. Azt hittük, hogy megszűnt Budapest. Olyan hírek jöttek, hogy Budapest nincs többé. Az egyik mellékutcában aztán megláttam Kádárt. Szovjet katonai egyenruhában egy szovjet dzsipbe szállt be éppen, és szovjet katonatisztek voltak körülötte. Hát akkor nem volt olyan, hogy minden percben lehetett látni egy ilyen politikust. Kádárnak olyan speciális volt a megjelenése, én is felismertem. Nézz oda, mondom a férjemnek, ott van Kádár, mért van neki szovjet egyenruhája? Micsoda dolog ez? Nagyon sok szovjet katonája jött oda Szolnokra. Szállodában laktunk, I. emelet 12. A portás mondta, Móricznak kedvenc szobája volt. Mondtam Lacinak, hogy itt többet nem maradhatunk. Miért? A szálloda az első, amit nagyon figyelnek, mert a jövő-menő emberek tanyája, esetleg kiűritik. Ne hagyjuk magunkat, próbáljunk elmenni magunktól, a szálloda nem jó zivataros helyzetben. De hova menjünk? Átmentünk a színházba. Beköltöztünk. Az iroda egy szinten volt a színpaddal, volt egy kis ajtaja, az irodából nyílt az igazgatói páholy. Abban a páholyban laktunk. És minden este jöttek kollégák, és mindig nagy beszélgetések voltak. Vigyázni kellett a szóval, mert a falnak is füle van. Nagyon nehéz hetek voltak. Egyszer csak november elején erős autózúgás, kinéztünk, és láttuk, hogy szovjet autók jönnek, ez a hátsó színészbejáró volt. Ott megállnak az autók, és szállnak ki belőlük szovjet egyenruhás tagok. Nohát, erre mindenki frászt kapott. Mi lesz? Kis időbe telt, amíg ők felballagtak a második emeletre a lépcsőn. Egyszer borzalmasabb volt a hangulat, egyre csöndesebbek lettünk, egyre jobban megállt a szívünk. Bejöttek. Körülnéztek rajtunk, úgy tizenöten voltunk. Az ember ösztönösen feláll, amikor ilyen egyenruhások jönnek. Mindenki felállt, és a két magas fiút kiszúrták. Davaj, mondták Lacinak és a Gelley Kornél nevű színész kollégának, aki nagyon magas fiú volt, az én Lacimnál is magasabb. A két fiút elvitték. No, ettől mindenki lekonyult. Hova viszik, miért, hiszen

nem csináltak semmit. És vártuk, hogy visszajönnek, valami majdcsak lesz. Hajnalodott, végre visszajöttek. Részegen. Úristen, hol voltak, hol ittak, mi történt? November 7-e volt. Őket elvitték a rádióba, ünnepi műsor volt, kezükbe adtak valami szöveget, hogy olvassák. Ismerjük ezeket a szövegeket. Laci sose szeretett verset mondani, különösen azt nem, hogy a kezébe adnak egy szöveget, mondja azt. Ő nem tud verset mondani, ő sose szavalt. Erre kivették a kezéből, és adtak neki egy még borzalmasabb szöveget. Hogy milyen csodás ez a világ, és a szocializmus a világ teteje. Hoztak nekik vodkát, de nem kupicával, hanem vizespohárral. Inni kellett. Szegény Lacinak kezdett elbutulni az agya a vodkától, és odaállították a mikrofon elé, és odaállt elé egy katona, és rátar-totta a géppisztolyt Lacira, hát most mit csináljon, hát olvasta. És amikor vége volt, letette a papírt, és lerogyott a székre. Erre, hogy egy kicsit életre hozzák, megint odaadták neki a vizespohár vodkát, előtte egy szovjet katona állt a davajgitárral, megitta. Gelley ugyancsak végig vizespohárral itta a vodkát. Felfordult a gyomruk, kimarta a gyomrukat, meg az az izgalom, aztán részegen hazajöttek. Akkor már nem ment kocsi, akkor már nem vitték dzsippel vissza. Menjenek. Ezek meg boldogok voltak, hogy kint voltak a rádióból, és jöttek, és elmesélték. Jaj, de borzasztó volt! Eltelt egy-két hét. Lacinak valahogy sikerült, összebarátkozott nem tudom, kivel, és nem tudom, hogyan, aki épp Pestre indult kocsival. Elintézte, hogy őt hadd hozzák fel. Így ő bement a Fészekbe. Egy olyan helyre került, ahol sok színész volt együtt. Rögtön nekimentek: te pecsovics, áruló vagy, micsoda dolog ez, hogy voltál te erre kapható! Ez vagy te, te vagy a magyar bányász fia, nem szégyelled magad? Rettentően letolták szegényt. Kezdje el nekik mesélni? Nem szólt semmit, de kénytelen volt. Dehogy! – mondták, olyan nincs, ha én egyszer nem akarom, nem lehet arra kényszeríteni, mondták a hős pesti színész-fiúk, fiatalok. Nagyon rosszul esett neki ez, de nem tudott ellene mit tenni. Végigjárta a családot, az ő szüleit, a bátyját, aztán Virágot, Máriát, a legszűkebb családot, aztán visszajött valahogy ugyanezzel a kocsival. Mi van? Borzasztó. Mi a borzasztó? Nem tudod elképzelni, végimentem a körúton. A háború, a bombázás után nem nézett így ki, mint most. Elmondta, hogy néznek ki a házak, és mindenki olyan szomorú. Persze hogy szomorú. Kétségbeesett hangulat van, nincs senkinek semmi kedve, egy mosolyt nem láttam ennyi idő alatt. Annyi mosoly volt, amikor egymást megláttuk anyámmal vagy a rokonaimmal.

– *Három férje volt, s ha már a rokonoknál tartunk, három anyósa...*

– Három anyósom volt, de mindegyiket imádtam. Most is mérges vagyok az utálatos anyósviccekre. Az anyóssal olyan jól ki lehet jönni, csak egy kis együttérzés kell, meg türelem. Különböző volt mind a három. Both mama az egy szigorú, pedáns, a debreceni kisállomás főnöke volt a férje, aki író volt titokban. Béla anyja Both lány volt, az ő családi nevével lett színész. Sárospatakon volt az a híres református Both család. Én is ismertem közülük egy csomót, legalább nyolc lány volt. Apám, ahogy a végén elmondta annak idején, diákkorában Sárospatakon sorba szerelmes volt ezekben a lányokba, ahogy a koruk megfelelő lett hozzá.

– *És a második anyós?*

– Az egy csodálatos volt. Úgy nem főzött senki, sehol. Ő morvaországi volt. Tanító volt a papa, Orosházára kerültek. Sokszor mentünk Pestről hozzájuk. Nagyon-nagyon kedves emberek voltak. Nagyon szerettem az anyósomat, Kamilla mama, úgy hívtam őt.

– *És aztán az utolsó házasság a harmadik anyóssal?*

– A harmadik anyósom palóc volt. Az első férjem zsidó, a második morva, a harmadik palóc. Mária mama és János bácsi. Nem mondtam, hogy mama meg papa, János

bácsi, ő volt az apósom. Ő különben bányász volt. Egy nagyon tehetséges és jó szakember. 15 éves kora óta bányász volt. Salgótarján környékén született. Az öregúr már egész legénykorában bekerült a bányába, kijárta az összes számárlétrát. Tehetséges volt. Nagyon tudott az emberekkel bánni, olyan főnökember volt, jól tudott vezetni. Lett belőle bányamester, vagy az isten tudja, mi minden. A végén a minisztériumba került, nagyon kedves ember volt. Eleinte nagyon nem tetszettem neki. Merthogy a polgárság, a színésznő, az egy feslett nő. Igazán az én családomban is úgy néztek, hogy én egy feslett nő vagyok. Virágnak sem tetszett, hogy én színésznő vagyok. Hát mit csináljak?

– *És az anyós?*

– Anyósomat nagyon megszerettem, Mária mamát. Olyan aranyos volt, és olyan szépen beszélt palócul. Laci is tudott. Ha egy kicsit hosszabb ideig volt otthon, akkor úgy jött haza, aranyos tájszóval. Nekem tetszett. Én Both-tal kezdtem az életet, és tessék, bottal végzem. *(Kocog a padlón a botjával.)*

– *Mi volt az életének a jelszava, ami bátorította, előrelelendítette?*

– Nekem nem volt, Lacinak volt. Az élet mindig mindent megold, mondta Laci, de azért ezt nem fogadtam el egészen. Én gyerekkoromban szereztem egy dalt szöveggel és dallammal. Úgy szól, hogy: *Hej tuna tunti, hej tuna tunti a tatona tunti, hej tuna tunti.* Ezt el tudtam mondani. És ha az életem folyamán valami, baj vagy kár ér, vagy valami elvész, vagy eltöröm, akkor eldúdolom: *hej tuna tunti...* Hogy mit jelent, azt nem tudom. Biztos tudtam annak idején három- vagy öt éves koromban. Régen volt minden. Nem szeretek a múlttól sem beszélni, sem gondolni rá. A fényképeket sem szeretem. Énnekem a színházi életemből egyetlen fényképem sincs. Egy kritikát én félre nem tettem...

Báthori Csaba

MELANKÓLIA

I

Nekem utam nincs, úgy mosolygok.
Nálad szeretnék megszületni.
Álmomat mesélik a bolygók,
s nem ér véget bennem a semmi.

Hűlt homokot rágó szelekben
meghallani őszöm, utódom:
árnyék voltam és ember lettem,
idő az üres óramutatókon.

Kék vagyok, zöld és villámsárga,
tündér visz el a faluvégen,
szesz lángom nem fér a világba,
nincs átadható szenvedélyem.

Életem nincs, csak három tajték
ért el velem a barna földre,
miután arcom elfűtötték,
akik létrehoztak ledőlve,

döglött hal szemekkel, seholban
ringó sás közt, fényes folyóknál.
Pedig mézes, lágy illatom van:
párolgok, mint a csecsemőnyál.

Dallamok csilló pókfonálán
folyton ismétlem túlvilágom:
lassan halálom is megállnám,
semmit vennék a tisztaságon.

Vagy repülnék, hallgatag halként
szám végén egy beszédes ó-val,
mint akivel új élet történt,
és mégsem bír el most a jóval.

Tűz körül gyúlik a hűvösség,
tengert beoltja a magasság,
így vagyok együtt füst és emlék:
aki nincs, vagy reménytelen lát.

II

Nem egy vagyok, sokadmagammal
gördülök, mint a szekérkerék.
Egy eszemre nem fér a hajnal,
egyetlen földre nem ér az ég.

Mint egy halmos dunai hullám,
vetődöm vakon tenger felé.
Vagyonom a sok hosszú nullán
gyarapszik, és mégis senkié.

Értelmes volnék, mint egy nyárfa,
mint bőr szemellenzős lófejek,
vagy karsztok sötét nyargalása,
vagy se-élt-se-halt Melkisedek.

Kincs volnék, mint a fele fésű,
mint holtnak vonatzakatolás,
vagy mint utánam elenyésző
édes élet vagy kései nász.

Csoda, mint kőlépcsőn a korlát,
vagy éjjel egy fehér minaret,
vagy idő torkában az órák,
vagy halál utáni csodatett.

Csuda, mint tűbe fűzni cérnát,
mint vízben látni csillagot,
rejtély, mint egy lejtős mammuthát,
vagy kinyitott nők, vakablakok.

Jobb visszatérni a mosolyhoz
míg van idő-tér mindenkinek,
ha senkié vagy, semmi nem hoz
csak alvást és bánatos eszet.

Ez-az csak önmagának ízlik,
de én nem vagyok csak önmagam.
Sokszorozz meg hát hetedízíg,
ne legyek égi világtalan.

III

Megbékül, meghal, ez a sorsa
aki fenn száll, vagy aki fennjár,
vagy egyszerűen sorba fogja,
amit mutat s elfed a leltár.

Beszélni kezd a csend, az ínség
a múlásról, bukás okáról,
s bár embert irt a végtelenség,
egyre feljebb is van a távol.

Most sötét van, vasszögek éje.
Zümmög egy tücsök madrigálja.
Alhambrazöld fröccsen az égre,
vastag álmot gőzöl a párna.

Gyúlik a hársak nagy türelme,
fehérre gyúlnak az akácok,
üresre síródik az elme,
megroppan minden, ami átfog.

Sárga égi tajtéklovacskák
robognak keletről nyugatra,
vízszintben felvon a magasság
s mintha a mélység mosolyogna.

Álmodni, hahotázva sírni,
sötétben megszokja az ember,
férfinak saját mesét írni
megtanul a nő türelemmel.

Sötétet követni vagy álmot,
csak ehhez kellene a léptek,
mert aki üres csonttal látott
világot, semmit meg nem értett.

A nap nem tetszik örömömnek,
de örül fájdalom az éjnek,
nem elfeledni a kegyelmet,
még a holtak is ezért élnek.

Novák Éva

VARIÁCIÓK

Történeteket mesél rólam.
Nem ismerek magamra.
Szóvá teszem.
Látom a szemében a gyűlöletet,
mert nem én vagyok, akiről a történeteket meséli.

Történeteket mesél rólam.
Nem ismerek magamra.
Nem teszem szóvá.
Lassan elfelejtem valódi éneket,
áttűnök sejtelmesen
az általa mesélt alakba.

Történeteket mesél rólam.
Nem ismerek magamra.
Nem teszem szóvá.
Ki ez az ember, akit nem ismerek,
mégis történeteket mesél rólam,
akit nem ismer?

Ferdinandy György

CSEREPES A SZÁM

1

Nyelvelés

Azt, hogy múlnak az évek, nem csak a világon, magamon is tapasztalom. És nem csak az ízületeimen: a szokásaimon. Például egyre szívesebben és egyre nagyobbakat hallgatók. Nemrég még azt hittem, cinkos, aki néma. Most mintha visszájára fordulna ez a mondás. Mintha ezzel a vartyogó világgal kollaborálnék, ha kinyitom a szám.

Én volnék, akit Aranyszájúnak tituláltak? Nevetnem kell, ha erre a régi ragadványnevemre gondolok. Ha ugyan nevetnem még szabad.

Hányszor leírtam, hogy nekem az anyanyelv a hazám! Úgy látszik, elveszíttem ezt az utolsó menedékeimet. Mert anyanyelv vagy sem, hablatyolni minden *lingua-frankán* egyformán lehet.

Más kérdés, hogy én most, életem alkonyán, hallgatni is csak az anyanyelvemen tudok.

Pedig hány tájszólást bebifláztam szorgos életem hetvenöt éve alatt! Az anyanyelvemet – jó pap holtig! – mindvégig csiszoltam, cizelláltam. De hadd sorolom: kisinas koromban jó anyám unszolására a magyarhoz hozzápásztítottam a művelt Nyugatot, a németet. Amíg csak vágóhídra nem vitt minket ez a művelt Nyugat. A csecsemőkor gügyögéseit még így is mindmáig németül tudom.

Lágyak, mint a feledés. Akkor jutottak újra eszembe, amikor – neofita száműzött – osztrák menekülttáborokban kellett volna kamatoztatnom ezt az alvó tudásomat. Egy hozzám hasonló *flüchtlingtől* szerencsére nem várnak sokat. Első munkahelyemen pedig vigyáznom kellett: akkumulátorokba töltöttem a savat. Német szókincesből itt a gyárban csak egy vidám vezényszó: a „fájront” maradt.

*

Ehhez a slamasztikához jött hozzá, harmadiknak, a francia. Mert hát számkivetésem első éveiben Galliába vezetett a jó szerencse. Áldom érte a sorsot! Itt, a Szajna partján szoktam le a pannon körülményeskedésről. Itt tanultam meg világosan és pontosan kifejezni magam.

A franciák – mondanom sem kell – a hozzám hasonló jöttmentekhez nem voltak különösebben kedvesek. Áldás volt ez is: a rossz bánásmód nosztalgiaát ébresztett bennem szülőföldem iránt, és ebből a vágyakozásból nem egy emlékezetes írás született.

Itt, Galliában ragadt rám a szerelem szókincese is. A sóvárgás és az enyelgés eszköztára. A pusztában ezek gyakorlására ritkán nyílt alkalom.

Végezetül itt memorizáltam új mesterségem, a könyvterjesztés csínját-bínját, a formulákat, amelyek nélkül a bevándorló még a paradicsomban is éhhalálra ítéltetett. Megtanultam, hogy vannak szavak, amelyek eladnak. Mások elriasztanak.

De mindez ma már lényegtelen. Soha nem vettem ezt a tudásomat túl komolyan. Az Ibér-félszigeten példának okáért a katalánt tanultam. Tévedésből, Cervantes nyelve helyett, nyilván, merthogy a francia határhoz ez esett közelebb.

Mindegy. Sajnálom ma is, hogy aránytalanul kevés időt töltöttem ezen a szép helyen. Akkoriban – akárcsak a Lángeszű Hidalgó – én is útközben éltem. Végleg megtelepednem eszembe sem jutott.

Így veztem át az Újvilágba. De prófétaságom története már más fejezet.

*

Egy apró szigetre kerültem, a gyarmatvilág bugyrába, valahol az egyenlítő ólomburája alatt. Akárcsak Jónás Ninivében! Az én tanítványaim sem tudták megkülönböztetni egymástól a jobb és a bal kezüket.

Mert tanítottam. Az, aki nem tudja csinálni, tanítja a dolgokat. Én pedig, botcsinálta mester, ráadásul szótárral beszéltem a nyelvüket. Szerény tanári szobámban minden éjjel megírtam a másnapra rendelt referátumot. A diákok is írásban tették fel a kérdéseiket. Ezeket lefordítottam magamnak, így alakult ki közöttünk a párbeszéd.

Csoda-e, hogy – akárcsak szegény Jónást – néha engem is elhagyott a remény? Hogy kilátástalannak látszott minden igyekezetem. Hét végén Jebezus módjára kimenekültem a pusztába én is. Bárokban hajkurásztam a könnyűvérű nőket, kocsmákban kerestem a mámort.

Tanév végén pedig évről évre a bálna gyomrában foglaltam magamnak helyet. Váltson meg titeket a nehézség! – átkozódtam. Egy szó, mint száz, rühelltem a prófétaságot. Elátkoztam a Ninive-belieket.

Mégis, mégis, évről évre visszatértem a posztra, amit a mostoha sors kijelölt nekem. Idegen lettem már az óvilágban is, látogató az emberek között. Ezek pedig itt – milyen nagy szó! – megszerettek. Velük éltem, megtanultam a nyelvüket. Az ő számukra én voltam a reménység. Hátha mégsem csak egy alig látható légy piszok a földabroszon a sziget!

Isten malmai lassan örölnék. Próféta lettem. Még a nyelvjárásaikat is megtanultam. A kreolt, a papiamentót és pidgin-englisht, ezeket a szebbnél szebb rabszolganyelveket.

Egy szép napon pedig arra ébredtem, hogy elszállt ez a rövidke élet, és én még le sem jegyeztem, ami megtörtént velem.

*

Lejegyezni, azám! De milyen nyelven jegyzeteljek? Valaha Aranyszájúnak csúfoltak, a boldog időkben, amikor még azt hittem, van mit mondanom, és főleg: van kinek. Az, hogy a szavak hagynának cserben, egészen mostanáig eszembe sem jutott.

Valamennyi tanult linguát végigzongoráztam. És én még azt hittem, hogy a nyelv a hazám! Idegen voltam közöttük is. Végül mi mást tehettem, nekivágtam, hogy visszahódítsam az elárultat, az édest. Az anyanyelvemet.

Ekkor kerültem át az északi kontinensre. Micsoda ironia! Egy olyan vaskos világba, ahol megint csak egy újabb idiómán, ezúttal angolul kellett volna megértetni magam. Mondjam-e, hogy ez lett az utolsó csepp a pohárban? De hány ilyen utolsó csepp van egy ember életében? Lassan már magam sem tudom.

Shakespeare viszont itt volt. Én pedig nem hallgattam rá, bedugtam a fülem. Nekem, aki annyi lingua-frankát és annyi nyelvjárást megtanultam, most fontosabb dolgom akadt. Meg akartam írni az életemet.

Minden sorscsapásban van valami szerencse. A lakótelepen, ahol éltem, illegálisok vettek körül, úgynevezett latinok. Jogaim lettek, és a jogaikra kényesek a dél-amerikaiak. Ami pedig a legfontosabb: továbbra is spanyolul fejezhettem ki magam.

Legalábbis a fűszeresnél és a patikában. Mert a hivatalokba feketéket nevezett ki az állam, a bürokrácia bikkfanyelvét beszélő joganalyokat.

Egyetlenegyszer fordult elő, hogy ráfizettem. Valami laboratóriumban ácsorogtam, vizeletmintával a kezemben, amikor rám kiáltott egy asszony:

– Gyuri! – kiabálta, és még mutogatott is a gumikesztyűs kezével. – Gyuri!

– Igen! – válaszoltam lelkesen. – Én vagyok!

Vajon honnan tudja a nevem? Nem volt időm tűnődni rajta. A nő kikapta a kezemből a fiolát. Rá kellett jönnöm, hogy a Gyuri az ő akcentusával *urine*-t, azazhogy vizeletet jelent.

*

Nem is értem, miért tanultam olyan mohón a nyelvüket. Nem volt rá szükségem, szerényke nyugdíjamból éltem, és végül is ők, a jenkik sem beszélnek idegen nyelveket. Gyanítom, hogy ezért vezetik és ezért is veszítik el a háborúikat: mivelhogy nem értik a többiekét.

Hallom, megakadályoznák, hogy a latinok munka közben az anyanyelvükön beszéljenek. Nem fog sikerülni: ma már csak dél-amerikaiak vannak a munkahelyeken.

A jenkik különben sem türelmetlenek. Amikor egy sóhivatalban eldadogtam, hogy *spanish speaking american citizen* – spanyol nyelvű állampolgár vagyok, a néger tisztviselő székkal kínált, és azt felelte: rá se rántson, uram! Az én apám sem tanult meg angolul. A fiaim pedig már amerikaiak.

A mai Bábelt sem a nyelvek zűrzavara fogja ledönteni. Egy nyelv is sok, ha elveszítik az értelmüket a szavak. Ezért gondolom néha, hogy hallgatni arany.

Az évek múlásával sok mindent elveszít az ember. A hit és a remény után a kíváncsiságát és a jó barátokat. Úgy látszik, bele kell nyugodnom, hogy mára ez az utolsó fix pont is repedezik a talpam alatt. És hogy itt, az Újvilágban ezentúl csak egy fiolányi *urine* vagyok.

2

Gumipitypang

Ha valaki fél évszázadon át csatangol a nagyvilágban, sok mindenbe belekóstol. Amerre jár, furcsa ízekre, különös illatokra tanítják útítársai, az idegen asszonyok. Megérti, hogy a világ minden konyhája – mert erről lesz itt szó – izgalmas kaland. Érdemes belekóstolni. Okos ember nem válogat.

Félig-meddig így voltam ezzel én is. Germániában ugyan még csak azt ettem, amit adtak. De odaát, Galliában, már a Michelin piros baedekkeréből kerestem ki magamnak a specialitásokat. Lejjebb, az Ibér-félszigeten az én időmben még nem létezett mai értelemben vett gasztronómia. De a nélkülözésben nekem is volt gyakorlatom. Tudtam örülni egy sűrű parasztlevesnek, nem felejtettem el keserves kamaszkoromat.

És így tovább. Ezért van, hogy ezt a mai napra rendelt penzumot gasztronómia helyett a koplalásról írom.

*

Hét közben még csak elvontunk. A fiam minden reggel beslattyogott a népiskolába, ahol a gyerekeknek meleg levest osztanak. Este vettem egy méteres *baguette*-et a péknél. Útközben felfaltuk a felét, vacsorára pedig kőkemény főzőcsokoládéval, ami megmaradt. Volt még néhány szem vadalma a fán, korán lefeküdtünk. Hamar véget ért a nap.

Maradtak a vasárnapok. Valahová el kellett mennünk, ez a régi szokásom megmaradt. Még akkor is, ha egyre laposabb lett a tárcám, és egyre kevesebb benzin lötyögött a kocsiban. Meg hát vasárnap nem osztogatott meleg levest a népiskola.

– Találd ki – mondtam neki reggel –, hogy mi lesz az ebéd!

Szóval, hogy varjúleves.

Ilyen fogással nem dicsekszik a francia konyha, engem is gyanakodva méregetett a fiam. Varjat odaát, minálunk is csak a cigányok esznek. Olvastam valahol, hogy puhára főzve olyan, mint a jérce. Fehér és illatos.

– Hozd le a puskám! – mondtam.

A varjak ilyenkor ősszel elszemtelenednek. Csapatokban szedegetik a friss vetésből a magot.

– Hurrá! – ugrott a nyakamba.

Erről volt szó. Nincs könnyű dolga egy magányos apának. Vasárnap nekem kellett elfoglalom a fiamat.

A madarak máskor – hétköznap – ránk se rántanak. Most azonban, amint kiemeltem a hátsó ülésről a flintát, odébbálltak. Nyilván volt közöttük egy őrszem, valami okos, öreg állat, aki tudta, hogy egy sörétes puska mit jelent. Messzire pedig nem láttunk, elmúlt dél is, mire a tanya körül, a vizes földekről felemelkedett a köd.

– Annyi baj legyen! – mondtam. Nem először tapasztaltuk, hogy az állatok, akiket nem vesz emberszámba az ember, milyen okosak.

A falu ide hozzánk alig öt kilométer. A hentes pedig, aki még tudja, ki vagyok, vasárnap reggel is nyitva tart. Kikapcsolom a motort, behúdom a kézféket. Megállok a mézsárszék előtt.

A borjúlábat, a csülköt nem eszik meg ezen a vidéken. Legfeljebb beledobják a káposztalevesbe. Egy frank darabja, egy pakli cigaretta ára, de most – ilyen a szerencsénk – nincs neki. Sok az idénymunkás, nem maradt.

– Hát ez itt? – kérdezem.

– Ez? – megböki. – Zsír.

Látom én: szalonna. Szép, kövér darab.

– Elviszi? – kérdezi. – Háj. Magának adom.

– Kisütjük! – mondom a fiának. Itt a töpörtyűt sem ismerik. – Meglátod – ígérem –, ingyenfalat!

*

Ha éhes, élelmes az ember. Somot már szedtem a héten, hascsikarás ellen csodaszer a som. Most pedig, tessék! Nézz a lábad elé, mondogatta anyám. Hát nézek, és lám, pitypang terpeszkedik a ház előtt. Szép, kövér gumipitypang, régen nem gyomlállok már itt a kapuban.

– Kutyatej! – mondom a gyerekeknek. – Tudod, hogy milyen jó íze van?

– Pitypang! – kiköpi. – Gumipitypang.

Nálunk gyermekláncfűnek hívták. Karkötőt fontunk belőle, véget nem érő nyakláncokat. De most nem is ez a lényeg. Ilyenkor elvirágzott már a pitypang. Csak ez a kövér, fűrészelű levele maradt.

Tépek belőle, viszem a csap alá, lemosom. Víz még van, a kútból pumpálom, segédmotoron. A kutat kétszáz éve fűrták, kristálytisza és illatos. A butángáz is eltart még egy darabig. Jó nehéz: nem főzök hétköznapokon.

Kockára vágom a szalonnát, kisütöm. Alig marad valami belőle. Közben a hagyma meg a koriander, az ecet és a só. Egy kávéskanálnyi mustár, mustár nélkül nincsen se mártás, se rántás. A kutyatej levelének friss, kesernyés íze van. Leforrázom, a szalonnából fél marékra való töpörtyű marad.

És kész az ebéd. Bort iszunk, a pincét nem ürítette ki a feleségem. Errefelé, vidéken, bort iszik minden fiúgyerek.

Tunkolunk, mesélek. Ilyenkor, tele hassal, sok minden eszembe jut. Volt egy elzászi barátom, akinek lelőtték az apját a világháborúban. Németnek adta ki magát, azután *sauce*-nak mondta a mártást. – *Tunke!* – igazították ki az SS-ek. Azután lelőtték. Egyetlen szó miatt.

Hát igen. Két teherautó fordult meg az udvaron. Üresen állt a ház, mire hazahoztam a fiamat. Az ügyvéd azt mondta, tehetetlen. – Házastársak között – magyarázta. A szám-lánkon egyetlen árva fillér.

Még szerencse, hogy itt maradt nekem a fiam. Jól megvagyunk, nem panaszkodom. Délelőtt várom a postást, írom a rezüméket. Az önéletrajzokat.

Ő meg a leckét. Aházi feladatokat. Nagy lánggal ég a mécses. Első hónap végén a villany, a másodikon a telefon. Jó így, gyertyafényben. Van kandalló, ez itt egy kúria. Otthon úgy mondanák, úrilak. Ha kedvem támad, harmonikázom. „Sej, Rigó, Rigó, részeges ló!...” Jobb is, hogy nem csörög a telefon.

3

Majd bepótoljuk

Eljön az idő, amikor az ember rendet akar teremteni a dolgaiban. Nincs már sok hozzátennivalója, szeretné tudni, mire ment rá az élete, mi ez a félszáz kötet és kézirat, amiért mindent – igen, mindent! sikert és szerelmet, nyugalmat és érvényesülést – feláldozott.

Nekem is összeírta a bibliográfiámat – a könyveim jegyzékét – valami kedves ember. Nem hittem, hogy ilyen hosszú lista lesz. Hogy belefáradok, mire végigolvasom.

Hibát nem találtam benne, de volt egy könyvcím, amin megakadt a szemem. *Majd bepótoljuk!* Ennyi. Én írtam volna ezt a szöveget? Az ilyen rébuszoknak utánanéző ember. Stimmel, hogy az új évezred elején megjelent egy vékonyka kötetem. De ennek, a „Vadnyugati tárcatárnak”, becsületes neve van.

Nilván nem találta meg az én emberem. *Majd bepótoljuk!* Azután, ugye, nem pótolta be. Így áll azóta mindenütt: a kinyomtatott bibliográfiákban és az interneten.

Ezen ne múljon! Amikor fél évszázados távollét után hazatér az ember, sok minden várja, és sok minden elmarad. De be lehet-e pótolni valamit? Kötve hiszem.

És ha nekem is lenne bepótolnivalóm? Miközben rendet teremtek a dolgaimban, ezen is elgondolkozom.

*

Nézem ezt a félszáz könyvet és kéziratot. Ez az én huszadik századom. Háborúk, forradalmak. Világmegváltó eszmék. Nem hiszem, hogy bárki vagy bármi kimaradt.

Rövid, zaklatott szövegek. Szociográfiák, dokumentumok. Nem írtam meg a nagyregényt. Tárcákat körmöltem, lábjegyzeteket. Kitaláltam magamnak mindenféle műfajt: glosszát, novellafüzért, csak hogy ne kelljen felmásznom a falra. Kilométeres freskókat festenem.

Nincsenek sokan, akik észrevesznek. Akik tudni szeretnék, hogy itt vagyok vagy ott. Hogy honnan szólok, és kihez. Számukra is elfogadhatatlan, hogy tranziton. És hogy a hőseim tranzitemberek.

Folytassam? Zavaró az is, hogy egyes szám első személyben dolgozom. Nehéz elfogadni a biofikciót: azt, hogy mindez nem egészen én vagyok. Ez az első személy – tudjuk – különben sem a nyelvtan első személye, hanem *a közvetlen és halálos kockázaté.*

Egy szó, mint száz, beskatulyázhatatlan vagyok. Se francia, se magyar. Akkor meg minek vesződni velem?

*

Majd bepótoljuk! Örülök, ha marad időm rendbe rakni a kézirataimat. Különbem sem látom, hogy mit lehetne még – ma és itt – mondanom.

Odaát, a trópuson még csak. A diákjaim között, akiket magukra hagytam. Ott éreztem utoljára hasznosnak magam. De itt nálunk okosak az emberek. Mindent tudnak utólag és előre. Értsd: a vicinális, a helyi érdekű dolgaikat.

Ha már itt tartunk, bepótolnivalója lenne a szakmának is. Nem kényeztettek el, nyugodtan mondhatom. A franciák, igaz: ösztöndíjakat adtak, hogy, mint mondták, „az alkotómunkának szentelhessem” magam. Biztattak még akkor is, ha amit írtam, nem tetszett nekik.

Ennél többet nem várhat el egy idegen. Fiatal voltam, azt hittem, hogy mindez jár nekem.

A meglepetés itthon várt, az aprócska hazában. Eleinte – fátyolos szemmel – észre sem vettem, hogy Párizsban ugyan önmagam maradtam, itt azonban legfeljebb idegenbe szakadt vagy magyar származású lehetek. Hazatelepülésem minisztenzációja után egyszer csak kiadó nélkül maradtam, akár egy elsőkötetes. Nemzedéktársaimnak életrajzokat szentelnek, mi több, még életükben megjelennek összes műveik. Ilyesmivel kapcsolatban soha senkinek eszébe sem jutott.

Mindegy, ezt választottam. Gion Nándorral, Tar Sándorral játszom egy csapatban, Arany János a bíró, és Mándy Iván ül a kispadon. Nem panaszkodom.

*

Minden reggel útnak indultam, hogy mire becsöngetnek az iskolákban, elérjem a körzetemet. Osztályról osztályra jártam, a pedagógusok örültek, hogy meglátogatják őket a fővárosiak, én pedig kiraktam eléjük a választékomat. Tíz óraker volt a hosszú szünet, addigra be is fejeztem egy kisebb vidéki tanintézetet. Végre leülhettem valahol; minden faluban működött egy borkimérés, amit félig németül, félig franciául *winstubénak* neveztek az elzásziak.

Szóval, leültem, és kitöltöttem a rendeléseket. De ezzel aztán véget is ért a munkanap. Elővettem az Eckhardt-féle zsebszótárt, amit még a táborban osztottak ki a menekültek között, és fellapoztam a kézirataimat.

Így múlt el, észrevétlenül, a nap. Délben, ha volt meleg konyha, a vendéglősök kihozták az étlapot. Itt, a Rajna völgyében, minden illat nagyanyácskám becsinált levesére emlékeztetett.

Alkonyat után összepakoltam, beraktam magam mögé, a hátsó ülésre, a párizsi kiadó enciklopédiáit és az összevissza javított kéziratokat.

Sokszor olyan későn értem haza, hogy már aludtak a gyerekek. Volt úgy, hogy egész héten nem láttam őket. Asszonyom felmelegítette a vacsorát, és némán nézte, amint lesütött szemmel eszem. Becsaptam őket, ez volt az igazság.

– Miért nem errefelé dolgozol? – kérdezte néha. – A közelben!

Azt feleltem: – Azért, mert akik erre laknak, bejönnek, és itt, a városban veszik meg a könyveiket. Így kerített hatalmába ez a méreg, amivel – azt hittem – gyógyítom magam. Így romlott el fokról fokra az életem.

Majd bepótoljuk? Cserepes a szám, ne nevetess! Hogyan lehetne bepótolni egy elfelesztett életet?

„AMI A TÁMPONTOKAT ILLETI...”

J. Gyóri László beszélgetése Kocsis Zoltánnal a „Mózes és Áron”-ról

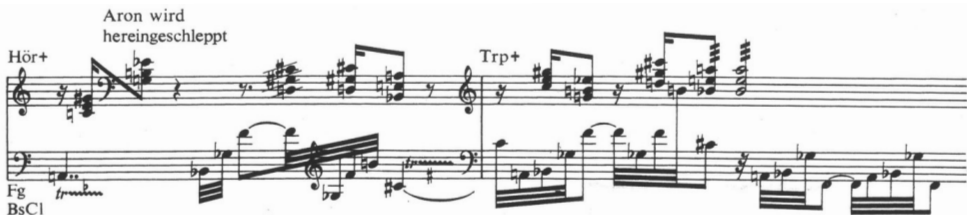
– Abban az interjúban, amelyet MÓZES ÉS ÁRON-CD-je kísérfüzetében olvashatunk, Pierre Boulez arról beszél, hogy ezt az operát be lehetne és be is kellene fejezni. Más kérdés, ezt már nem a kísérfüzet mondja, hogy ő nem tett kísérletet a befejezésre. Milyen támpontjai vannak annak, aki erre vállalkozik? Vajon mit ad Schönberg a reménybeli befejező kezébe?

– Egyáltalán nem tartom véletlennek, hogy eddig még egy Boulez sem próbálkozott ezzel, hiszen elmélyülve az életműben és a darabban, valószínűleg őt is megdöbbsentette és visszaretentette az a hihetetlen tudás, amiről ez az opera is árulkodik. Ami a támpontokat illeti, Schönberg azért több helyen is segítséget nyújt a befejezéshez. Ha mondjuk az ember tüzetesen megvizsgálja a bécsi Schönberg Institut által közzétett faksimilét, legalább három-négy olyan helyet talál, amely bizonyíthatóan a harmadik felvonás része. Ilyen például a nyitózene.

A ceruzás bejegyzés utal a III. felvonásra: „Anfang des III. Aktes | aber nicht vergessen! | Schon hier einen | Satz aus 5–6 | verschiedenen Teilen | anlegen”.

Ennek az egész vázlatát felhasználtam, úgyhogy a nyitózenében van egy hosszabb rész, amely teljes mértékben megegyezik Schönberg szándékával. Van egy másik pontja a vázlatoknak, ahol megjegyzi, hogy „itt hurcolják be Áront”.

Ezt a részt teljesen kidolgoztam: gyakorlatilag megegyezik a Schönberg-vázlattal, amelyet ki kellett egészítenem, mert a zeneszerző itt csak kilenc hangot használ fel a tizenkettőből. Ezenkívül van még egy olyan hely, amelyről csak feltételezem, bizonyíték nincs

Már az első két felvonás is sokféle módon függ össze egymással, és ilyen módon, ebben a szellemben kell a harmadikat is megírni, ennek reflektálnia kell az első két felvonás zenei anyagára.

– *Ismeretes a mű keletkezéstörténete. Tudjuk, hogy Schönberget erősen foglalkoztatta a zsidóság és a saját zsidósághoz való viszonya, és hogy operáját A BIBLIAI ÚT című „agitprop” darabjával szinte egyidejűleg írta.*

– Némelyek szerint valószínűleg ezzel is az Uganda-program ellen tiltakozott. Nagyon ellenezte azt az elképzelést, amely szerint a zsidókat Madagaszkárra vagy Ugandába akarták telepíteni. Létezik tehát egy olyan feltevés, hogy az opera is a tiltakozás eszköze lett volna. Nem zárom ki, hogy ez így volt, de ha ez is agitprop darab, akkor miért nem fejezte be a harmadik felvonást? Végére is Izrael állam megalakulása 1948-ban történt meg, ő 1932-ben félbehagyta a komponálást. Lett volna tizenhat éve, hogy befejezze a darabját. Azt sejtem, hogy más lehetett az ok. Megértéséhez valószínűleg mélyebben bele kellene mennünk Schönberg személyiségének vizsgálatába. Mindenesetre az ok nem zenei. Az az érzésem, hogy Áron, aki négy évvel idősebb Mózesnél, és foglalkozását tekintve kőfaragó, és aki nagyon régen nem látta Mózeszt, hiszen mint tudjuk, Mózeszt elszakították családjától, szóval hogy Áron nem igazán hisz. Lehetséges, hogy Áronra feltétlenül szükség van, mert ő a nyelv, hiszen Mózes beszédhibás, de kettejük közül csak Mózes hisz igazán. Ő az, aki találkozik Istennel, Áron pedig ugyanúgy nem látta Istent, mint a nép. Megkockáztatom, hogy még a csodákat is bizonyos kétkedéssel fogadja, jöllehet éppen ő valósítja meg ezeket az első felvonásban.

– *Hogy derül ez ki az ön számára? Van valami a zenében, ami ezt az érzését alátámasztja?*

– Körülbelül úgy derül ki, és ezt aztán a harmadik felvonásban is érvényesítettem, hogy Áron nagyon szépen beszél, de keveset mond, ráadásul nem különösebben hasznos, amit mond. Ezért Schönberg nagyon szépen és dúsan hangszereli a szólamát, emlékezni viszont arra emlékszünk a zenei anyagból, ami Mózes recitációját kíséri. Ebből vettem át ütemeket a harmadik felvonás komponálásakor.

Az igazán jelentős és súlyos zenei anyagok akkor jelennek meg, amikor Mózes szól.

– *Érdekes, amikor a nyáron ott ültem a darab miskolci bemutatóján, azt gondoltam, hogy a recitálás miatt tűnik sokkal intenzívebbnek Mózes szólama.*

– Igen, az énekbeszéd sokkal kifejezőbb, mint az éneklés. Áron nem sokra megy az énekével. Ezt mutatja a második felvonás végi párbeszéd is.

zeneszerző, aki ezt az operát jobban meg tudta volna írni, mint ő, aki ingázott a katolicizmus és a judaizmus között. Kikeresztelkedése nagyon fontos mozzanata lehetett életének, el tudom képzelni, hogy nagyon hitt a keresztségben, majd legalább ilyen fontos a visszatérése a zsidósághoz. Zsidónak vallotta magát, úgyhogy mi is helyesen tesszük, ha zsidónak tekintjük őt.

– *Ennek a története ismert, 1921-ben a Mattsee-nál antiszemita inzultus érte. Ennek hatására kezdett el foglalkozni a zsidóság problémájával, tért vissza a zsidósághoz és írta meg A BIBLIAI ŪT-at, ami egyértelműen agitációs-propaganda mű...*

– Bizonyos mértékben a MÓZES ÉS ÁRON is az, de erről vitatkozzanak a hozzáértők. Ez nem az én ügyem, én ebbe csak beleszóppentem. Engem Schönberg egyénisége elsősorban a zenéje miatt érdekel. Mi zavart engem abban a két felvonásban, amit Miskolcon bemutatunk? Az zavart, hogy Mózes, aki megkérdőjelezhető, vitatható személyiség, de az emberiség története szempontjából vitán felül pozitív figura, a második felvonás végén elbukik. Márpedig ez nem jól van így, hiszen a nép ismét vonul. Lehet, hogy borzalmak történtek az aranyborjú körül, de Mózes már megsemmisítette, és a nép vonul tovább. Mózes nem bukhat el csak azért, mert pillanatnyi felindulásában összetörte a kőtáblákat. További érv a befejezés mellett: Miskolcon elhangzott a harmadik felvonás prózában.

– *Ez mennyire felel meg a mű előadási gyakorlatának? Hogyan szólal meg a MÓZES ÉS ÁRON az operaszínpadon?*

– Kétféle módon szokták játszani. Vagy eljátsszák csak a két felvonást, vagy hozzácsapják a második végéhez a harmadik felvonás prózaszövegét. Ez utóbbi több oknál fogva nem megfelelő lezárása sem a történetnek, sem az operának. Ilyenformán ugyanis Mózes és Áron közös nevezőre kerül: a beszéd nevezőjére. Ez uniformizálja a két címszereplőt, ami nagyon nem felel meg sem az opera dramaturgiájának, sem a szel-

Handwritten musical score for the opera "Moses und Aaron" by Arnold Schönberg. The score is written on ten staves. The top two staves are for the vocal parts: "Ta" (Tenor) and "Moses". The middle two staves are for the piano accompaniment: "II-Gb" and "Kbs". The bottom two staves are for the bass part: "MOSES" and "I-II-Gb". The score is divided into two systems. The first system covers measures 1129 to 1133. The second system covers measures 1134 to 1136. The lyrics are in German. The score ends with a double bar line and the text "Ende des I. Aktes". There are handwritten notes and signatures at the bottom right, including "10/III-1932" and "V. ...".

lemének. Ebben a formában kimondottan röhejes Áron halála, amit semmi sem illusztrál. Hasonlóképpen röhejes, hogy a szereplők beszélgetése a köznapi diskurzus szintjén zajlik, miközben mindkettejükben rettenetes indulatok munkálnak. A legjobb színészi játék sem képes pótolni azt a wagneri értelemben vett elmélyítő hatást, amit a zene gyakorol a közönségre. Bármilyen jól játszanak is a színészek, az a folytatás nem annak az operának a folytatása, amelynek két felvonását addig hallhatták az emberek. Ez a miskolci előadáson egyértelműen be is bizonyosodott. Ott álltam az árokban, figyeltem a színpadot, és nem tudtam, sírjak vagy nevessek. Itt érzékeltetni kell, hogy létezik egy felsőbb hatalom, nem Mózes öli vagy öleti meg Áront, hanem Áron meghal, mert az Isten nyíla halálra sújtja. És a nép vonul tovább. Schönberg maga kínálja a fogódzót azzal a hatodik hangnál félbemaradt témával, amely a második felvonás végén az „O Wort, O Wort” szöveg alatt hegedűkön jelenik meg. Ezt én teljes témává bővítettem ki, amely háromszor jelenik meg hang- és hangmagasság-ismétlés nélkül (l. 103. o.). Illusztrálom az Istennel való egyesülést is. Az Istent jelképező négyvonalas fisz és a földet jelképező C közé fölsorakozik a többi tíz hang. Valahogy úgy, ahogy A FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI végződik – igaz, az C-dúrban van, ez pedig nem. További részleteket is illusztráltam. Ennek az is az oka, hogy a harmadik felvonáshoz Schönberg nagyon kevés szöveget írt. Kiszámoltam: körülbelül két-két és félszer annyi zenét írtam a szöveghez, mint Schönberg az első két felvonásban. Az általam komponált harmincnégy perc a zene mennyisége szempontjából megfelel százhusz olyan percnek, amelyet Schönberg az első felvonásban papírra vetett. Illusztrációkra azért is volt szükség, mert sok minden Mózes szavaiból derül csak ki. Ilyen például a vízfakasztás, amiről az első két felvonásban nem esik szó. Mózes azt mondja: „*Ráütsz a sziklára ahelyett, hogy szólítanád, pedig a parancs az volt: attól fakadjon víz a csupasz sziklából, és nyújtson felüdülést, hogy szó szólítja!*”*

Ilyen a három dolog felsorolása – a bővös hármasszám különös jelentősége van, amikor Mózes azt mondja: „...tudod jól, hogy a szikla is csak kép, amint a puszta és a csipkebokor is az; három dolog, és egyik sem adja meg a testnek, amire vágynak, ám a szellem, a lélek – más; az örök élethez elég a vágyakról való lemondás.” És ilyen az isteni közöny ábrázolása. Mózes ezt mondja: „*A Mindenható akárhogy dönt, nem tartozik magyarázni, és semmi sem köti. Sem az, hogy mit követelt el a vétkes, sem az, hogy miért könyörög a jó, és az sem, hogy mi az engesztelő áldozat.*” Ez arról szól, hogy Isten annyira felső hatalom, hogy a mi jelzésrendszereinknek meg sem felel, hiszen annyival felettünk áll, hogy azt mi fel sem tudjuk fogni. Ezt is hosszabb illusztrációval igyekeztem ábrázolni. Így jön ki a harmincnégy perc és a hétszázötvennyolc ütem. Ha pusztán a szöveget zenésítettem volna meg, akkor az egész nem lenne hosszabb tíz percnél.

– *Az előbb már említette a befejezetlenséggel kapcsolatban megfogalmazott kérdéseket. A művel való foglalkozás során sem derült ki az ön számára, hogy voltaképpen miért is maradt befejezetlen a MÓZES ÉS ÁRON? Hiszen, mint mondta, ha agitprop szándékkal íródott, akkor még fontosabb lett volna, hogy befejezze, hiszen egy előadatlan és torzóban maradt mű nem fejt ki ilyen hatást. Elégedetlen lett volna vele?*

– Ő maga erről nemigen nyilatkozott meg. Bergnek írott leveleiben szólt róla, hogy mennyire megzassztotta az aranyborjú-jelenet, hogy huszonöt ütem a napi penzuma, és hogy arra a zenére, amit fél- háromnegyed évvel azelőtt írt, egyáltalán nem emlékszik már. Ez persze még egy ilyen agy esetében is természetes, hiszen annyira tele lehetett

* A III. felvonás magyar nyelvű szövegei Lengyel Jenő fordításából származnak (az első két felvonást Fodor András fordította).

Senza tempo, colla parte

Rasch $\downarrow = \text{rit}$

Langsamer, $\downarrow = \text{rit}$

582 583 584 585 586 587

1. 2. Fl
Ob
Ekl
H Kl
Kl
Bskl
Fg

1. 3. Hr
1. Trp
2. 3. Trp
1. Pos
2. 3. Pos

Klav
Hrf

1. Mand
2. Mand

S
M
A
T
Bar
B

MOSES

Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott

Senza tempo, colla parte

Rasch $\downarrow = \text{rit}$

Langsamer, $\downarrow = \text{rit}$

582 583 584 585 586 587

1. Gg
1. Fcl
1. Gg
II. Gg
Br

a feje zenével. Ami az agitprop jelleget illeti, ezzel a kijelentéssel óvatosan kell bánnunk, hiszen ez sem több hipotézisnél. Érdekes módon másik – MÁRÓL HOLNAPRA című – operáját kirázta a kisujjából. Ezt pedig valóban nem fejezte be. El tudom képzelni, hogy miután megírta a MÓZES második – elképesztő zeneszerzői tudásról árulkodó – felvonását, amiről büszkén be is számolt Bergnek, nem szívesen vette kézbe újra a tollat. Lehet, hogy valami más, egy új mű terve vonta el a figyelmét. Lehet, hogy olyasvalami történt vele is, mint Schuberttel, aki a BEFEJEZETLEN SZIMFÓNIA második tétele után úgy érezhette, olyan jól sikerült és annyira „párban van” az a két tétel, hogy nincs szükség folytatásra. Amúgy képzeljen el a Beethoven Op. 90-es szonátához egy harmadik tételt. És még hosszasan sorolhatnám a nagy kéttételes műveket.

– *A harmadik felvonás megkomponálásához biztosan fontos volt ismernie Schönberg kompozíciós módszerét.*

– Igazából eddig is tudtam, hogy hogyan komponált, de számomra a legfontosabb ebből a szempontból az a munka volt, amit a nyáron végeztem. Egészen más elméletben tudni ezt, és megint csak más a gyakorlatban találkozni vele, hiszen dodekafon módon ma már senki sem komponál. Meghátráltunk. A Schönbergre jellemző kompozíciós módszer, amely egyre tökéletesedett, amelyet egyre magasabb színvonalon művelt, olyannyira, hogy már-már ijesztő volt az a tudásmennyiség, amit tükrözött, nem termelte ki a hallás magasabb dimenzióba lépését, illetve nem hatott úgy az emberekre, hogy azok az emóciók új szintéziseit keressék. Végignévze a schönbergi életpályát, látjuk, hogyan jut el a tonalitástól a kvint-, illetve kvartépítkezés révén az atonalitásig, hogy aztán az élete vége felé lassan elkezdjen visszatérni egy olyan sajátos komponálási módszerhez, amely a dúr-moll rendszerbe beilleszthetetlen tonális központokat hoz létre. Ha ezt folytathatta volna, talán megalkothatott volna egy olyan új tonalitást, amelynek értéséhez a hallgatónak fel kell ugyan emelkednie egy másik régióba, de közérthetőbb, mint a MÓZES-ben használt zenei nyelv. Amikor a mű legelején megjelennek a terc-, illetve kvartépítkezésű motívumok, és Mózes találkozik az égő csipkebokkal, akkor a „mindenütt jelenvaló, láthatatlan, ábrázolhatatlan, egyetlen, örök Isten” megszólításnál hat akkordot hallunk (l. 105. o.). Ez a hat akkord a darabot alkotó Reihe két permutációja. Az általam írt harmadik felvonásban, ahol Áronra ráolvassák, hogy elárulta Istent, én ugyanennek a Reihének egy másik változatát alkalmazom (l. 106. o.). A Reihe annyira tökéletes ebben az esetben, tökéletesebb, mint Schönberg bármely más hangsora, hogy eleve kizárja a transzpozíció, a terc-, kvart- és kvintépítkezés lehetőségét. Ugyancsak benne van az egész darab abban a tizenkét hangban, amelyet a törvény témájánál hallunk. Ezt mondja Mózes a második felvonás vége felé. Ezzel a tizenkét hanggal dolgozom én is. Ami az én munkámban új, az új Reihék kitalálása, és az a módszer, ahogy a schönbergi ütemeket belekomponálom a zenémbe. A harmadik felvonás kilencvenöt-kilencvenhat százalékban az én zeném. Amit Schönbergtől felhasználtam, arra okvetlenül szükség volt. Valószínűleg ez az, amire mások, például Boulez, nem mertek vállalkozni. Nem mertek felhasználni anyagokat az első és a második felvonásból.

– *Azzal együtt, hogy a harmadik felvonás új zene, az első két felvonás nyilván különböző megköötöttségeket jelent. A harmadiknak hasonlítania kell az előző kettőre. Vajon a harmadik felvonás stílusimitáció?*

– Nem. Teljesen új mű. Úgy képzelje el, hogy Schönberg valamelyik tanítványa kezébe adja ezt a Reihét, hogy írjon belőle művet. Az idézetek természetesen kivételt képeznek ez alól, de Schönberg már az első és második felvonásban is idéz magától.

– Ez nagyon statikus, borzasztóan nehezen színre vihető történet. Boulez is beszél róla említett interjújában, de magának Schönbergnek is voltak kételyei azt illetően, hogy operát vagy oratóriumot írt-e.

– Ez ugyanolyan kérdés, mint hogy akkor a FAUST ELKÁRHOZÁSA oratórium vagy opera. Operának oratórium, oratóriumnak opera. Ami a színpadra állítást illeti, a MÓZES ÉS ÁRON valóban nem egyszerű eset. Az első felvonás a sivatagban játszódik. Mi legyen a díszlet? Hintsék be homokkal a színpadot? Miskolcon neológ zsinagógába helyezte a darabot Giorgio Pressburger. Volt Dávid-csillag, menóra, tóratekerecs, a szereplők taleszt viseltek. Engem ez ambivalens érzéssel töltött el. Persze, ha ez agitprop darab, akkor miért ne kerülhetne ebbe a környezetbe? De mégis úgy érzem, hogy ezáltal a mű súlyavész el. Ha egy eleve ötezer éves istenhitet állít a rendezés a darab mögé, akkor hogyan szólhat a történet arról, hogy a mű egyik főszereplője, a nép, amely addig más istenekben hitt, elkezd hinni a mű egy másik főszereplőjében, a láthatatlan és ábrázolhatatlan Istenben? Hiszen végeredményben erről szól a mű. Ez sokkal fontosabb, mint az, hogy az opera során állandóan hangsúlyozzuk, hogy itt most zsidókról van szó. Nem is beszélve arról, hogy a miskolci rendezésnek megvoltak a maga anomáliái. A frigszekrényből előtolt aranyborjú, ami elég sokkoló volt, vagy az álmeztelen szüzek látványa, vagy a kőtáblák helyett a tóratekerecs földhöz vágása, ami nem csak tilos, hanem ízléstelen is.

– Viszont onnan kezdve, hogy a cselekményt a rendező áttette a rabbinikus korba, logikus, hogy Mózes nem a kőtáblákat vágta földhöz.

– Senkivel sem találkoztam, aki ezért lelkesedett volna.

– Én is csak mondom. Ugyanakkor aki Magyarországon színre viszi ezt a darabot, szűz területen mozog, hiszen nincs a darabnak előadási hagyománya. Cselekménye pedig még annyi sincs...

– Azért külföldön már elég nagy előadási hagyománya van, elég sok helyen, sokféle rendezői felfogásban előadták már. Én egészen puritán környezetben, oratóriumszerűen tudom leginkább elképzelni. A harmadik felvonás nagyon különbözik az első kettőtől, ebben ugyanis nincs kórus. Nekem jóval drámaibb zenét kellett írnom, mint Schönbergnek, hiszen itt nincs a kórus ereje a történet mögött. Schönberg itt igazi operát írt, amelynek zenéje különbözik a hangszeres műveitől, különös tekintettel azokra a művekre, amelyeket a MÓZES ÉS ÁRON-nal egy időben írt, mindazonáltal nem zavarna a színpad hiánya.

– Ez azt jelenti, hogy a januári előadás oratóriumszerű lesz?

– Még nem tudom. Azt szeretném, hogy – amennyiben a mű nem koncertszerű előadásban hangzik el – a történelmi korba helyezzük a cselekményt. Az első két felvonásban még nem annyira, de a harmadikban nagyon sok múlik az énekesek színészi képességén. Miskolcon nagyon jó benyomásokat szereztem, mind Daniel Brenna, mind pedig Wolfgang Schöne nagyszerű volt, ahogy a többiek is.

2009. december 8.

FIGYELŐ

DOLGAINK ISTENNEL

Takács Zsuzsa: *Jaj a győztesnek!*
Vigilia, 2008. 250 oldal, 1900 Ft

Két olyan feltűnő sajátossága van Takács Zsuzsa esszéisztikájának, amit akár kritikailag is szóvá lehetne tenni, de amit most elirigylvén alkalmazni fogok: a személyes élmények aránytalan jelentőséggel való felruházása egy-egy gondolatmenet érvrendszerében, és a többszörös önisméltés, ami részint gondolatok, részint életrajzi események újra és újra történő előadásában jelenik meg, gyakran szó szerint azonos módon. Ezért bevezetésül és egyben gondolati kiindulás gyanánt egy gyermekkori személyes élményemet elevenítem fel, amit már számtalanszor elmondtam és meg is írtam: első találkozásomat Krisztus kereszthalálának jelenetével. Röviden arról van szó, hogy a Jézus szenvedéstörténetét megörökítő képsorozat egyik darabján, mely Krisztus megfeszítését ábrázolta, a festő összekeverte a vallásos ikonográfiát az életképpel: a keresztre fektetett testet tempósan dolgozó, falusi asztalos szögelte a gerendára, aki mellett ott guggolt a kislánya is, és ő adogatta neki a szögeket. A festő nem művészi hatásra, hanem valóságosra törekedett. Ennek a képnek a megsejtelése alapvetően meghatározta, hogy a szó szoros értelmében *apró gyermekkorom* óta (az eset idején hároméves voltam) nem hiszek egyrészt a történetek szerencsés befejezésének a lehetőségében, másrészt sem a bűnnek, sem a gonoszságnak a reális jelentőségében; úgy gondolom, hogy egyes emberekkel (vagy akár sokakkal) ok és cél nélkül szörnyűségek történnek, melyeket mások ugyanígy gonoszság és bűntudat nélkül követnek el. A bűn alaptípusa az, amit Móricz ír le az *ÁRVÁCSKÁ*-ban, mintegy mellékesen elbeszélve egy nevelőszülőknél kiadott állami gondozott gyerek halálát: „...*mindenki elment hazulról, csak a kilencéves maradt ottthon a kis állammal. Azt mondja a kilencéves a kis államinak, mikor magukban voltak: Gyere csak, le-sózlak. / Arvval fogta a gyermeket, levágta, mint az apja*

a dísznót. Leszúrta, azután elvágta kezét, lábát, kihasította, és az egészet úgy, ahogy vót, lesózta”. Pontosan így, ezzel a gyermeki ártatlansággal, a *nem odaillő* technológia alkalmazásával követik el a világtörténelem legnagyobb szörnyűségeit. De pontosan a Móricz-idézet lényege, a művészi stilizálás hiányzott a templomi képről. Az esztétikum hiánya tette annyira közvetlenné, a művészi ábrázolás által teremtett távolság hiánya olyan hihetően gyakorlativá, hogy a benne foglalt igazság akadálytalanul áramlott gyermeki értelmembe. Ahogy felidézem a körülményeket, úgy emlékszem, tél volt, január-február, 1957-ben. A körülöttem zajló eseményekről nem tudtam, eltitkolták őket előlem, de talán éppen ez az elhallgatás közvetítette számomra az apokaliptikus készenlét állapotát, melynek mibenléte vált világossá előttem a keresztre szögelés jelenete láttán. Ezzel a vallásos hitnek még az elvi lehetősége is megszűnt számomra, míg az evangéliumi történetrendszer gyakorlati életem részeként nyílt meg előttem. És éppen ez az a pont, ahol rátérhetek írásom tárgyára, a (velem ellentétben) vallásos hitben élő Takács Zsuzsa esszéinek tárgyalására.

Takács Zsuzsa ugyanilyen személyes érintettséggel és meglehetősen borúlátó hangulatban éli meg a maga vallásosságát. Ez azonban, legalábbis az olvasó pozíciójából szemlélve, nem fosztja meg őt a hit lehetőségétől. És ez nézetem szerint szorosan összefügg a testben létezés tudatosságával, ami csak látszólag tűnik ellentmondásnak. A keresztyén önszemlélet nagyon is szorosan kötődik egyfajta érzékiséghez, testiességhez; csak hogy a keresztyén testséma törekeny, gyermeki, ugyanakkor állatias és alsóbbrendű, amihez frusztrációkkal és fóbákkal terhelt lélek tartozik. Keresztyénynek lenni – bármennyire ellentmondásnak tűnik ez – végletesen intellektuális jelenség, ráadásul egy olyan intellektus ön- és világszemlélete, amely a hozzá tartozó test és lélek foglyaként látja önmagát. Égi szférákra és elvont idealokra tekint, melyek elérésének legfőbb akadályá épp a saját létezése.

De mielőtt folytatnám ezt a gondolatsort, mely evidenciaként kezeli, hogy Takács Zsuzsa *JAJ*

A GYŐZTESNEK! című kötete vallási tárgyú esszék gyűjteménye, tekintsük át a könyv tartalmát. Először is: egyaránt találunk itt esszét, tanulmányt, kritikát, önéletrajzot, vallomást, interjút, előadást, körkérdésre válasz gyanánt íródott publicisztikát, szépprózát. Másodsor: tematikusan az írások legtöbbször csakugyan feszeget vagy legalábbis érint vallási kérdéseket, de hasonló súlyt kap a szövegekben a művészi önkifejezés problémája. Úgy tűnik, hogy a művészi alkotótevékenység és a szakralitás Takács Zsuzsa gondolkodásában ikerfogalmak. Harmadsor: inkább válogatás ez, mint gyűjtemény, hiszen az írások első megjelenésének dátuma 1979-től 2008-ig terjed, de a könyv korántsem tartalmaz minden az idő alatt publikált szöveget; még az egyértelműen esszének minősíthető darabok közül is hiányzik a Peter Handkéről, Arany Jánosról, Nemes Nagy Ágnesről szóló munka és sok más. Vagyis azt lehetne mondani, hogy a kötetben olyan nem szépirodalmi szövegek szerepelnek, melyeket a szerző egyfajta gondolati fonálra fűzhetőnek ítélt az összeállítás során.

Mi ez a gondolat, mi ez a fonál?

Azt hiszem, a kötetbe kerülés kritériuma az lehetett, hogy a kiválasztott szöveg gondolatilag végigfusson egy sajátos körpályán. Ennek a körutazásnak a programját a könyv élére állított esszé így írja le: „*Weöres Sándor Kazamatában című rövid verse egy falusi kovácsról szól, aki kisleányát agyonveri részegen. Ahogyan a versbeli gyermek a gyilkosnak a gyilkost panasolja, úgy panasolja Istenének Istenét a költő. Ha Isten és a versbeli kovács személye nem hozható is párhuzamba, az emberi kiszolgáltatottság pozíciója igen.*” Az ember totális kiszolgáltatottsága, halálra ítélt volta, az élete során rá váró szörnyűségek egyfelől és a közelebből meghatározatlan, alig tapintható és csupán sejtethető, szavakkal csupán körülírható remény vagy inkább csak(?) vigasz másfelől alkotja az írásokból kivethető gondolkodásrendszer két szélső értékét, ellenpontját. Ennek a két szempontnak az egymáshoz kapcsolt megjelenését kutatják a kötet írásai a költő életének különböző szféráiban, különböző témákról szólva és különböző műfajokat választva. A kibontás teljességének részben a költő erre fordítható kapacitása, részben a kötet terjedelme szab határt. Tehát ha úgy tűnik, hogy sok a kötetben a nemcsak terjedelmében, de gondolatiságában is rövidre fogott darab, az nyilván az első okra vezethető vissza; a feltűnő hiányok, mint a Ke-

resztes Szent Jánosról szóló emlékezetes darabok mellőzése bizonyára a másodikra. (A kötet tervében ezek az írások még szerepeltek.) Ugyanakkor azt is logikusnak tartanám, ha a kiadó ezeket a munkákat a fordításokkal együtt tematikus egységnek tekintené, és nem szeretné megbontani, vagy ha végül maga a szerző gondolta volna így. Keresztes Szent János ebben a kétsarkú világban talán már a túlsó, az égi szférához tartozik szervezésben, míg Takács Zsuzsa (ehhez kétség sem fér) az ittenihez.

Ez a merev bipolaritás azt az érzést kelthetné az emberben, hogy a kötet meglehetősen monoton olvasható. Ez azonban nincs így, erről a tematikai és a műfaji sokszínűség gondoskodik. Az első ciklus írásai nagyobb lélegzetű, tanulmányba hajló esszék. (A ciklusoknak nincs címük, a szövegben üres lap, a tartalomjegyzékben csillag választja el őket.) Az első, Takács Zsuzsa saját A MEGFOSZTÁS RÍTUSA című verséből kiinduló értekezés a költő és istene közti viszonyt tárgyalja, Jób és Krisztus példája körül szeszélyesen csapongó logikával, de nagy költői erővel. A következő írás rövid verselemzés, mely szintén személyes természetű: a Takács Zsuzsa Utószó című kötetének BEFEJEZÉS című ciklusát alkotó egyetlen versnek az elemzése ez. A Camus-t idéző cím – MA MEGHALT ANYÁM VAGY TALÁN TEGNAP – izgalmasan teremt távolságot a mélyen személyes téma (a költő édesanyja holttestének ügyét intézi a boncmesterrel) és a megírás módjával esztétikai tárggyá tett szöveg között. Erről a sajátosságáról szól az esszé, ami nem először jelenik meg. Ugyanolyan emlékezetes darabja volt A BŰNÖK SZÁMBAVÉTELE című, vegyes műfajú vers-, próza- és esszékötetnek, mint a következő darab, a HÁLÓ ÉS HAL. A magyar költészet haláltematikáját tárgyaló írás szintén személyes, gyermekkori emlékekre épül, építkezésében követi a szerző életútját, amikor édesanyja kedvenc olvasmányaitól a tárgy történeti áttekintésén át (tehát az iskolás metodikát követve) jut el a költőtársak munkáinak áttekintéséig és addig a gesztusig, hogy mindezt édesanyja emlékének ajánlja. A gyászorszak lezárása, a további élet vállalása és az a bátor női gesztus, hogy a szakszerűségre törekvő értekezést a tárgyba vágó álmának leírásával fejeli meg, egyértelműen a költő üzenete olvasóinak. Ezzel szemben a negyedik darab, a SZÓRA BÍRNI AZ ÁLMOT – ÁLOM ÉS LÁTOMÁS AZ IRODALOMBAN című/alcímű akadémiai székfoglaló előadás tudatosan eltávolítja be-

szelőjét a költőszerseptől (ahogyan csak a Nagy László Lorca-fordításait elemző hosszabbik tanulmányban tette évtizedekkel ezelőtt). Takács Zsuzsa itt ismét a költészetben jártas irodalomtudós szerepét ölti magára, hosszasan és szisztematikusan elemzi a költészet képiségét, tudatosan eltávolodva annak ma megszokott értelmétől, amikor is a retorikai alakzatokat tekintjük költői képeknek, és a költészetet a képzőművészetek kontextusába állítja, azok elsődleges ábrázolási lehetőségeit köti össze a költészet megidézési lehetőségeivel. Kép, látvány és látomás természetes módon alkot egységet ebben a gondolatmenetben, és ez (hogy én is privatizáljak egy keveset) nagyon közel áll ahhoz, ahogy én magam gondolkodom a költőiségről. Annak alapján, amit az értelem működéséről tudunk, kijelenthetjük, hogy az elme szinte kizárólag azokkal az *emlékképekkel* dolgozik, amelyeket érzékszervei bejuttattak. Nem létezik reális, egyidejű megértés. Ebből pedig az következik, hogy mindegy, melyik érzékszervünk közvetítette a műalkotást eszméletünkhöz: a látott és az elképzelt kép egyaránt az elme konstitúciója. Takács Zsuzsa mintegy természetes gesztussal kapcsolja ebbe a körbe az álmot és a víziót is, és az írás záró bekezdésében ezt mondja: „*Filológusi munkám mellett [...] elsősorban az álmaim segítettek*” (mármint az előadás megírásában). Az építkezés töredezettsége (amit nem bíráló hangsúllyal mondok, egyszerűen csak a szerkezet jellemzőjeként) és a gondolati egység ebben a mély személyes érintettségben alkot egységet. Egyébként, hogy tárgy és interpretáció tökéletesen összekapcsolódhasson, az előadás folyamán a szerző mindvégig diaképeket vetített, és ezek másolatát a könyvbeli változat is tartalmazza.

A második ciklus írásai irodalmi elemzések, illetve filmekről szóló írások. A filmek alatt kizárólag Ingmar Bergman filmjeit kell érteni, az irodalmi elemzés Ady Sappho-fordításáról, García Lorca egy korai, posztumusz közzétett színművéről és Alvaro Mutis egy verséről szól. A Bergmanról szóló szövegek a rendező egzisztenciális gyötrelmeit, világba vetettségét, árvaságát, azt a kímélet és szemérem nélküli feltárulkozást emelik ki, ami azonos benne és például Pilinszkyben vagy olykor Dosztojevszkyben. (Bár ezúttal Takács Zsuzsa nem hivatkozik rájuk, de az alkalmazott fogalmi apparátus munkássága rájuk utaló helyeit idézi.) García Lorca A KÖZÖNSÉG című, azóta is ritkán emleget-

tett darabjáról szólva Peter Szondit idézi, aki szerint a régi korok drámáiban az „...*emberek közötti viszony, a dialógus, a kérdés-felelet nem volt egyúttal fájdalmasan problematikus, ellenkezőleg, formális, magától értetődő keretet adott, amelyen belül az aktuális téma mozgott*”. Ennek megváltozásában látja Takács Zsuzsa az abszurd, a groteszk lényegét, úgy látja, hogy az „*elidegenedés irodalmának ez a fő témája*”, és elsősorban ezért tartja érdekesnek a darabot. Az Alvaro Mutis-vers pedig azért keltette fel az érdeklődését, mert tárgya a gonoszság elfogulatlan, ítélkezéstől és elutasítástól mentes ábrázolásának lehetősége. A bipoláris programnak megfelelően a költő elkészíti a vers fordítása után annak ellentétpárját is. Az első sor ott: „*Szóljunk a gyilkosok éjszakájáról végre*”, míg az ellendarabban: „*Szóljunk az ártatlanok hajnaláról végre*.” Olyasféle vállalkozás ez, mint Platónnál a palinódia, a „visszaénekelés”, de a költő célja most nem az, hogy a gonoszság dicsőítését visszavonja, ellenkezőleg. Azzal, hogy mindkét vers katartikus hatást tehet olvasójára, azt akarja bizonyítani, hogy „*szentség és szentségtörés lelkünk egyazon húrját szólaltatja meg*”. Igen, „*pusztán a tartalmas szavak cseréje révén a Jó apoteózisává válhat a gonoszt dicsőítő eredeti*”. Egyfelől azt dokumentálja ezzel, hogy a polemizáló nézeteket konzisztens diskurzusrendbe foglalja maga a nyelv, a beszéd egysége. Másfelől aláhúzza, hogy egy művészi kijelentés nem állásfoglalás, hanem játékos próba.

A következő ciklus öt darabja egy igazi, montaigne-i értelemben vett esszé, olyan fogalmakat jár körül a tünődés csapongó logikáját követve, mint a veszteség, a remény, az áldozat, a szenvedés.

A negyedik ciklus egészen személyes szövegeket, önéletrajzi vázlatokat tartalmaz. Ezekben a legfeltűnőbb az a sajátosság, amit bevezetőben említettem, hogy Takács Zsuzsa rendületlenül híve az önméltósnak. Egy teljes élet milliányi eseménye közül mindig ugyanazokat a mozzanatokat mondja el. Azt a jelenetet például, amikor kislánként azt hitte, hogy felügyeletére bízott öccse elveszett, és ezért a Dunába akarta ölni magát, de egy férfi kézen fogta és hazavezette, számos alkalommal elmondta már, melyek között nem több az érdemi különbség, mint hogy A GYEREKKOR VEGE című költeményváltozatban az illető férfi perlonzoknit viselt; prózában erről nem esik szó. Nem figyelmetlenségről vagy témahiányról van szó. Takács Zsuzsának ez a több szövegváltozatban párhuzamosan kanonizált

önéletrajza a művei mellé állított paratextusként vagy talán „nagy elbeszélés”-ként működik. Ebben a minőségben áll az esszék után – és az interjúk előtt. A két sorozat között álló rövid történet, egy román bérkoldusnak adott alamizsna átadásának elbeszélése visszailleszti az írások füzérét abba a közegbe, melyben az évezredek múlásának nincs jelentősége. A jeruzsálemi sziklasíróból feltámadó Krisztus és a pesti metró kéregetője ugyanazt a tanácstalanságot váltja ki a rátekintő asszonyból.

A kötetet záró interjúk egyfelől műhelybeszélgetések. Mindhárom kérdező jártas a költő munkásságában, és fogékony problematikája iránt. Így inkább vezetett önvallomások ezek, nem igyekeznek próbára tenni Takács Zsuzsa mentalitását, még kevésbé törekszenek arra, hogy provokálják. Ugyanakkor lehetőséget adnak arra, hogy a költő legfontosabb tételgondolatait dialógushelyzetben mondja el, illetve ismétlje meg. Vagyis, bármennyire paradoxnak tűnjék is ez, ezek a szövegek nem a válaszokat, hanem a kérdéseket teszik hozzá a korábbiakhoz. Nota bene: *a költő felel*, hogy ezt a talán nem magától értetődő, de mindenképpen ideillő Illyés-frázist idézzem. A beszédhelyzet mintegy szembefordítja a szerzőt könyve addigi szövegével, és alkalmat teremt arra, hogy jótálljon érte.

Az interjú műfaja voltaképpen arra teremt lehetőséget, hogy a kérdező észrevételeire támaszkodva az olvasó hosszmetsetben tekintse át az interjúalany gondolkodásának folyamatát. Vagyis ez a ciklus a kötet egészének is a képét adja. Követhetővé teszi azt a bizonyos fonalat, amit az elején emlegettem. Persze talán helyesebb lenne, ha láncnak nevezném, mert anyaga is kétféle: ahogy a láncban egy álló szem kapcsolódik egy fekvőhöz, úgy kötődik Takács Zsuzsánál egy személyes mozzanat egy transzcendenshez. Ez teszi egyrészt erőssé ezt a kötést, másrészt ezért tartom én, aki a hitnek minden formájától (tehát nem tárgytól, hanem magától a hittől mint mesterségesen redukált mentális állapottól) idegenkedem, elfogadhatónak, érdekesnek, már-már rokonszenvesnek. A hitben általában véve az a leginkább taszító, hogy nagyon kevés szempont totális érvényesítésével minden elképzelhető gondolati műveletet egyetlen irányba fordít, tehát elég az alapötletet kérdésessé tenni, és az egész gondolati rendszer összeomlik. Amint a *horror vacui* beidegződését volt erőnk megkérdőjelezni, semmi sem támasztotta alá

többé azt az elgondolást, miszerint a világúrt éter tölti ki; a kozmosz fizikájának egy évszázadnyi erőfeszítése vált nem egyszerűen meghaladottá, de nevetségesen érvénytelenné. És a valóságos tételekre alapozott gondolatrendszerek ugyanilyen labilisak, melyeket kizárólag a gondolkodók tekintélye és a hívők tömege tart meg a helyén. Takács Zsuzsa esszéesztikájában – és egész gondolkodásmódjában – ez a dolog úgy működik, hogy gyakorlati erkölcsi szegmensek és ezek működésének személyes tapasztalatai erősítik egymást, és ezek mellett az Isten létebe, illetve az általa megjelenített világrendbe vetett hit csak mint ennek a tapasztalati láncolatnak a kivetülése, absztrakciója van jelen. Ezért kezdem azzal ezt az okfejtést, hogy a privatizálás és az önisméltés akár hibája is *lehetne* Takács esszéesztikájának. Lehetne, de nem az; ellenkezőleg, éppen ez a metódusa és gondolati középontja.

Takács Zsuzsa hitétől-vallásosságától teljességgel idegen mind a fatalizmus, mind a szolgálkúség. Éppen ezért nagyon érdekes, hogy hogyan építi fel ezt a bizonyos vallásosságot mint gyakorlati életelvet, és hogy hogyan szembesíti lehetséges alternatíváival: a fanatizmussal, a misztikus elragadtatással vagy éppen a benne foglalt legfontosabb értékek tagadásával. De a lényeg mégsem ezekben a szembesítésekben van, mert ez a lényeg egyáltalában nem elvszerű, nem megfogalmazásokban ragadható meg. Ahol tételszerű megfogalmazásokkal találkozunk, azok szinte mindig valaminek a meghaladásáról vagy valamifajta lefokozásáról szólnak. „*Hosszú időn át hittem azt, hogy önmagunkat szeretni szűgyen. A verseimet szerettem önmagam helyett...*”, mondja az ÉLETRAJZ-VÁLTOZAT-ban. A Szymanowska-interjút így zárja: „*Szűvesen vagyok idióta, hogy ne kelljen okosnak lennem. A költészet túl van az észsel beláthatón.*” (Ez bonyolult kettős utalás Pilinszkyre és Dosztojevskijre.) Ezzel szemben azt látjuk, hogy egyrészt nagyon szűvesen gondolkodik, másrészt éppen arra törekszik, hogy segítsen olvasóinak a versek „*észsel való belátásában*”. Esszéi közül több is foglalkozik verselemzésekkel, és azt is megkockáztatja nem is egyszer, hogy saját versét vagy az abban foglalt képet, jelenetet értelmezze, elemezze, megmagyarázza. Nagyon nagy terheket hajlamos rakni olykor esetlegesnek, lényegtelennek tűnő nyelvi elemekre, egy-egy megfogalmazásra, és ezek a vers rendjében meglepően erőseknek bizonyulnak. (Az esszéke

átemelt versfragmentumokról, prózává szétmeszelt részletekről ugyanez nem mindig mondható el.) Ez a bizalom a nyelv iránt vezet oda, hogy szükségesnek érzi az említett Álvaro Mutis-vers kifordítását, „jóvá tételét”, és ezzel magyarázható az a (beszélgetésekben megerősített) életrajzi tény, hogy verseinek egyik gyűjteményét évekre visszavonta a kiadótól, mert érzése szerint megtagadta a reményt olvasóitól. (Nota bene: Takács Zsuzsa soha életében nem írta le egy sort sem, ami minden keserősége ellenére ne sugározta volna az életbe vetett reményt. De éppen aggályos felelősségtudatából adódóan sohasem lehet biztos ebben. És persze ez a bizonytalanság adja írásainak emberi esendőségben kifejeződő fedezetét.)

A Takács Zsuzsa hite és istene tehát nem elvi, nem vallható, nem absztrakt. Számára ezeknek az elveknek a gyakorlati megjelenése, a mindennapokban, az emberek lényében és életében megmutató ereje, hatása számít igazán. Ezért tartom legfontosabb hitvallásának a már noveláskötetében is megjelent AJÁNLÁS-t. A szeretetnek az emberi személyiségbe való beépüléséről szól ez a rövid szöveg, és olyan mozzanatokra helyezi a hangsúlyt, amelyek a tételek vallásokból aligha olvashatók ki. Így kezdődik: „*Ha apám, mint a város polgármestere, nem áll a textilbolt kifosztására összeverődött nyilasok elé, jobb kezében szolgálati pisztolyát, baljában pénztárcáját tartva, hogy vegyék el tőle azt, de ne merjék feltörni a boltot, mert akkor lőni fog, mert neki kötelessége megvédenie a város munkára elvitt polgárainak tulajdonát, elmenekültem volna a családi házból, hogy az elbeszélésekből ismert szebb időkre emlékeztessem magamat, amikor még tiszteletben állt a római jog a szakma előtt és az emberek között.*” A megfelelés paradox: a beszélő azzal érvel az embertelen viszonyok között az egymás iránti hűség mellett, ami annak ellentmond, hiszen apja éppen elhagyta a bajban családját, halálveszélynek tette ki magát, hogy idegenek iránti kötelességét teljesítse. Ez az érv ugyanilyen erővel állna a helyén akkor is, ha a diktatúrából való kilépést támasztanánk alá vele, hiszen az emberi közösség, a jog, a törvény mellett kiállást ez tenné lehetővé. És a következő mondat? „*Ha anyám nem hajol gyerekei fölé, hogy testével fogja föl a lövedék nyomán betört ablak szilánkjait: – Milyen sötét van itt! – mondtam volna betegágyához lépve a bukóablakos lakótelepi szobában.*” Egyáltalán mit akar mondani ez a mondat? Mi lenne a rossz az esetleg elhangzó mondatban? A jelenetet célszerű képként elgondolni: az anya teste sötétben hajol gyerekei fölé, hogy

testével védje őket a szilánkoktól. A gyermek személyes, szeretettel kapcsolatra került a sötétséggel, mint előbb a látszólagos hűtlenséggel, és megtanulta szeretni. Vagy lejjebb: „*Ha apám fogságának idején válltömés-varrásból nem tart el minket; ha 57 márciusában elfogadja az ávos kinyújtott kezét, és szépségét méltató bókjai hallatán önkéntelenül el is mosolyodik, mielőtt apámat lefüggönyözött ablakú Pobodájukba terelik, mint utolsó falatot az éhező, megmarkoltam volna a folyót az utcánktól elválasztó korlátot, hogy átlendüljek rajta.*” Nem a nyomort és a szenvedést idillé hazudó kegyességi irodalom élmélyítő toposzai ezek, hanem a reális kegyelem állapotának mindennapi bizonyítékai: „*De így, az irántuk érzett hála és szeretet súlya alatt fehéren és pirosan ültem a világ mutatványos sátrának kakasülőjén, és tekintetemet a vézna műlovarnőre szegeztem, akit az ostort pattogtató, kegyetlen direktor a ventilátorok, a zenekar és a közönség tapsviharának szüntelen zúgása közepette a porondon körbehajszol. Mintha bizony nem az én verejtékem és vérem csöppjeit itta volna be a telhetetlen homok, tapsoltam a gyerektestű hölgy mutatványának, hogy ne rontsam el szórakozásunk örömet.*” Szörnyű, vádnak is beillő mondatok, melyekből a szeretett lényektől való idegenkedés éppúgy érződik, mint a még ezen is felülemelkedő összetartozás.

Úgy gondolom, hogy ezeket az érveket keresi Takács Zsuzsa a kereszténységben, az életben és a művészetekben. Figyeljük csak meg az utolsó mondatot: „*A kisgyerekek, akinek a kezét fogtátok ti ketten, szimatolva, mint a kutya az ismerős kapualjat, vékony nyakán egy bölcs talányoktól súlyos fejét tartva, tág szemébe itta a gazdag és félelmetes világot.*” Szó sincs békéről, hűségről, szeretetről. Pontos, elkenésektől és hazugságoktól mentes világismeretről van szó. A MEGFOSZTÁS RÍTUSA című vers nem a vallás, nem is a hit elvesztéséről szól. Ellenkezőleg: tagadó formában sorakoztatja fel azokat az értékeket, amelyek mégis, a pokol horizontján is elviselhetővé teszik az emberi életet. Az Álvaro Mutis-parafraízis sem a rossz kimondásának borzongásából fakad, hiszen Takács Zsuzsa tudja és mondja is, hogy „*a Rossz elfogulatlan irodalmi ábrázolása [...] felkelti olvasójában [...] az erkölcsi világrend helyrezerőkkenésére irányuló vágyat*”. Többről (vagy pusztán erről) van szó: megőrizhető-e a szöveg ereje, ha elhagyjuk belőle a gonoszság borzongató szavait, és jó ellentétükkel váltjuk fel őket.

Takács Zsuzsa bizonyos többlettudást tulajdonít a bűnösöknek, és ezzel ellentmond saját állításának (amit bizonyítani szándékozott), hogy

„szentség és szentségtörés lelkiünk egyazon húrját szólatlatja meg”. Az a gyanúm, hogy ennek az ellentmondásnak az oka a szerzőnek Pilinszky és más misztikusok iránti feltétlen tisztelete. Természetesen megértem, hogy a végletes helyzetek poétái, Simone Weil, Pilinszky, Dosztojevszkij és persze Keresztes Szent János csodálatot váltanak ki Takács Zsuzsából. Nem áll szándékomban munkájukat kisebbíteni. De szeretném leszögezni, hogy van valami, amit ők nem tudnak, Takács Zsuzsa pedig igen; és ez az önmaga szeretetéhez, saját teste iránti gyengédséghez, testként, lélekként és szellemként való létezése hármasságának egységéhez, illetve ezek és egészében véve önmaga elfogadásához vezető út megtalálásának ambíciója és erre való képessége. Egészséges, realista önértékelése megóvja attól, hogy különböző óriások fölé helyezze magát. Irántuk érzett csodálata persze megzavarja olykor gondolkodását, de éppen az AJÁNLÁS-ból kiemelt mondatok értetik meg velünk, hogy saját életét nem téveszti össze amazok szellemi játékkerével. És költészetében sem az ő példájukat követi. Azt viszont természetesnek kell találnunk, hogy esszéisztikájában – kísérleteiben – az ő végletes, nemcsak kompromisszumot, de sokszor mérlegelést sem ismerő szélsőségeikkel jelöli ki gondolkodói horizontjának *végpontjait*.

Bodor Béla

A KÍVÁNCSI UTAZÓ

*Kőszeg Ferenc: K. története
Magvető, 2009. 376 oldal, 2990 Ft*

Laurence Sterne híres könyvében sokféleképpen osztályozza az útra kelők körét, akik fáradtságot, ínséget nem ismerve, ripsz-ropsz egyszer csak nekiindulnak ismeretlen kalandoknak. Ha Kőszeg Ferenc életét is egy ilyen utazásnak tekintjük, akkor szerzőnk bizonyára a kíváncsi utazók csoportjába kerülne, hiszen kisebb-nagyobb fordulatokkal teli életében talán a kalandvágyának, a kíváncsiságnak volt a legmeghatározóbb szerepe. Úgy tűnik, családi örökség nála ez a nyugtalanság, hiszen van valami szimbolikus abban, ahogy anyai nagyapja az 1905-ös orosz

forradalmat követően elindul Dvinszk (Lettország) városából mint Lenin állítólagos munkatársa, és némi kitérő után Szegedre érve tovább szítja a „forradalmi lángot”, és már mint a magyar munkásmozgalom megbecsült tagja, átad valamit ebből a nagyon is progresszív világszemléletből az unokájának, hogy aztán a tizennyolc éves Kőszeg, egész más körülmények között, újra csak egy forradalom kellős közepén találja magát, és úgy érezze, hogy a napi történésekből semmiképpen nem szabad kimaradnia.

A nagy, meghatározó kaland hősiünk életében mindenképpen ez az esemény, ez áll életének középpontjában, előre és hátra úgy láttatja a történeteket, hogy mindig ez marad önmeghatározásának és szabadon választott világlátásának legfontosabb sarokköve. Hős helyett persze mindig egyszerűen csak Kőszeg Ferencet illene mondanunk, hisz üresen hagyja ezt az alkatanál fogva kényelmetlennek tartott szerepet, ha élete során néha kellenetlenül be is lép ebbe a körbe, mindig gyorsan alkalmat talál, hogy csöndesen és szerényen kiosonjon. A kíváncsi utazó, beláthatjuk, sohasem állhat a történetek középpontjában, ő mindig egy kicsit kívülálló marad, bámészkodó vagy csendestárs a tömegben, akire mindig annyi fény vetül, mint a sötét nézőtérben ülők arcára a színpadi reflektorokból.

Gyermekként a nyilas uralom végnapjaiban még csak passzívan élszenvedni mindazt, hogy el kell hagynia otthonát, menekülnie kell hazudnia magát a szülővárosában, és hogy apja munkaszolgálatosként hal meg a fronton. Egy zárda kétes biztonságában végül is elkerüli a legrosszabbat, Schlachta Margit emberi nagyságát és élettapasztalatát dicséri, hogy életben maradnak a rábízottak. Az ötvenes évek iskoláinak, tanulóközösségének jellegzetes szellemi zűrzavara inspiráló Kőszeg számára, ha rejtetten is, de megmutatkoznak azok a kulturális és ideológiai különbségek, amelyek mentén majd a diktatúra alól felszabadult társadalom újra és újra kettéhasad. Az alapvetően baloldali beállítottságú család sarja megdöbbenve fedezi fel az elrejtett félszavakból, hogy léteznek más állatfajták is az ideológiailag egy színre meszelt akolban. A kíváncsi utazó szép naivitására aztán a forradalmi események világitanak rá a legerősebben. Röplapokat terjeszt osztálytársaival, hogy meggyőzzék a „jobb arcú” orosz katonákat, mennyire igazságtalan ügyet szolgálnak, majd programot is ír, amelyben a rendszer gyors bukását

vizionálja. Egy kevéske vizsgálati fogság, újabb élettapasztalat és a túléléshez nélkülözhetetlen távolságtartás, némi ironikus bölcsesség lesz a jutalma, hogy immár áttetszőbb vizekre evezve, mélyebben lássa meg mindazt, amiért kis híján az egész életét tönkretette. De ettől kezdve pályájának hűséges társa lesz az örök kísértés, a rendszerrel szembeni mély bizalmatlanság, a belső készletetés, hogy újra és újra letérjen a „jó” útról, figyelmen kívül hagyja a tilalmi táblákat, és kiadói szerkesztőként hamarosan kapcsolatba kerül az 1968 után szerveződő ellenzéki mozgalommal. Pedig úgy tűnhet, a hozott csomagban akadnának más irányú megfontolásra érdemes tapasztalatok is: „*Antallnak volt igaza, aki úgy vélte, a rendszer megbukott ugyan, de még akár harminc évig is hatalmon maradhat.*” (53.) Vagy a kései, keserű szájjal megfogalmazott felismerés: „*mára a forradalom hagyománya a jobboldal térfelére csúszott át. Mi pedig zavartan téblábolunk minden egyes évfordulón, és borzadva tartjuk távol magunkat mind a rendőrkordon védte hivatalos ünnepektől, mind a nyilasoid ordítóztól.*” (66.) A magyar társadalom döntő többsége nem tartotta meg emlékezetében 1956-ot, valamiért kényelmetlen volt számára, érzelmileg nem kötődött hozzá, nem volt rá felszabadító hatással, mint 1848, így a magyar demokratikus ellenzék tevékenységét sem támogatta, különböző megmozdulásaival alig szimpatizált. Kádár kicsit ortopéd kacsintása, amellyel elhárította magától a felelősséget (hogy aztán tébolyodottan a kivégzett miniszterelnök árnyával viaskodjék), sokáig meggyőző vagy legalábbis kívánatos volt a szép hazugságok elkendőzésére. Amikor a lengyel Szolidaritás vezetői felteszik Kőszegnek a kérdést: mögöttük áll-e a munkásság, lennének-e sztrájkok, ha a magyar ellenzék prominenseit letartóztatnák, a válasz töprengésre készítő *nem*. Magyarország kissé későn ébredt. Ahogy a Szovjetunió szklerotikus nagyöregjei néhány hónap késéssel egymásnak adták a kriptá kilincset, lehetett sejteni, hogy ez a komédia nem lesz már hosszú életű. Még egy temetőgondnok kiválasztásánál is nagyobb elővigyázatossággal jártak el, mint az egyik vezető világhatalom teljhatalmú urának kinevezésekor. A magyar ellenzék tette a dolgát, de eme külső események nélkül még harminc évig is gyűjthették volna az aláírásokat. Talán volt Kőszeg Ferenccel is némi patetikus elszántság, ennek nyomát alig találni a könyvben, vagy csak nagyon áttételesen, iro-

nikusan, ahogy Sartre finoman megfogalmazza: „*Egyébként senki sem kizárólag a Történelem érdekében cselekszik. Valójában az emberek távoli reményeségek fénye által megvilágított, közeli tervek megvalósításán munkálkodnak.*” (MI AZ IRODALOM? Gondolat, 1969. Ford. Vigh Árpád, 225.) Kőszeg tollán mindez hol pajzán, hol szórakoztató anekdotává szelidül. Amikor felesége megrója, mert egy szerelmi kalandja miatt lekésett az egyik első aláírásívról: „*A Tóth Mari miatt most kimaradtál a világtörténelemből.*” (166.)

A kötet talán legmulatságosabb bravúrdarabja az önálló novellaként is maradandó értékű FÉNYKÉPEK című írás, amelyben az esetlen, szerepüket még nem nagyon tudó ellenzékiek és a teljesen dilettáns belügyi szervek forgolódnak egymás körül, mint az első bálozők Tolsztoj regényeiben. Akkor készült az a bizonyos fénykép is, az első szamizdat folyóirat megjelenésének idején, amikor az elhárítás rá szeretett volna ijeszteni a lengyelországi események hatására egyre „pimaszabb” magyar másként gondolkodókra. Az újság szerkesztőit szoros gyűrűbe fogva követték a belügyérek, ott „típegtek” mindehnyit a nyomukban, így valóban furcsa látványt kínálva a járókelőknek. Ebből az embergyűrűből szökött ki hősünk, nyomában a nehézfiúkkal, hogy aztán Demszky Gábor Trabantjából szorgosan fényképezze a szürke szocreál környezetben táncra perdülőket. Miközben a másik „legenda”, Rajk László begipszelt, oszlopszerű lábbal felügyelte az eseményeket. A hősi múltnak ezek az emlékezéssel megszépített hétköznapijai teli voltak titkos találkozókkal, a *Beszélő* kiadása körüli konspirációs helyzetgyakorlatokkal. „*A mozgalmi aranyidők hajszál híján tönkretették K. házasságát.*” (176.) És akkor még a Káli-medencében töltött, a gyönyörű lengyel lányok kísérte Szolidaritás-gyerekek nyaraltatásáról nem is szóltunk, ahol a kíváncsi utazó egyre inkább a kéjjel utazó, Sterne-től sem idegen szerepében tetszeleg, s ahol a „legvidámabb barakk” legjelesebb rendszerellenzései bujálkodtak. De ahogy a figyelmetlen szerkesztő, Ungvári Tamás a Karinthy-kötet összeállításakor a humoreszkek közé beválogat egy nekrológot is, így Kőszeg könyve a könnyed, már-már franciásan szellemes karcolatok közé beilleszt néhány komor hangulatú írást is. A mából nézve elgondolkodtató és bizonyos szempontból megvilágosító erejűek azok, amelyekben a hajdani ellenzékiekből politikusokká lett sorstársakra emléke-

zik, nagyjából az SZDSZ utótörténetét meséli el. Hogyan lett, lehetett mindenféle belső feszültség, Tölgyesi Péter pártelnökké való megválasztása, az ezt követő megdöntés után, négy év múlva az utódpárttal alakított koalíció tagja, s hogyan válik a közösség kissé romantikus összetartozásának hite mára mardosó, megbánásokkal teli vívdórássá.

Arra a durva és képtelen kijelentésre még megvan a válasza, amit Schmidt Mária állít: „*a demokratikus ellenzék nem a rendszer megváltoztatására törekedett, csupán jobb pozíciókat akart biztosítani magának a fennálló rendszerben*”. (215.) De kételyei olykor már magában is megfogalmazódnak: „*akadtak sokan, akikről nem lehetett tudni, hogy azért nem vitték a szakmájukban semmire, mert ellenzékiek voltak, vagy azért lettek ellenzékiek, mert a szakmájukban nem vitték semmire*”. (264.)

A kötet legszebb oldalain Vas István emlékirásainak stílusán iskolázott kitűnő portrékat olvashatunk a letűnt kor lassan feledésbe vesző jellegzetes figuráiról. A kiadóigazgató „*nemes kócsag*” Illés Endréről, aki nem kevés írói tehetséggel, de elfakult jellemmel szolgált a mindenkori irodalompolitikát, s meghasonlott lelkén csak ritkán ütött át az őszinte szó. Goda Gáborról, akinek eladhatatlan művei raktárakat töltöttek meg, ám mivel igazhitűségéhez kétség sem férhetett, hiszen hatodízigen mindenki párthű volt a családjában, inkább arra kellett vigyáznia a kiadói lektornak, hogy maga ellenében óvja meg a szószátyár írókat a politikai kellemetlenségektől. „*Goda nehézkes, bika-indulatú, túlkomplikált, de azért nem kecstelen*” – írja róla a jelentésben. (127.) Akár egy mitológiai szörny megjelenítéséhez is elég lenne ez a három kép. A már említett Ungvári Tamás portréjában a korszakokon átívelően egyformán otthonos, mindenkinek megfelelni akaró pályatársról mond éles szemmel szigorú ítéletet. Nem hímző-hámoz, eleve nek és holtak egyforma mértékkel méretnek meg. „*Politikai ködlovagok*” című külön fejezetet alkothatnának egyes közszereplőkről készült grafitrajzok, amelyekben az elveiket később feladó és a legvérmesebb eszméknél letanyázó egykori barátok, eszmetársak vagy különös politikai figurák, netán volt titokszolgák lelkének vegyelemzését készíti el, így akarván megfejtetni az író a számára teljesen értelmezhetetlen eklektikus sorsválasztásokat. (Horváth István

volt titokminiszter rezdületlen hazudozásai már-már néha meghaladják Kőszeg sokat próbált türelmét is.)

A kötet betételbeszéléseiben (K. TÖRTÉNETEI) Kafka KASTÉLY-ának elidegenítő effektusával él az író, amikor egyes szám harmadik személyben mesél. A kétféle megszólalás azonban nem igazán válik el egymástól. Ekként a szocializmus idegen, „kafkai” világában tébláboló K. akkor sem jár jobban, amikor már a rendszerváltás után szemtől szembe találkozik a „kastély” egykori uraival. A titokgazdák lelepleződése, bukása nem jár felszabadító hatással hősünkre nézve, mert mint állítják, ők még jobban „megszenvetdék” az átkos rendszert, vagy pedig továbbra is hivatalban maradnak, mert ez is csak egy szakma, ahol szükség van a jó szakemberekre. K. ekként továbbra is K. marad, mintha a világ irracionális, rejtőzködő értelme kikutathatatlan és követhetetlen lenne a benne fogva tartottak számára. Mintha K. magában hordozná a Kastélyt egy életen keresztül, mert nem is lenne igazán leleplezhető titka, vagy mert ezt a titkot mindenki csak a maga számára értelmezheti. Marad csak az örök kíváncsiság és minden képtelenség jóváhagyólagos tudomásulvétele. Mintha egy kútra akadt volna K., ahonnan az emberek meglegedetten hordják a vizet, de mikor sorra kerül hősünk, dermedten látja, hogy a kút üres. Feneke rég kiszáradt. Ilyen bizonytalan eredetű, értelmezhetetlen és homályos célzatú az emberek ambíciója, megfelelés-mániája a földön.

Az emlékezősek végén két monológ áll egymással szemben. A kíváncsi utazó makacsul ragaszkodik még rámeredett álarcához, tesz-vesz az élet és a halál dolgai között, menekülni szeretne, de köti vállalt szerepe. Vele szemben áll a feleség, Fekete Éva, a haldokló emlékirata: visszafogott, érzelmes, asszonyosan bölcs, ha fájdalmas is, de mások sorsára figyelő, empátikus merengés. Ám némiképpen mégiscsak az emlékirások egészének szellemét igazolja. Valahol mélyen érződik, ritka és nemes vallomás a másokra rátestálni: *boldog voltam*. S ekként az olvasó vélhető ítélete: a kíváncsi utazónak, a magyar liberális mozgalom talán egyik legszimpatikusabb, legkedvesebb alakjának, aki ezeket a vallomásokat ránk hagyta, bizonyára igazsága vagyon.

Sántha József

PYNCHONLAND

Thomas Pynchon: *Súlyszivárvány*
Fordította Székely János
Magvető, 2009. 768 oldal, 4990 Ft

„Babadalgharaghtakamminarronknobronn tonneronntuonnthunntrovarrhounawnskawn toohoohoordenthurruk!” – igen, talán ez lehetne a legmegfelelőbb első szó, Joyce FINNEGANS WAKE-jének villámszava, mely egyszerre a villámcsapás és a Paradicsomból való kiűzetés, a bukás, a zuhanás (*fall*) és becsapódás szava, mert egy szimpla BUMM túlságosan is egyszerű lenne, és legfeljebb csak az menthetné, hogy a képregényekben is ezzel a szóval jelzik, ha bomba robban, rakéta csapódik be egy békésen szendergő város szívébe.

Mert – többek között – az irodalmi mű is hasonlóképpen működik, mint egy V-2-es rakéta, mely a hangsebességnél gyorsabban szeli át az eget, így *előbb* érkezik maga a rakéta és a pusztítás, *a hang* pedig lustán kullog utána. Márpedig Thomas Pynchon SÚLYSZIVÁRVÁNY című regénye lassan egy éve megérkezett már, Székely János alaposan átgondolt, zseniális nyelvi fantáziával megalkotott, hősies és monumentális fordításában (melynek méltatása külön tanulmányt, de legalábbis mazzorettekkel és rezesbandával súlyosbított diadalmenetet érdemelne, mondjuk, az Írók Boltjától a Petőfi Irodalmi Múzeumig), s nem egy olvasó egész napjait, heteit tarolta le, szívta magába – és e szöveg szerzői is csak most jutottak el odáig, hogy *hangot* is adjanak e becsapódásnak.

Joyce és képregény, kiűzetés és rakéta: nagyjából ilyen feszítávokban érdemes gondolkodnunk, ha Pynchonról van szó. Spiró FOGSÁG-a után a magyar kritika kedvelt mértékegysége lett a beszakadó asztal, örömmel méricskélte mindenki, az újabb és újabb nagyregények alatt hány asztal szakad be, a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK alatt például három (kötetenként egy-egy), s el lehet képzelni a mai kritikus olvasószobáját, ahol a könyvek mellett ma már a beszakadt asztalok egyre gyűlő romjai között is kell lavírozni. Szuperlatívuszok helyett így maradjunk annál, hogy Pynchon regénye nem egyszerűen beszakítja, de felrobbantja, ízzé-porrá zúzza, atomjaira szedi, földdel teszi egyenlővé az asztalt, még ha az titániumból van is. Olvasása leginkább légvédelmi bunkerben ajánlott, de ajánlott.

DUNAJCSIK MÁTYÁS: Sok különböző évszámmal kezdhetnénk a SÚLYSZIVÁRVÁNY-ról szóló történetet, például 1973-mal, amikor GRAVITY'S RAINBOW címen először jelent meg az eredeti Amerikában, de kezdhetnénk 1937-tel is, amikor a szerző, Thomas Ruggles Pynchon született a New York állambeli Glen Cove-ban. Vagy 1990-nel, amikor Székely János fordításában először látott napvilágot Pynchon-regény magyarul, A 49-ES TÉTEL KIÁLTÁSA. Mégis, a legizgalmasabb talán egy bizonyos Nicolas Pynchonnal (1498–1534) kezdeni, aki 1533-ban nem kisebb tisztséget töltött be Angliában, mint a londoni *Grand Sheriff* hivatalát, s akinek dédunokája, William Pynchon (1590–1662) 1630. március 29-én indult útnak John Winthrop, a Massachusetts-öböl kormányzójának flottilláján az Újvilág felé, hogy ott nem sokkal később a kolónia kincstárnoka legyen, valamint két város, Roxbury (1630) és Springfield (1636) alapítója. A Winthrop-flottilla utasai, ahogyan a későbbi Új-Angliát benépesítő telepesek többsége, puritánok voltak, ahogyan a fent nevezett William Pynchon is, aki előjárói munkája mellett maga is aktívan foglalkozott teológiával, s 1650-ben megjelentetett egy értekezést THE MERITORIOUS PRICE OF OUR REDEMPTION címmel, mely a benne foglalt, eretneknek ítélt tanok miatt abban a kétes megtiszteltetésben részesült, hogy az első könyvek között szerepelhetett, melyeket az Újvilágban szabályos autodafé keretében elégettek Boston főterén – minek következtében az öreg William családottan hajózott vissza Angliába meghalni, ám Amerikában ott hagyta fiát, John Pynchont, aki később virágzó szőrmekezelő karrierbe kezdett.

William egyébként nem az egyetlen figura, aki szorosán kötődik a valláshoz: a családfa későbbi ágán ott találjuk például Thomas Ruggles Pynchon (1823–1904) tiszteletest, aki kémiát, geológiát, földrajzot és teológiát tanít a hartfordi Trinity College-ban, mintegy előrevetítve metafizika és tudomány összefonódását a későbbi Thomas Ruggles Pynchon, az író életművében, aki a tiszteletes testvérenek dédunokájaként látja meg a napvilágot 1937-ben. AXV. századig részletesen visszavezethető családtörténet azonban itt nagyjából meg is szakad: hiszen írásunk főhőséről születési dátumán és néhány sajtóirodalmi tanulmányok 1953–59 között a Cornell Egyetemen – ahol abban az időben Vladimir Nabokov is tanított –, melyet 1955 és 1957 között kato-

nai intermezzo szakít félbe a tengerészgyalog-ságnál, majd mérnöki állás a Boeing seattle-i kutatóközpontjában 1960 és 1962 között) nemigen tudunk semmit: a történet könyvekben folytatódik és kel új életre, a XX. század egyik legismertebb és legismeretlenebb szerzőjének életművében.

Mint később látni fogjuk, Thomas Pynchon esetében, akinek visszahúzódó életmódját, fényképek, interjúk és nyilvános szereplések hiányában csakis a könyvein keresztül jelen lévő írói személyét sokan a posztmodern „szerzőhalál” való életbe átültetett példájaként értelmezik, az életrajzi olvasat lehetetlenségét paradox módon egy meglehetősen jól dokumentált családtörténet kompenzálja: mintha a hiányzó szerző helyébe egész nemzetségének története állna, mely nemzetség története azonban számtalan ponton szorosan összefonódik az egykori Pynchonok választott hazája, a majdani Amerikai Egyesült Államok történelmével is.

NEMES Z. MÁRIÓ: Ha a magyar irodalmi kontextus felől keresünk fogódzókat Pynchon posztmodern „öneltüntetése” megértéséhez, akkor Esterházy Péter példája szinte magától adódik. Esterházy úgy tünteti és keveri el beszélőjének identitását családtörténetének szétírásával, hogy ezzel mindig egyfajta *otthonosságot* hoz létre. A familiáris erőter nem szívja magába a beszélőt, hanem olyan fikciós és referenciális keretet teremt számára, melyben a személyesség történetivé s a történeti személyessé válhat. Mindez pedig az „aura” és az „otthonlét” posztmodern újrafogalmazásának az igényét is jelenti. Pynchonnál egészen más történik. Ő véresen komolyan és/vagy komolytalanul fogja fel a „szerzőhalált”, és performatívan el is játssza azt, még hozzá rituális keretek között. Azzal a *paranoid* gesztussal, hogy az önreferenciális olvasás lehetőségét a családtörténet mitikus referenciájával helyettesíti, s szövegét teleszórja az erre utaló mitikus jelekkel, valójában az *otthontalanság* poétikája mellett érvel. Vagyis azt fogalmazza meg, hogy csupán vendégek vagyunk saját származásunkban és nevünkben.

DM: Ettől függetlenül ha a Pynchon-életmű, azon belül is annak csúcspontja, a SÚLYSZIVÁRVÁNY világának értelmezéséhez fogunk, mégis akkor járunk a legjobban, ha itt, valahol a néhai William Pynchon környékén kezdünk el keresgél-ni. Nem csak azért, mert a regény kvázi-főhőse, Tyrone Slothrop sokat hivatkozott ősapjában,

bizonyos William Slothropban a híres óceánjáró Pynchon-ős történetét ismerhetjük fel – hanem mert az író Pynchon egész világlátásának legfőbb pillérei, a paranoia/antiparanoia ket-tőssége nem másra, mint a protestáns teológia eleve elrendelési tanára vezethető vissza, vagyis arra a meggyőződésre, hogy volna egy eleve kidolgozott, isteni Terv az utolsó ítélet idejére, hogy kiből lesznek majdan az üdvözültek, és kiből a Reprobátusok, vagyis a kárhozatra hagyottak; s hogy a halandók földi élete is ennek az isteni rendelésnek a Terve szerint alakulna, mely Terv ezek szerint megismerhető volna a teremtett világ apró történéseinek – és a BIBLIA szövegének – helyes és szakadatlan értelmezésével.

NZM: Pynchon paranoia-poétikájának fő vonatkoztatási pontját valóban a puritán „korrespondenciatan” és a belőle építkező amerikai romanticizmus (közelebről az emersoni transzcendentalizmus) spirituális hagyománya képezi. Ez a viszony azonban nem a folyamatosság, hanem egy ambivalens rekonstrukció mentén érthető meg. A világi és szakrális tér közti korrespondenciát paranoiának tekinteni tiszta blasz-fémia, ha ezt egy vallásos paradigmán belül értelmezzük. Pynchon ezzel a gesztussal – egyszerre kívül és belül állva a megidézett hagyományon – az egészelvű ontoteológiai gondolkodás ironikus kritikáját nyújtja, miközben megrajzolja annak a varázstanított világnak a szatírját is, mely csak paranoiaként tud bármilyen szakrális élet- és világtervre tekinteni. Hiszen lehet, hogy a korrespondencia a szakrális világkép „metafizikai fedezete” nélkül puszta paranoia, de a regényvilágon belül megbízhatóan működik, még ha önmaga paródiájaként is. A de- és reszakralizáció tehát mindig egymást kiegészítő tendenciák Pynchon regényében.

DM: Vagyis az *égi paranoia*, a földöntúli Terv borzongató sejtelve mindig összefonódik a jóval földhözragadtabb, de már-már isteni hatalommal rendelkező személyekhez vagy inkább szervezetekhez köthető összeesküvés-elméletekkel, illetve az égi és földi paranoiával szemben egyaránt táplált – legalább annyira őrzött – kéte-lyekkel. Pynchon regényhősei már az író kezdeti kísérleteitől kezdve e két lehetőség között őrlődnek egyfolytában, miközben maguk sem tudják, melyik oldalra álljanak. Ilyen helyzetben van az első magyarul megjelent Pynchon-regény főhőse, Oedipa Maas is, aki A 49-ES TÉTEL

KIÁLTÁSA vége felé, immár nyakig merülve a Trystero fedőnévű, törvényen kívüli távközlési hálózat felderítésében, így elmélkedik: „*Amit teszel, mindenképpen paranoiának nevezik. Ők. Vagy rábukkantál, az LSD vagy más indol-alkaloida segítségével nélkül, az álomba illő titkos gazdagságra és rejtett sűrűsége; a hálózatra [...] Vagy az egészet halucinálsz. Vagy pedig összeesküvést szőttek ellened, de annyira költségeset és cizelláltat [...] hogy kell valami jelentésének lennie az ugratáson túl is. Vagy pedig az egész összeesküvés a te fantazmagóriád, mely esetben dilis vagy, Oedipa, megbuggyant az agyad.*”

NZM: A 49-ES TÉTEL KIÁLTÁSA igazi „beavatott szöveg” a Pynchon-életművön belül. Az ok-okozati összefüggések következetes dekonstrukciója a világi és/vagy metafizikai magyarázórendszerek érvényességét teszi kérdésessé, méghozzá – Pynchon szellemtörténeti gyökereihez híven – az angolszász puritanizmushoz sok szálon köthető krimi műfaji kereteinek felforgatásával. A regény azonban nem a nihilisztikus tagadást és nem is csupán a radikális mellérendelést hirdeti, hanem a performatív sugalmazás elvét követi. Erre utal a „*rituális óvatoshodás*” (*ritual reluctance*) kifejezés is, mellyel Pynchon a regény szereplőinek utalásos-homályos közlésmódját jellemzi. A rituális óvatoshodás nem ráutaló magatartás, ami egy a magatartástól elválasztható enigmát próbál leplezve jelölni, hanem önmagának leleplezése, vagyis annak felmutatása, hogy itt végig olyan közlésről volt szó, mely önmagát játszotta mint titkot. A rituális óvatoshodás működése azonban továbbvezet ahhoz a központi kérdéshez, hogy mit jelent a titok sugallatos eljátszása, vagyis mi a paranoia jelentősége Pynchonnál?

DM: A paranoia nem kevesebb, „*mint annak a fölfedezésnek a kezdete, hogy minden összefügg, minden a Teremtésben*” (707.), ugyanakkor, „*ha van valami vigasztaló – mondhatnánk, vallásos – elem a paranoiában, akkor az nem más, mint hogy létezik antiparanoia is, amelyben semmi nem kapcsolódik semmihez, csak hogy ezt az állapotot kevés embertársunk bírja sokáig*”. (434.) Vagyis a paranoia szeleidebb formájában nem más, mint antropológiai alapszükséglet, kísérlet a rendszerezhetetlenül kaotikus világ rendezésére; patológikus szinten azonban a paranoia éppúgy, mint az antiparanoia, a *hermeneutikai vakság* minősített esetei – míg az egyik mindenben egy megadott rendszerre való utalást, arra vezető nyomot lát, addig a másik a legalapvetőbb összefüggések felismerésére is képtelen.

NZM: A paranoia és az antiparanoia tehát két egymást kiegészítő mozgás. A Pynchoni hősöknek felváltva kell élniük a két gondolkodási móddal, mert csak az biztosíthatja boldogulásukat, ha a paranoiát kijátsszák az antiparanoia ellen, és fordítva, valahogy úgy, ahogy „*egy dadaistának egyidejűleg antidadaistának is kell lennie*” (Hans Richter). A paranoia a SÜLYSZIVÁRVÁNY alapján totalizációs folyamatként értelmezhető, vagyis olyan olvasásként, amely heterogén elemekből szerkeszt mesterséges egységet, mégpedig kizárólagos érvényű és autoriter abszolút értelemegésztet. Az antiparanoia ezzel szemben detotalizációs folyamat lenne, mely felbontja az egészszelvést, illetve annak hipotetikus létezéséről se hajlandó „tudni”, mert erejét ennek a nem tudásnak az igazságából meríti. Jellemző a Pynchoni iróniára, hogy a paranoia bizonyos szempontból a hagyományos racionalitás rosszhiszemű paródiájaként fogható fel, míg a jóindulatúnak lefestett antiparanoia nem az „értelemre”, hanem arra a minőségre utal, amit Foucault nyomán „nem értelemként” (*déraison*) is azonosíthatunk. Az értelem és a nem értelem mindig rá van szorulva a másikra, valahogy úgy, ahogy egy paranoia mindig feltételezi saját antiparanoiáját. A két minőség állandóan megfordítható viszonyba lép egymással, mindegyik a másik mércéje, s ebben az egymásra utaltságban alapozzák meg, illetve teszik hiteltelenné egymást. A Pynchoni paranoia-antiparanoia is ilyen kölcsönösségben és viszonyosságban artikulálódik, az eredmény „*bolond beszéd*” és „*hermeneutikai éjszaka*”, de sohasem pusztá tévedés.

DM: A paranoiid alapvető hermeneutikai üzemmódozarának forrása, hogy a világból hozzá érkező impulzusokat egyrészt *mindig* jelekként értelmezi, másrészt olyan jelekként, melyek *mind egyetlen* értelmezési rendszeren belül volnának értelmezhetők. Csakhogy – és itt jön be a Pynchoni világ démonikus pontos meglátása a világ működéséről – soha nincs egyetlen rendszer: a világ kisebb és nagyobb, összetettebb (al- és al-al-rendszerekre fraktálszerűen felbontható) és egyszerűbb, erősebb és gyengébb rendszerek folyamatos kollíziójából, békétlen egymás mellett éléséből, sűrűlódásaiból, üzekedéséből és egymást bekebelezéséből, átfedéseiből, rivalizálásból áll össze, és paranoiid legyen a talpán, aki ezekkel mind számolni tud – ahogy Rilke mondja a SÜLYSZIVÁRVÁNY-ban sokat idézett DUINÓI ELÉGIÁK nyolcadik darabjában: „*Elönt a sok. Rendezzük. Szétesik. / Újra rendezzük. S mi is szétesünk.*”

NZM: A rilkei szentencia által sugallt örvény-mozgáshoz hasonlóan a pynchoni paranoid próza sem szolgál mással, mint a számtalan deliráló diskurzus közti oszcillációval. A deliráló diskurzus az „*elvakultság éjszakájában*” nyilvánul meg, és „*téves kijelentések rendszerét hozza létre az átlom általános szintaxisában*”. (Michel Foucault: A BOLONDSÁG TÖRTÉNETE. Fordította Sujtó László. Atlantisz, 2004. 338.) Azonban mégsem pusztán az igazság, mert képzetekkel és fantazmákkal tölti fel a tévedés űrjét, így hozva létre azt a teljességet, melyhez szuverén módon ragaszkodik. A delírium teljessége valójában a „semmi” felmutatása jelek, szavak, gesztusok formájában, melyek nem utalnak önmaguk mögé, hiszen nem valamilyen rajtuk túlmutató jelentést közvetítenek, hanem önmaguk semmisségét leplezik le. A rituális óvatoskodás paranoid színpada ez, ahol a titkolózás performatív játéka helyettesíti a megfejtendő titkot: „*A rend és a zűrzavar, a dolgok ésszerű léte és a bolondság nem léte szétválaszthatatlan egységet alkot. Hiszen a bolondság ugyan semmi, de csak úgy nyilvánulhat meg, ha kilép önmagából, és az értelem birodalmában ölt magára valamilyen látszatot, azaz ha önmaga ellentétévé válik.*” (Foucault, 339.)

DM: Ha most ugyanezt a dinamikát a SÜLYSZIVÁRVÁNY témájára vetítve vesszük szemügyre, jól látható, hogy a regény főbb cselekményszálainak otthont adó tér- és időselet – a második világháború vége előtti és utáni néhány év Európája s azon belül is főként a legyőzött Németország területe – kiváló terepet biztosít ennek bemutatásához. A történések legfelsőbb szintjén két gigantikus politikai-ideológiai rendszer, a demokrata Szövetségesek és a kommunista Szovjetunió erői találkoznak egy harmadik, a náci Reich romjai fölött, melyet mindketten szeretnének bekebelezni, miközben egymással rivalizálnak. Azonban egyik makrorendszer működése sem egységes, hanem fraktálszerűen tovább bontható.

NZM: Ezek közül a legkaotikusabb képet az angol–amerikai szövetség alrendszerének hálózataról kapjuk, például így: „*a Polhadviselés átfedi egymást a Tájékoztatásügyi Minisztériummal, a BBC Európai Szolgálatával, a Különleges Műveleti Parancsnoksággal, a Gazdasági Hadviselés Minisztériumával, a külügy Politikai Hírszerzési Osztályával a Fitzmaurice House-ban. Egyebek közt. Amikor bejötték az amerikaiak, az OSS-szel, a Háborús Tájékoztatási Hivatallal (Hábtáj) és a Hadsereg Lélektani*

Hadviselési Osztályával is együtt kellett működniük. Ennek nyomán létrejött a Szövetséges Expedíciós Haderők Főparancsnokságának Lélektani Hadviselési Részlege (SZEHFP-LHvR), amelyik közvetlenül Eisenhowernek van alárendelve, és mindezt egybefogja a Londoni Propaganda-koordinációs Tanács, amelynek viszont nincs semmiféle tényleges hatalma. Ki tud eligazodni a rövidítések, folytonos és szaggatott nyilak, kis és nagy szövegkeretek, kinyomatott és memorizált nevek e buja útvesztőjében?” (81.)

DM: S a helyzetet tovább bonyolítja, hogy a nemzeti struktúrákon túl éppen ebben az időszakban kezd csak igazán alakot ölteni egy teljesen másik, nemzetek fölött álló, ám azokkal szorosan összefonódó, párhuzamos rendszertípus is: mégpedig a multinacionális ipari vállalatok rendszere – mint a SÜLYSZIVÁRVÁNY-ban főszerepet játszó IG Farben-birodalom, a háború mindkét oldalának dolgozó Shell vagy a WILHELM, A WILLANYKÖRTE MESÉJE című betétnovellában szereplő „Phoebus” nemzetközi villanykörtekartell (652.) –, alkalmasint saját hírszerző gépezettel, ügynökökkel és katonákkal. Időnként az is felmerül, hogy az események valódi irányítói inkább innen és nem a nagy politikai makrorendszerek vezetői közül kerülnek ki, és akkor a szabadkőművesekről még nem is beszéltünk, akikről természetesen „*kering egy elmélet, miszerint az USA [...] nem más, mint egy óriási szabadkőműves összeesküvés, a szálak pedig az Illuminátusok nevezetű csoport kezében futnak össze*”. (587.)

Ezek mind „földről” irányított, sokszor személynél is arctalan hatalmi rendszerek, melyek egytől egyig eszközként használják az egyént, ha nem is feltétlenül akarata, de mindenképpen személyes érdekei ellenére, s nem kell megveszekedett paranoidnak lenni ahhoz, hogy lásuk: „*Mihelyt a vezérlés, az uralom technikai eszközei elérnek egy bizonyos méretet, egy bizonyos fokú összekapcsoltságot, a szabadság minden esélyének befellegzik.*” (538.)

A gigantikus makrorendszerek ütközési zónáiban azonban, ahol a hatalomátvétel még éppen folyamatban van, tehát nem eldöntött még, kinek az uralma fog végül érvényesülni – márpedig a SÜLYSZIVÁRVÁNY Zónája, a felosztás előtt álló Németország éppen ilyen –, a senki földjén, illetve a nagy rendszerek réseiben, redőiben, átmenetileg ellenőrzés nélkül maradt zugaiban lehetőség nyílik néhány atomikus, alulról szerveződő mikrorendszer szárba szökkenésére, mely lehetővé teszi a „szabadság” bizonyos formái-

nak gyakorlását. Ezekből is egy egész galériára valót ismerhetünk meg a hatalmas világregény lapjain.

NZM: A delírium diskurzusa saját teret teremt magának, illetve „térbeliesíteni” kell, hogy kezelhetővé váljon. Ennek történeti példája a Foucault által rekonstruált Nagy Elzárás folyamata, mely úgy idegenítette el (*aliénation*) a bolondság megtestesítőit, hogy egyszerre plasztikussá is formálta a nem értelem birodalmát. Pynchon Zónája is értelmezhető nagy Szanatóriumnak, olyan térnek, melyben a háború kaotikus hordaléka felgyülemlik, és panoptikumszerű látványossággá összegeződik. Kérdéses, hogy ez az elszabadult, posztapokaliptikus „szigetvilág” mennyiben a szabadság és mennyiben a manipuláció tere. Pynchon számára ezek a fogalmak mindig összefolynak, hiszen a paranoia hamis teljessége egyszerre korlátlan szabadság és teljes determináció.

Mindenesetre Pynchon víziója fontos impulzust jelent az autonómia posztmodern teoretikusainak. Mindenekelőtt Hakim Bey nevét érdemes megemlíteni, aki az Ideiglenes Autonóm Terület (IAT) koncepciójának kidolgozásában több ponton hivatkozik a SÜLYSZIVÁRVÁNY-ra. Hakim Bey az entrópiával szemben álló Káosz híveként ontológiai anarchizmust hirdet, s amellett foglal állást, hogy a „térképek lezárulásának” korát autonóm területek létrehozásával lehet és szükséges dekonstruálni. „*A térkép lezárult, de az autonóm terület nyitott. Az Ellenőrzés kartográfija számára láthatatlan fraktális dimenziókban húzódik meg jelképesen. Ennek megfelelően a pszichotopológia (vagy topográfia) egy olyan »tudomány«, ami az állam által vezetett felmérésre, térképkészítésre és pszichikai imperializmusra nyújt alternatívát.*” (*Helikon irodalomtudományi szemle*, 2008/4. 400.) A pynchoni Zóna olyan történelmi pillanatot jellemez, melyben a térképek még nem zárultak le, illetve ideiglenesen nyitottak voltak, vagyis, ha egy anarchikus autonómiaeszmény híveként tekintünk a szerzőre, akkor állíthatjuk azt is, hogy az ebben a nyitottságban berendezkedő csoportok és figurák az „eltűnés szabadságát” testesítik meg. Még egyszer hangsúlyozni kell azonban, hogy a Zóna „túl van jón és rosszon”. Minden erő találkozik saját ellenerejével, a szabadság szigetei bármelyik pillanatban kórházi ispotályokként lepleződhetnek le.

DM: Ezek közül vannak, akik valós földrajzi területeken rendezkednek be, mint például a Zü-

richben megismert argentin anarchisták (625.) csapata a *Martin Fierro* forgatási helyszínén, ám amint megtudjuk, még számtalan karnevalisztikus pszeudo-állam található a Zónán belül (ehhez l. 613., 747.). Mind közül azonban a legemlékezetesebb az a döbbenetes vízió, melyet Pynchon – nagyjából egy időben azzal, mikor itthon, Magyarországon a mi Kertészünk a SORS-TALANSÁG főszereplője, Köves Gyuri lágerhönvágának megfogalmazásán munkálkodott – a (német büntetőtörvénykönyv megfelelő számú paragrafusa alapján) „175-ösök”-nek nevezett homoszexuális lágerlakókról tár elénk: „*A nordhauseni Dora táborból indultak északnak, és mentek észak felé, még véget nem ért a szárazföld, és itt, a mocsár meg az Odera torkolata között létrehozták saját, kizárólag férfiakkól álló telepüket. Rendes körülmények között így képzelné Thanatz a Paradicsomot, csak az a gond, hogy ezek a férfiak nem bírnak elszakadni Dorától – Dora volt az otthonuk, és honvágyuk van. »Felszabadulásuk« számkivetés. Így hát az új helyszínen kialakították hipotetikus SS-hierarchiájukat – már nem kellett beérniük azzal, amit a Sors rabtartók képében adott nekik, és sikerült is előrukkolniuk egy pár igazán dögös képzelt náci játszótárrsal a Schutzhaftlingsführertől a Blockführerig, és belső hierarchiát is kitaláltak maguknak.*” (668.)

A konkrét területhez kötődő mikrorendszeren kívül pedig számtalan olyan közösséget is megismerünk, melyek folyamatosan mozgó, nomád létformájuknak köszönhetően vagy éppen szigetszerűen szétszórt hadállások föld alatt, titkos hálózataként működve csusszannak ki a makrorendszerek ellenőrzése alól. Ilyen a filmrendező-orgazda Von Göll feketepiaci csapata vagy Blodgett Waxwing folyamatosan mozgásban lévő, illegális hálózata (386.) és az Anubis nevű partihajó vízi vándorünnepe (459.). Ezek közül a legnagyobb szerep két olyan szervezetnek jut, melyek a német hadigépezet makrorendszeréből önállósították magukat: a Weissmann/Blicero által irányított magánhadserg és a Délnyugat-Afrikából áttelepített Schwarzkommando, melyet Oberst Enzian vezet – mindkettő mitikus középpontja, célja és bálványa a SÜLYSZIVÁRVÁNY egészen végigvonuló S-Gerät rakéta, melynek 00000, illetve 00001 a sorozatszám.

NZM: A pynchoni mikrorendszerek nomád logikája – „területenkívülisége” – *deterritorizálja* a makrorendszerek struktúráit, hiszen ahogy a paranoia-antiparanoia egyszerre jelent totali-

záló és detotalizáló folyamatot, úgy a delírium térbeliesülése is magában hordozza ezt a kölcsönösen ellenirányú mozgást. Egy paranoid a tiszta és lekerekített világot részesíti előnyben, ami azonban mindig „*felkészít valahol*”, vagyis az antiparanooid tendenciának engedve, nincs más megoldás, mint az állandó útonlét, a delírium folyamatos átcsoportosítása. Itt válik fontos metaforává a nomád alakja. A Deleuze–Guattari szerzőpáros nomadológiai koncepciója (mely Hakim Bey IAT-víziója számára is alapvető jelentőségű) szerint a nomád erő olyan, az állami szerveződéssel szembeni anti-struktúra, mely nem alkalmazkodik az állam területiális elveihöz, és folyamatosan eltolja-kibillenti a központosítási törekvéseket. Ez az erő mindig egybe kapcsolódik egy hadigépezettel, nem véletlen, hogy Pynchon legfontosabb nomád alakulatai is militáris vagy paramilitáris szerveződések. A Schwarzkommando maga a megtestesült nomád delírium. Céljuk, szerveződésük, programjuk, lényegük állandóan változik és alakul, mindig kilógnak abból a térből, amit éppen elfoglalnak, mindig elhajolnak attól a racionalitás től, amely azonosítani akarja őket. Az S-Gerät, a Rakéta lehetne az a titok, melynek megfejtésével kinyilatkoztatható lenne a Schwarzkommando és a többi paranoid nomád törzs lényege, de erre természetesen nem kerül sor. A rituális óvatosság, illetve a delírium állandó költözködése nem úgy utal a Rakétára, hogy ezekből a nyomokból kiderülhetne valami. Az S-Gerät csupán az a szingularitás, referenciális fekete lyuk, amely körül a SÚLYSZIVÁRVÁNY világa állandóan felbomlik és újrarendeződik, visszakereshetetlen „kezdet”, a 00000-dik, illetve 00001-edik pillanat.

DM: Enzian egy helyütt ki is fejti: „*Párizsban még most is vannak befolyásos csoportosulások, amelyek meg vannak győződve, hogy nem léteznénk. És többnyire én sem vagyok biztos benne.*” (362.) Jól látható, hogy ezeknek a láthatóság és láthatatlanság, lét és nemlét között egyensúlyozó ellenrendszereknek a „polgárai” mind a társadalomnak azokból a rétegeiből kerülnek ki, akik kihullottak a különböző makrorendszerek hálójából, akár hanyagság, akár kirekesztés, akár tudatos népi kísérlet vagy önnön hajthatatlan nonkonformizmusuk által; törvényen kívüliek és önkéntes törvényalkotók, feketék és feketézők, drog- és leánykereskedők, homo- és poliszexuálisok, perverzok, anarchisták, megszállottak, örültek, boszorkányok...

NZM: ...nomád törzsek, reprobátusok, *homo sacerek*, kémek és kalózok – hosszasan lehetne sorolni a pynchoni figurákat és metaforákat. Autonóm terek, illetve téren kívüli határzónák lakói, akiket az köt össze, hogy a „határ” és az „átmenet” lényei. Lényegük lényegtelenységük, vagyis hogy nem lehet rögzített identitást tárítani hozzájuk. Elsődleges tevékenységük a keresés, de a pynchoni Grál, a Rakéta sem képes revelációval vagy eszmélődéssel szolgálni, csupán a kényszeresség és a titkolózó-paranooid hajsza motorja, semmi más. A határlények és a Rakéta kapcsolata a burroughs-i drogok és a Drog kapcsolatára emlékeztet. A MEZTELEN EBÉD Interzónájának fantaszta és mutánsai – a pynchoni hősközhöz hasonlóan – szaggatott létezésüket valamilyen rendszered megváltásra irányítják, mégsem lesznek ettől „egészebbek”, mert kiszámíthatóság helyett folyamatos diszociáció részesei.

DM: Itt pedig rögtön visszakanyarodhatunk gondolatmenetünk elejére, a pynchoni világkép puritán gyökereire. Hiszen akikről az imént szó volt, nem mások, mint akikről a néhai William Pynchonból átforgált William Slothrop annak idején írt „*egy értekezést A Reprobatorul címmel. Angliában kellett publikálnia, s az első könyvek egyike volt, amelyeket nemcsak hogy betiltottak, hanem szertartásosan el is égettek Boston főterén. Senki sem volt kíváncsi a Reprobátusokra, arra a tömérdekre, aki fölött Isten átlép, midőn kiválasztja az üdvözülő keveseket. William szentséget tulajdonított e »másod Bányayoknak«, kik nélkül nem volnának elektusok. [...] William úgy vélte, hogy ami Jézus az elektusoknak, az Iskarióti Júdás a Reprobátusoknak. A Teremtésben mindennek megvan a tökéletes, egyenértékű ellentette. Hogy is lehetne Jézus kivétel? Hát érezhetnénk iránta mást, mint iszonyatot a természetellenessé, a Teremtésen kívülivel szembesülvén? Nos, ha ő az ember fia, és nem iszonyatot érzünk, hanem szeretetet, akkor bizony szeretnünk kell Júdás is. Értem?*” (555.)

A reprobátusok, a társadalom és az üdvösség számkivetettjei voltaképpen Pynchon igazi hősei, s többnyire az ő perspektívájukból ismerjük meg a fölénk magasodó makrorendszerek ördögi mechanikáját – nemcsak a SÚLYSZIVÁRVÁNY, de Pynchon többi regénye is hemzseg a hozzájuk hasonló figuráktól, s valószínűleg az irántuk érzett pynchoni szimpátia számlájára írható az is, hogy a szerző regényesített családtörténetében „deklassálja” a John Winthroppal nagyjából egyenrangú nemesúrként behajózó William

Pynchon – William Slothrop ugyanis majdani kincstárnok helyett egyszerű „hajószakács vagy efféle volt” (207.), akit leginkább a hajókorlátlan átokadó szerencsétlenként képzel maga elé kései leszármazottja, Tyrone, aki irracionális cselekedeteivel és pofátlan szerencséjével maga a megtestesült – majd később darabjaira hulló – Ellenerő a Zónában, a gépezetbe került homokszem, mely ha csak rövid időre is, de a lehető leghisztérikusabb kapálózásra készíti a leghidegebben átgondolt uralmi rendszereket is.

NZM: Pynchon határlényei között vitathatatlanul Slothrop tesz szert kiemelt jelentőségre, de az ő alakja is csupán „szimuláció” marad. Ahogy Slothrop sem képes kinyomozni a származása körül burjánzó titkok hálózatát, úgy az olvasó sem képes az óriásregény végéig meghatározni, hogy ki rejtőzik a Slothrop név mögött. A hős állandóan szerepeket játszik, de ezek a szerepek nem körvonalazottak vagy *szilárdak*, mert már elnevezésükben is a formátlanság és a hibriditás jelölői (Rakétaember, Plasticman, Disznókirály). Ez persze nem véletlen, hiszen a Zóna a kevert halmazállapotok átmeneti dimenziója, vagyis a Zóna „hőse” sem lehet más, mint a bolondok karneváli királya.

DM: Kicsit összegezve és újabb szintre vetítve a fent bemutatott struktúrákat, könnyen belátható, hogy a nagy rendszerek folyamatos rivalizálása és a reprobátus mikrorendszerek kiszámíthatatlan jelenléte, illetve a róluk begyűjthető információk feldolgozhatatlan mennyisége objektíve lehetnének ténneté egy működőképes, mindennel számoló multiparanoia kialakítását. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ettől függetlenül ne próbálkozna a regény majd’ minden szereplője azzal, hogy a maga egyéni mániáiból, hitbéli meggyőződéseiből és paranoiáiból összerakott világkép szerint próbálja meg értelmezni mindazt, ami vele történik. És ha a szereplők fejében lévő hitrendszerek szintjét vizsgáljuk, az egymást metsző rivalis rendszereknek ugyanazt a játékát figyelhetjük meg, mint a fentiekben.

A rivalis világértelmezési modellek szembenállásának paradigmatis példája a regény elején megismert pavlovista Ned Pointsman és a statisztikus Roger Mexico ellentéte: „*a zérustól egyik, a nem valamitől valamig terjedő tartományban Pointsman csak a zérust és az egyet tudja birtokba venni [...] ám a zérus és az egy közötti tartomány – a közép, amit Pointsman kiküszöbölt a hitvallásá-*

ból –, az már Mexico birodalma, a valószínűségé”. (61.) Rajtuk kívül azonban szinte mindenkinek akad a zsebében egy – vagy akár több – olyan értelmezési rács, melyet a kaotikus világ Rorschach-pacájára helyezve megpróbálhat eligazodni. Freudizmus, statisztika, anarchizmus, protestáns teológia, rakétafizika, politikai gazdaságtan, herero mitológia, szellemtörténet, szuperhőstörténetek, zenetörténet, terminadomika, Grál-legenda, drogkereskedelem: van itt minden, s a szereplők szakadatlan vitái sokszor épp akörül forognak, hogy ez vagy az a jelenség éppen melyik hitrendszer koordináta-rendszerében értelmezhető vagy értelmezendő.

NZM: A nordhauseni Mittelwerk hosszított, dupla S formájú alagútjai például egyszerre jelenthetik a gyárat felügyelő *Schutzstaffel* (ismertebb nevén SS) rövidítését; a tiszafát, azaz a Halált jelző ősgermán rúnákat; a rakétairányításban különösen fontos kettős integráljelet; de az elbeszélő azt is fontosnak tartja megjegyezni, hogy „*kettős integrál vonalában simulnak egymáshoz az alvó szerelők is*” (304.) – ám ugyanígy említhetnénk a Schwarzkommando emblémáját (lásd például 362.), mely az A4-es vezérlőkocsi indítókarjának öt állását ábrázolja, ugyanakkor a tradicionális herero falvak mandalaszerű felépítését.

DM: Mivel pedig a regény szövege többnyire a különböző szereplők tudatfolyamaiból, jellejtési kísérleteiből és vitáiból áll össze, melybe észrevehetően, finom átcúsúsásokkal szüremkednek be egy közelebről meg nem határozott elbeszélői hang magán-észmefuttatásai, az olvasó is hasonlóan tanácstalan helyzetbe kerül a szimbólumrendszereknek ebben a hihetetlenül sűrűn szőtt hálózatában, mint maguk a szereplők. Kevés olyan regény létezik ugyanis, melynek metaforikus szövetében annyi különböző hagyományterületre történne utalás, mint a SÜLVÁRÁNY-ban (ebben talán csak a többi Pynchon-regény vetekedhet vele), a német filmtörténettől kezdve a fizikai törvényszerűségeken át a Wagner-operáig és a kabbalizmusig, vagy éppen a Tarot-szimbólumrendszertől kezdve a marxizmuson át a pavlovi inger-ingerválasz tanig és a műanyagok polimervázaiig. Ezek a folyamatosan jelen lévő, ám egyúttal időről időre elbizonytalanított értelmezési ajánlatok, hasonlóan a fentebb leírt politikai-bürokratikus érdeklendősérekhez, szakadatlan harcban állnak egymással, s mind-mind az olvasó kizárólagos figyel-

méért versengenek (ami természetesen analóg az érdekrendszerek hatalmi kontrolltörekvéseivel) – vagyis egy olyan *paranoid* olvasásmódra csábítanak, melynek során, lemondva a regény nyelvi, gondolati és cselekménybeli gazdagságáról, a befogadó *egyetlen* motívumrendszer jeleire vadászik a szövegben, s azok rendszerbe illesztésével próbálja meg az egész regényt értelmezni.

Ha végigtekintünk a Pynchon-életmű kritikai nagyiparának termékein, számtalan ilyen paranoid olvasásmódra találhatunk példát, mondjuk A SÜLYSZIVÁRVÁNY MINT A GRÁL-LEGENDA PARÓDIÁJA, FREUDI MOTÍVUMOK PYNCHON REGÉNYEIBEN, INGER ÉS INGERVÁLASZ: A PYNCHON-HŐSÖK PAVLOVI MECHANIKÁJA, TAROT-SZIMBÓLUMOK A SÜLYSZIVÁRVÁNYBAN: EGY KABBALISTA ÉRTELMEZÉS vagy PYNCHON ANARCHISTA HUMANIZMUSA címeken, de találunk olyan tanulmányt is, mely asztrológiai alapon magyarázza az egész regényt, többek között Tyrone Slothrop részletes horoszkópjának felállításával – ezeknek önreflexív paródiája valószínűleg nem más, mint a regényben említett Mitchell Prettyplace tizennyolc kötetes King-Kong-monográfiája (276.).

Van azonban ezeknek az értelmezési rendszereknek egy olyan tulajdonsága, amely végképp elbizonytalanítja az embert az ilyen olvasatok használhatóságával kapcsolatban: ez pedig a rendszerek szinte korlátlan egymás közötti konvertibilitása, vagyis hogy *bármelyik értelmezési rendszer maga is értelmezhető egy másik értelmezési rendszer koordinátái szerint*. A Grál-legendának éppúgy elképzelhető freudista interpretációja, mint ahogyan az isteni Terv létre vagy nemlétre vonatkozó teológiai megfontolások átfordíthatók a termodinamika és a kaoszelmélet terminusaira és viszont. Bármelyik hagyomány lehet egy másik hagyomány metaforája.

NZM: A végletes elbizonytalanítás azonban valamiféle reményt is hordoz magában. Hiszen, hasonlóan Slothropoz, aki a regény egyik pontján először szembesül a „minden összeesküvés, így vagy úgy” igazságával, maga az értelmező is érezheti úgy, hogy az interpretációs rendszerek „egy órási közlekedési hálózat magasvasútjai és buszai mind [...] és hogy ha minden vonalon a megfelelő távolságig utazik, és tudja, mikor kell átszállni, és megőrzi magában valami minimális kegyelmi állapotot, noha gyakran rémlik úgy, mintha rossz irányba menne, akkor ez az össz-összeesküvés hálózat még eljuttathatná a szabadságra”. (603.)

DM: Ez a szabadság azonban, mely az értelmező előtt *reményként* csillan fel, maga az író számára nem más, mint megvalósított realitás, mégpedig az írás folyamata, a mesterség szintjén. Hiszen a fent vázolt „multiszisztematikus” szerkesztésmód nemcsak a regény metaforikus szintjén jelenik meg, hanem ugyanúgy leképeződik a SÜLYSZIVÁRVÁNY dramaturgiai és nyelvi-stilisztikai szintjére is. A háborús regény, a kémtörténet, a pikareszk regény, a beavatási Bildungsroman, a gótikus kísértetregény, a Grál-legenda, a *steam-punk* és a tudományos fantasztikum, a szuperhőseposz és az összeesküvés regény, a családtörténet, a technológiai-tudományos értekezések, az összefüggéstelen bohóctréfák egyvelegéből álló burleszk és a legváratlanabb pillanatokban dalra fakadó szereplőkkel dolgozó zenés komédia, a különböző vallások szent szövegeinek dramaturgiája és stilisztikai jellemzői mind-mind jelen vannak a SÜLYSZIVÁRVÁNY enciklopédikus rengetegében, s akár a hírszerzési hálózatok hivatalai vagy a kulturális utalásrendszerek értelmezési ajánlatjai, ezek is folyton elnyeléssel, bekebelezéssel fenyegetik egymást, miközben olyan műfaji vagy poétikai elvárás-horizontokat skiccelnek fel a fejét kapkodó olvasó szeme elé, melyet a következő pillanatban betörő rivális rendszer eltérő törvényszerűségei azon nyomban fölül is írnak – ami egyben azt is jelenti, hogy bár mindegyiket felhasználja, nem létezik olyan irodalmi konvenció, melyhez az írónak kötelessége volna tartania magát.

NZM: „A *koincidencia* mint szerkezeti alapelv egyaránt jelent identitást és véletlent, visszatérést és eltérést. A *koincidencia* magában hordozza azt az ijesztő zűrzavart, amelyet minden fanatikus rend magában hordoz” – írja Ihab Hassan a FINNEGANS WAKE struktúráját jellemezve. A fenti kijelentés akár a SÜLYSZIVÁRVÁNY multiszisztematikus szerkesztésmódjára is vonatkoztatható, s nem véletlen, hogy Hassan olyan képzet prófécijának tartja Joyce utolsó szövegét, melynek beteljesítő között Pynchon is előkelő helyet foglal el. Szuperparanoia vagy a véletlen egybeesések konstruktív percepciója? – hosszan lehetne sorolni a különböző címkeket, ahogy a különböző posztmodern teoretikusok nevei és tételei is szinte maguktól jelennek meg a kötet margóin. Ez persze riasztó is egyben, hiszen a könyv szinte felkínálja magát az elméleti kisajátításnak. A csábításnak ez a természetessége nemcsak azt jelentheti, hogy egy kurrens problémákat szisz-

tematizáló magnum opusról van szó, hanem azt a kételyt is elültetheti az olvasóban, hogy teoretikus igényeket kiszolgáló művel van dolga, melynek irodalmi értékét a filozófiai tőzsde állása határozza meg.

DM: Valóban jogosan merülhet föl a kérdés, hogy egy ilyen többszörösen összetett, túlbonyolított karnevál nem ró-e túlságosan is nagy feladatot az olvasóra, a sok bába közt nem vész-e el a gyerek, maga a regény, maga az olvasás izgató és felszabadító élménye? A válasz persze igen is, meg nem is. Pynchont olvasni nem könnyű nyárdélutánok elfoglaltsága, a benne foglalt információk mennyisége és rétegzettsége azonban nem szabad, hogy elriasszon minket. Ahogyan Szilágyi Ákos írja egy másik enciklopédikus káosz-mű, a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK kapcsán: „A lényeg az, hogy mivel ezek a motívumok keresztül-kasul átszövik a szöveget, illetve a szövegben felidézett világot, az olvasó ezt az átszötsztséget érzékeli és élje át a létezés jellegadó vonásaként, függetlenül attól, hogy milyen mélységig tudatosítja aztán magát az élményt. A csillagos égboltra felnézve sem kell megszámlolnunk az összes csillagot ahhoz, hogy felismerjük: csillagos az égbolt!” – amihez a magunk részéről csak annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy ettől függetlenül az irodalmi asztronómia, főleg, ha Pynchonland ezer csillagtól szikrázó egét kémleli, az egyik legizgalmasabb és egyben legszórakoztatóbb tudomány.

Dunajcsik Mátyás–Nemes Z. Máriaó

VÁLTOZATOK EMBERRE ÉS HATALOMRA

Jonathan Littell: Jóakaratók

Fordította Tótfalusi Ágnes

Magvető, 2009. 1192 oldal, 5990 Ft

(téma)

Jonathan Littell JÓAKARATÓK című könyvét sokan és sokféle indokkal, indulattal szemlélték a gonosz banalitása felől. A fiktív Maximilian Aue Obersturmbannführer fiktív emlékiratait talán valóban okot adnak arra, hogy a Szovjetunió elleni német támadás történelmi tényeit

(is) feldolgozó műben a gonosz ügyködését lássuk. Csakhogy ezzel máris démonizáltunk, és az egyén személyes felelősségét iktattuk ki a kérdés-felvetésből. Márpedig a regény énelbeszélője épp ezzel szembehelyezkedve kezdi el írni valóságos szövegét, hiszen Bach szvitjeit idéző zenei formában megírt emlékiratában a múlttal való szembenézés szenvedéseit írja meg úgy, hogy már a bevezetőben is az olvasó személyes érintettségére¹ reflektál, az ember fogalmának valamilyen homályos jelentése mentén. És ezt fontosnak tartom: nem a gonosz, hanem az ember(i).

Mivel a könyv a tavalyi könyvhétre jelent meg magyar fordításban, a hazai kritikusok vélhetően még emésztik, az egy Bán Zoltán Andrásón kívül, aki a *literán* hosszabb – legalábbis Bojtár Endre *Magyar Narancs*-os recenziójánál² hosszabb – kritikát közölt Littell regényéről. Bán megközelítése szerint „a szerző akkor éri el a művészi sikert, ha Maximilien Aue, SS-Obersturmbannführer irodalmi alakká válik tolla nyomán. Ha ez megvalósul, nem a történelmi tanú szavahihetőségét vizsgáljuk (mely egyébként Lanzmann szerint abszolút megbízható, és nem véletlen, hogy minden történész kiemelte Littell ábrázolásának szakmai hibátlanságát, tökéletes történelmi hűségét, bámulatos anyagismeretét), hanem irodalmi hitelét. Am Littell ezzel komolyan adósunk marad [...]”³ Bán kritikus érvelésének alapja ezzel kapcsolatban az a megítélés, mely szerint „Littell túl sok vonással és jelentéssel – és egy másik szemzőből nézve túl kevéssel – ruházza fel főhősét. [...] Sok. Ez jutott eszembe végig, amikor a könyvet elolvastam. Sok a szöveg, sok a színhely, sok az akarás, sok a kultúra, sok a mitológia, sok a szex, sok a perverzió, sok az egész”. Ebben tagadhatatlanul van valami, ebben a sokságban, csakhogy a főhős irodalmi hitelét megkérdőjelező kritikus tollából ezt az érvelést mégis kicsit kevésnek találok. Ennyit egyrészt már a könyv terjedelmes külseje alapján is bárki beláthat, másrészt nem valami korrekt dolog egy ekkora prózai munkát ennyivel elintézni, különösen,

¹ „[A]mit én megtettem, maguk is megtették volna” – írja a TOCCATÁ-ban, ami az olasz „toccare” (érinteni) szóból származik.

² *Magyar Narancs*, 2009. június 4. Online: <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=19125>. Letöltve 2009. június 22.

³ <http://litera.initon.hu/hirek/mestersége-a-halal>. Letöltve 2009. június 22.

ha olyan szigorú ítélet hangzik el a könyvvel kapcsolatban, amilyen a Báné, mikor a figura „irodalmi hitelét” vonja kétségbe.

Persze a kérdés hátterében az a gondolat áll, hogy mitől és miért lesz hiteles bárki számára egy figura. Bán azonban nem foglalkozik ezzel, nem is teheti terjedelmi korlátok miatt; ehelyett néhány regénybeli esemény és szereplő kapcsán annyit jegyez meg, hogy „[a] *regényfikció valóságán belül ezek az események és figurák mindenképpén valótlanok*”. De hogy miért, ezzel BZA „*komolyan adósunk marad*”. Nekem ugyanis Littell könyve kapcsán az egyik legmeghatározóbb eleményem volt a valótlanág mint kategória megszüntetése.

Hacsak nem a történelmi regény dokumentatív törekvése felől tekintjük Littell könyvét – márpedig fikciós jellegének hangsúlyozása ellenére Bán nem tesz egyebet, legfeljebb behozza még a szerzői szándékot is a képbe –, nehezen kérhető számon rajta a valótlanág kritériuma. Ez esetben annyit lehet kérdezni, hogy mi indokolja a hitelesség és a valótlanág szempontjának felvetését egy irodalmi művel szemben.

Nyilvánvaló, hogy Littell regénye ezt a labirintust tervezi meg olvasójának, amikor egy náci múltjával (is) elszámoló SS-tiszt, Max Aue egyes szám első személyű vallomásaként kínálja magát. És innen nézve világos, hogy rögtön ott az olvasói elvárás: ne hazudjon, őszintén, hitelesen, csak semmi félrebeszélés! Nem is hinném, hogy Bán Zoltán Andrásnak ezzel kapcsolatban merültek volna fel kétségei: Aue nem hazudik, ő tényleg ekkora disznó. Littell azonban túl sokat akart...

Az alábbiakban olyan olvasat megfogalmazására teszek kísérletet, amely Max Aue narratív identitásának megszövegezésére figyel, az ember(ség) témájával szemben felbukkanó *kontraszobjektum*(ok)ra, melyek a különböző történelmi események kontextusában/hatására eltérő (vagy nagyon is hasonló) tükör-, én- és testképekben jelennek meg, melyek az énelbeszélő számára mind véresen valóságok. Úgy gondolom, hogy mivel az énelbeszélő *TOCCATA* című bevezetőjében azt a célt tűzi ki maga elé, hogy minden lelkiismeret-furdalás nélkül fogja önmagát és cselekedeteit szemlélni,⁴ óhatatlanul szükség van arra, hogy akár a valótlanág mitikus

dimenzióiba helyezze ki önszemléletét, akár az érzékiség „*zavaros és mély imagináriusába*” (1069.) merülve (ne) találjon magyarázatot önmagára. Máskülönb, azt hiszem, fel kellene zabálnia saját nyelvét. Márpedig Max Aue csipkegyáros sokkal inkább az ürtítés, a hányás (írás) megtisztító funkciójára⁵ hagyatkozik, amikor elhatározza, hogy megírja háborús tapasztalatait, ehhez viszont feltétlenül szüksége van az olvasó együttérzésére.

Ott van mindjárt a *TOCCATA* sokat idézett mondata: „*Én bűnös vagyok, maguk nem, nagyon helyes. De mégis ki kell tudniuk mondani, hogy amit én megtettem, maguk is megtették volna.*” (30.) Miért kell ezt Max Aue csipkegyár-igazgatónak, volt SS-tisztnek leírnia egy olyan szövegben, melyet a saját lelki higiéniája érdekében vet papírra? Mi ennek a lelki higiéniának a lényege, mit olvashatunk ezzel kapcsolatban, például az 1944-es magyarországi zűrzavar leírásában: „*Látják, önök-re is gondolok, nem csak magamra, legalábbis egy kicsit, természetesen vannak határok, elismerem, nem azért mérek ilyen sok szenvedést magamra, hogy önöknek örömet szerezzek, mindeneelőtt a saját lelki higiéniám miatt teszem, mint amikor túl sokat eszik az ember, és egyszer csak ki kell ürítenie a hulladékot, és hogy ennek jó szaga van vagy sem, azt nem tudjuk mindig megválasztani.*” (947. Kiem. tőlem: D. E.) Mire vonatkozik a határok felemlegetése? Hogy mégsem veheti figyelembe olvasói érzékenységünket, amivel távolságot tarthatnánk az itt leírtaktól? Vagy ellenkezőleg: hogy biztos benne, még nagyobb disznóságokat szeretnénk olvasni? A szöveg mindkét olvasatot megengedi, bár az ürtítés (hányás, szarás, amivel egyébként állandóan küzd) és az írás azonosítása mégis inkább az első jelentés felé mozdítja az értelmezést. Undorító tehát, amit ezeken az oldalakon olvashatunk, mégis el kell ismernünk, hogy magunk sem vagyunk különbek a beszélőnél (aki közben önmagától is undorodik). Ez a retorikai gesztus – akárcsak az előzőekben idézett *TOCCATA*-beli „*ráolvasás*” – a határok (én és a másik) lebontásában érdekelt, ami egyébként a regénybeli beszélő egyik beteges rögeszméje. Iker mivolta, bezúzott vagy éppen csodált tükörképei, a nemi szerepek, pózok, helyzetek állandó és zavaros felcserélgetése, melyekről a későbbiekben szeretnék beszélni, mind olyan játszma,

⁴ „[M]egígérhetem önöknek, hogy nyoma sem lesz benne a bűnbánatnak.” (11.)

⁵ „Rövid szünet: kimegyek háynyi, utána folytatom.” (15.)

melynek során ezt a stratégiát játssza ki újra és újra.

Ebbe a zsákutcába futnak bele azok az olvasatok, melyek a főhős köznapiságának jelzéseként értik ezeket a kijelentéseket. Bár számukra, akárcsak Bojtár Endre számára, ezek csak ürügyet adnak a nagy leleplezéshez, hogy tudniillik annak ellenére, hogy „*Aue már rögtön az elején, a bevezetőben leszögezi: ő és mindenki más (az olvasó) testvérek [...], minden, amit később megtudunk róla, ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Aue nem a náci Everyman*”. Sőt, a recenzens éles szemmel azt is megfigyeli, hogy „*a náci korszak átlagemberének már bajosan bírjuk látni. S e freudista színezetű, bőségesen részletezett extrémítás (mely rendre a leggiccsesebb pornográfiába torkollik) nemcsak közhelyes, hanem logikátlan is*”. Még ráadásul. Érdekes, hogy érveinek alátámasztására, akárcsak az előzőekben hivatkozott Bán-kritika, Bojtáré is a szerzői szándékhoz fordul: „*Hiszen eközben Littell minden erőfeszítése arra irányul, hogy elhüese velünk: a zsidók teljes kiirtásának programja s e program részbeni megvalósítása [...] az átlagemberek műve volt.*” Aue giccses, perverz és logikátlan, de mindezt Littell a hibás.⁶

Mindezzel korántsem az olvasó személyes felelősségének kiiktatásáért szállok síkra, hanem pusztán arra szeretnék utalni, hogy nem kéne ilyen széles gesztussal lesöpörni az asztról Aue logikátlanágát és extrém perverzítésát, mert egyfelől talán épp efelől lehetne értelmezni olvasói azonosulásra felhívó erős retorikai stratégiát. Gondoljunk csak arra, hogy minden paranooid szubjektum meg van győződve téveszméinek valóságosságáról, arról, hogy mindenki éppen úgy vélekedik, mint ő, és éppen azt gondolja valóságának, amit ő.

Másfelől pedig Aue sorsa kapcsán az olvasó mindenképp átütő hasonlóságokra lelhet abban, ahogy a hatalom bürokratikus gépezete bármikor pusztító erejűvé duzzaszthatja az egyén érvényesülésvágyát, mi, alsó-, közép- és felsővezetők ne tudnánk ezt? Az olvasói azonosulást tehát sem megúsni, sem túl reflektálatlanul venni nem érdemes, mert ezáltal fontos szempontok sikkadnak el, melyek bizonyára közelebb vezetnek a „*mindez összeáll-e valamiféle új, eredeti képpé a náciizmusról?*” (Bojtár) kérdésre adható válaszokhoz. Bár még akkor is ott marad

a kétely, hogy kell-e „*új és eredeti kép*”, törekvése lehet-e ez egy olyan irodalmi műfajnak, mint a fikatív emlékirat, mely elsősorban mégis az egyén sorspróbáját szemlél(tet)i, még ha oly sokkoló történelmi kontextusban is, mint a JÓAKARATÚAK.

(kontraszsubjektum 1. – a gyilkos)

Adott egy kifinomult zenei és szépirodalmi ízléssel megáldott jogászdoktor, aki részben kényeszerítő körülmények, részben a nyugalom és a rendszeresség iránti mélyen emberi vágy nyomán és persze azért, mert megszerette „*a csipkét, ezt az elragadó és harmonikus emberi alkotást*” (19.), jelenbeli elfoglaltsága szerint egy csipkegyár igazgatója. Amúgy alibiházasságban élő homoszexuális, feltételezhetően anyagilkos, vérfertőző, perverz ikerestvér, akinek magának is ikrei és székrekedési problémái vannak. Mindamellet pedig egy exnáci gyilkos.

Azt hiszem – legyen bármennyire is poszthumán a huszonegyedik század –, nehéz ennél „hiteltelenebb” elbeszélőt választani, amikor háborús bűnökről és személyes felelősségről van szó. Vélhetően nem is itt van a kutya (a dög!) elásva, hanem ott, hogy miért hagyjuk magunkat szinte mégis meggyőzni egy ilyen morális szörnyetegtől. Hogy szinte megszeretjük ezt a súlyos lelki gyötrődéseknek kitett emberi véglényt, aki „tisztelesen” bevallja, hogy: „*[a]mit tettem, az ügy teljes ismeretében tettem, azt gondoltam, ez a feladat, és meg kell oldanom akkor is, ha kellemetlen vagy szerencsétlen ez a feladat*”. (27.) Azonnal felsír bennünk az együttérzés – ki ne élné át naponta a hatalomnak való alávetettséget, mondjuk, a munkahelyén? Ki ne harapta volna (ha nem is *át* valamelyik érvényesülése útjában álló munkatársának a torkát, hanem) *el* a felsőbb utasításoknak ellenszegülő önérzet szavait? Max Aue éppen szubjektivitásunk eme legérzékenyebb pontját érinti meg: az egyén, hacsak nem a pszichózis légüres terét választja, szükségszerűen alá van vetve a hatalomnak, a törvénynek, a másoknak, és éppen ezzel az alárendeltségével szerzi meg önazonosságának, azaz szubjektumának létjogát. Alávetem magam, tehát vagyok. Csakhogy ez a hatalmi játszma az alávettség egzisztenciális élményén keresztül az érvényesülés utópikus ígéretével ajándékoz meg – alávetem magam, tehát érvényesülök, csavarhatnám tovább az alapképletet, ahol ily módon az érvényesülés válik létigévé. Aue mindezt belátja, emlékiratában azonban valamiképp ki is von-

⁶ Olyan ez kicsit, mintha Freudot kárhoztatnánk Schreber bíró disznóságai miatt.

ja magát ebből a nagy, emberi hajszából, és helyenként úgy tűnik, csak amolyan műkedvelő értelmiségiként csatlakozik a náciizmus eszméjéhez, jöllehet, ha úgy adódik, nagyon „megyőzően” tudja szajkózni az alapelveket.

Sőt így látja őt az a Thomas Hauser is, akit Aue háborús ámokfutása utolsó stációjában, a berlini Tiergarten döglődő állatseregletének utolsó áldozataként hamis igazolványaiért lemészárol. Ez a Thomas Hauser mondja neki még barátságuk kezdetén, hogy „[n]agyon szeretlek, ennyi az egész [...] Mindenesetre amilyen élelmes te vagy, legalább biztos lehettek benne, hogy nem jelentesz fenyegetést a számomra”. (84.) Vagyis nem áll érvényesülése útjában, mert egy élhetetlen, tetzeszta hivatalnok, aki nem képes az elvégzendő feladatokon túllátni, nem látja meg a nagy összefüggéseket, és nem törekszik arra, hogy egyre előkelőbb helyet foglaljon el az oly minuciózus pontossággal kidolgozott katonai ranglétrán.

Aue minden igyekezetével azon van, hogy megfesse a hatalom kénye-kedvének kiszolgáltató szubjektum (önarc)képét, akit balsorsa (a véletlen?) sodort olyan háborús körülmények közé, melyek megfosztják őt attól az emberi jogától, hogy ne öljön. (26.) Sőt háborús előléptetéseit a felelősségteljes feladatok elvégzésére szólító megtiszteltetésként (769.) mutatja be, a lebombázott Berlin romjain átvett kitüntetési ceremóniát, melynek során maga Hitler akasztja nyakába a német nagykeresztet, amolyan viccként mutatja be, és huncutkodó orrharapással köszöni meg. (1162.) Elragadóan meggyőző és roppant agyafúrt érvelés egy megtisztulni vágyó bűnöstől: nem az én akaratos cselekvésemről van szó, hanem a törvény, az állam, a nyelv⁷ kívánta ezt tőlem. Az egyén tiltakozik, hány, fosik, undorodik, a gépezet pedig használja őt. Van azonban néhány olyan eset, amikor ez a pompásan kigondolt önfelmentés csődöt mond, és a későbbiekben szeretnék erre kitérni.

A hatalom kérdéskörénél maradva azonban nem lehet megkerülni, hogy Aue egészen mély érdeklődést mutat a görögség kultúrája iránt.

⁷ Különösen briliáns az a nyelvelméleti eszmefuttatása, melynek során a „bürokratisches Amtsdeutsch”-ről beszélve megengedi, hogy talán csak a passzív szerkezetek és a szavak „aradó szépsége” (például *Endlösung*) vagy „kikerülhetetlensége” az, ami a nemzetiszocializmus hívét magával ragadja (760–762.).

Hosszadalmas filozófiai okfejtésekbe bonyolódik az emberen túli törvény – illetve Törvény – valamint a görögség véletlen és/vagy szükségszerűség fogalma kapcsán. Ez utóbbihoz a tettek felőli megítélés jogi gyakorlatát rendeli: a görögök megengedik ugyan a véletlen lehetőségét, de szándékától függetlenül, pusztán cselekedetei alapján tekintik bűnösnek az egyént. A keresztény joggyakorlat viszont a tett mellé beveszi a szándék kategóriáját is. A háború utáni nürnbergi perek kapcsán viszont, amelyek szerint a görög joggyakorlat alapján jártak el, mikor „konkrét cselekedeteik alapján ítélték el az embereket” (715.), azt írja, hogy: „[e]bből a szempontból nézve a háború utáni perek alapelve [...] igazságos volt; de ügyetlenül éltek vele, a németek [...] úgy érezhették, hogy megsabadoztatták őket a terhüktől, tehát ártatlanok: és az, akit nem ítélték el, úgy érezte, hogy az, akit elítéltek, a balszerencse áldozata, és felmentette, ezzel egy időben felmentette saját magát is stb.” (715.) Ha jól értem a homályos, kattogó okfejtést, Aue itt arra utal, hogy a perek során meghozott ítéletek lényegében megfosztották a bűnösöket attól, hogy életfogytiglan kínozza őket a saját lelkiismeretük. Vagy a beljük ivódott kanti törvény? Aue máskor oly tárgyilagos és pregnáns szövege ezeken a pontokon kiismerhetetlenül homályossá és zavarossá válik, majd miután leszögezi a francia posztstrukturalisták egyik kedvelt közhelyét, vagyis hogy az erkölcs éppúgy emberi konstrukció, mint a törvény, bölcs – és semmitmondó – főlényvel egy kérdésben zárja le a kusza fejtegetést: „Ki tudja, hol lakik a Törvény?” (716.)

Önmagában véve jó a kérdés, és Max Aue ürtési fixációit véve alapul, könnyű lenne azt mondani, hogy a testben, ha már annak ellenére, hogy semmilyen büntudatról nem tud/akar beszámolni, állandó ürtési gondokkal küzd. Mintha a test vetné ki magából – nem veszi be – azt, amit a lélek elfojt. Hányásos problémái az ukrainai megszárlások idején jelentkeznek, amikor először kényszerül (?) ölni. Ezzel kapcsolatos érzéseiről és motivációiról így ír: „*ennem ennek az értelmetlen emberi zűrzavarnak a gondolatára hatalmas, mérhetetlen harag öntött el, és az egész tárat beleeresztettem a fejébe, szétmállott, mint egy gyümölcs, és akkor a karom elvált tőlem, és egészen egyedül útnak indult a vízmosásban, erre lőtt, arra lőtt, én csak futottam utána, a másik kezemmel ütöttem, hogy várjon meg engem, de ő nem akart, füttyült rám, egészen egyedül, nélkülüm*

lőtt a sebesültekre, végül kifulladásra megálltam, és sírva fakadtam. Most már gondoltam, mindennek vége, a karom soha többé nem tér vissza hozzám, de a legnagyobb meglepetésemre újra a helyén volt, szilárdan odaerősítve a vállamhoz...” (161. Kiem. tőlem: D. E.) A sorokban azt bizonygatja, hogy a gyilkolás nem az én műve, hanem az énről levált test (a kar) gépies cselekedete. Ezzel az elbeszélés-móddal, megint hangsúlyozom, Aue egyrészt felmenti önmagát a személyes felelősség terhe alól (nem én voltam, hanem a karom), másrészt jelzi, hogy a gyilkolás során az én elidegenedik önmagától, és nem képes azt többé uralni. Csakhogy akkor mihez tudunk kezdeni azzal, hogy az egységes önképben beálló zavar a lélekben támadó „hatalmas, mérhetetlen harag” hatására következett be? Mintha a test pusztító műveleteivel pusztán követné a lélek dinamikáját. És azért kicsit morbid az a motiváció, melyet a következő sorokban kapunk, hogy tudniillik: „Én is kérvényezhettem volna az áthelyezésemet, nyilván pozitív ajánlásokat is kaptam volna [...] Vajon miért nem tettem? Nyilván azért, mert még nem értettem meg, amit meg akartam érteni. És megértem-e valaha?” Egészen konkrétan mit akart megérteni Aue, mikor végigcsinálta az ukrainai zsidók lemészárlását? Azt, hogy hol lakik a Törvény? És ha igen, nem tűnik ez enyhén szólva is pófátlan értelmiségi sznobériának? Ráadásul ezek után behoz egy Chesterton-idézetet a tündérek birodalmáról, majd amolyan infantilis álnaivitással felteszi az álkérdést, hogy „[n]em lehet, hogy a háború sem más: egy perverz tündérország, egy tébolyult gyermek játszószobája, aki üvöltő nevetéssel töri össze a játékeit, és vidáman hajigálja ki az ablakon az edényeket?” (163.) Hátborzongatóan gusztustalan eszme-futtatások, de roppant következetesen műveli, hiszen Aue legsötétebb dolgainak számbavételekor mindig egy gyerek amorális (azaz morálon túli) perspektívájába helyezkedik.⁸

Ott van azonban még három gyilkosság, ami sehogyan sem fér össze ezzel az érvelésmóddal: az egyik A FUGA MŰVÉSZETÉ-t játszó öregember, a másik az egykori román szerető, Mihai és a végén Thomas hideg, számító fejvel való meggyilkolása. Mert mondjuk, az anyagilkosságra egészen egyszerűen nem kíván emlékezni, a mostohaapa, Moreau halála szintén nem képe-

zi a tudatos önvizsgálat tárgyát, viszont az előbb említett három esetben Aue vállalja maga előtt a gyilkos szerepét. Ha tényleg a háború ronc-solja az emberségét annyira, hogy gyilkos lesz belőle, ha a gyilkolás nem is nagyon képezhető tudatos döntés tárgyát, akkor miért öli meg 1945-ös menekülésük közben azt az orgonáló öregembert? Aktuális pszichés állapotok sokban hasonlít az ukrainai mészárlások kapcsán leírtakhoz: „a zene korántsem nyugtatott meg, sőt egyre nagyobb, majdnem elviselhetetlen indulatba jöttem tőle. Nem gondoltam semmire, a fejből minden kiürült, csak a zene maradt meg benne, és a harag fekete lüktetése. Rá akartam kiabálni az öregre, hogy hagyja abba, de megvártam a darab végét [...] Hosszú arisztokratikus ujjai repdestek az orgona billentyűin, gyorsan húzta ki és toltá vissza a regisztereket. Amikor a fűga végén egyszerre mindet visszatolta, elővettem a pisztolyomat, és golyót repítettem a fejébe; az öregember a billentyűkre bukott, és a sípok fedelei panaszos, diszharmonikus bögéssel kinyíltak. Eltettem a pisztolyomat, az öreghez léptem, és az ingalléjénél fogva hátrahúztam; a hang elhallgatott, már csak a kőre csöpögő vér kopogása hallatszott”. (1127. Kiem. tőlem: D. E.) Megint ugyanaz a sötét, fekete harag, mint Ukrajnában. Honnan ez az „elviselhetetlen indulat”, mi gerjeszti ebben a torz lélekben a gyilkolás késztetését? A választ abban a szövegrészben vélem megtalálni, amelyben az SS-őrök szadizmusáról elmélkedik: „Én arra a következtetésre jutottam, hogy az SS-őr nem azért válik durvává vagy szadistává, mert azt gondolja, hogy az elítélt nem emberi lény; éppen ellenkezőleg, a haragja akkor nő meg és fordul át szadizmusba, amikor észreveszi, hogy az elítélt távolról sem az az alacsonyrendű lény, amilyennek állítják, hanem éppenséggel ember, mint a lelke mélyén ő maga is, és az őt ez találja elviselhetetlennek, a másik néma kintartását, az őt tehát azért üti az elítéltet, hogy megszüntesse a közös emberségüket. De ez természetesen nem működik: minél nagyobbakat üt az őt, annál inkább kénytelen megállapítani, hogy a rab nem hajlandó magát alacsonyabb rendű embernek tekinteni. Végül nem marad más megoldás az őt számára, mint megölni a rabot, ami természetesen végső kudarc.” (753. Kiem. tőlem: D. E.)

Amiről ezekben a sorokban szó van, az a fel-sőbbrendű ember önérvényesítő ereje – azért ölik, mert nem bírom elviselni a másikkal való „közös emberségem” tudatát. Ez is az érvényszerzés gyakorlatának egyik típusa tehát, mint ahogy Aue összes retorikai művelete a szavainak való

⁸ „Ezerféle gyerekesen obszcén cselekedetet hajtottam végre...” (1101.)

érvényszerzés rafinált módozatainak mesteri keveréseként fogható fel.⁹ A háború ilyen szemzőgből az önérvényesítés végtelenül kifinomult hálózatává válik Aue torz szemléletében, aki ráadásul abban is alulmarad az öregemberrel szemben, hogy amaz művészien játszik Bachot, míg ő egész életében hiába vágott arra, hogy zongorázzék.

Bach egyébként Aue emlékirataiban mindvégig a zeneművészet csúcsaként jelenik meg, zenéje a lét olyan kiemelt eseménye, ami a megértés ígéretével kecsegtet,¹⁰ és egyébként kevéssel a fent idézett jelenet előtt, sógora, a komponista Von Üxküll házában a zongora mellett állva a következőkön mereng: „*annyira szerettem volna zongorázni tudni, annyira szeretném még egyszer hallani, hogy Bachot játszik valaki, mielőtt meghalok*”. (1052.) Hát, hallotta, de nem ő halt meg, hanem a zongorista. Ő pedig, mint egy igazi kis Bach, létrehozta saját zeneművét, emlékiratait ugyanis egy Bach-szvit mintájára hat részből szövi meg, kényszeresen és perverz aprólékos-sággal, mint egy igazi csipkeverő.

Ugyanez az aprólékos-ság jellemző az itt tárgyalt kontraszsubjektumra, aki Mihai lefejelése után visszanéz a tükrökből: „*megnéztem magam a tükörben: a homlokom véres lett, de a galléromra és az egyenruhámra nem fröccsent vér. Gondosan lemostam az arcomat, és visszatettem a sapkámat. [...] Fogtam a felmosót, a nyelét átfektettem Mihai nyakán, és ráálltam; a két lábammal a rúd két végére álltam, és hintázni kezdtem rajta*”. (1148.) Gyerekes játékos-sággal és egy profi hidegvérével végrehajtott gyilkosság, nem is nagyon van ezen mit értetlenkedni: Aue úgy végzi ki egykori román szeretőjét, hogy erre már nem is sorakoztat fel érveket és magyarázatokat. Igaz, a jelenet már a Von Üxküll udvarházában lejátszódó erotikus őrzöngés és az ezt követő ámokfutás után zajlik le már újra Berlinben, ahol az addigra megmaradt és kétségbeesett náci tiszték zabolátlan orgiákat rendeznek egy éjszakai bárrá alakított bunkerben. Talán még azt is hozzá kell számítanunk a gyilkosság tényéhez, mint ahogy az őt kínzó erotikus agyrémek értelmezésekor sem

hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy 1945 februárjában Berlin egy „*hallatlanul durva*” (1042.) amerikai bombázása során Aue agryázkódást kap, és orvosi ellátás nélkül áll tovább. Ettől függetlenül mégis azt mondanám, a gyilkosság motivációja, hogy a semmiből felbukkanó szerető esetleg rossz fényt vehet rá, hiszen „*[t]üntetően flörtölt velem, több ember szeme láttára*” (1148.), nem indokolt. Egyáltalán nem világos ugyanis, melyik ott lévő részeg nácinak szúrhatja szemet egy – egyébként nyilván súlyos megtorlás alá eső – homoszexuális flört. Aue mindenre kiterjedő érvrendszere tehát, miszerint a törvény emberen túli hatalma tesz valakit gyilkossá, ebben az esetben sem működtethető.

Innen nézve az utolsó eset, Thomas Hauser tiergartenbeli meggyilkolása már akár az életösztön utolsó nagy fellobbanásaként is felfogható, ha nagyon akarjuk. Világos: Thomas még időben szert tett egy francia kényszer munkás irataira, amelyekkel Aue francia nyelvtudását is hozzászámítva, kitűnően elvegyülhet a menekültek seregében. Gyilkos tettét a következőképpen summázza: „*Lázban égett a testem, az agyam darabokra töredezett. De még mindig pontosan emlékszem a tócsában, a kis hídon egymáson heverő két test¹¹ és az elügető állatok látványára. Szomorú voltam, de nem igazán tudtam, miért*.” (1179.) Ennek a darabokra töredezett agyú elbeszélőnek a metaforájaként jelenik meg az a pókhálóba ragadt légy, amely még Von Üxküll házában, az iker-testvére és egyetlen szerelme, Una ágyán fekvé nyűgözi le: „*megpróbáltam elképzelní csendes rettegését, a darabokra töredezett félelmet nagy összetett szemében*”. (1088.) A továbbiakban Max Aue kontraszsubjektumainak ilyesfajta tükrözödéseit szeretném megvizsgálni zavaros szexuális, erotikus és/vagy pornográf készítményei okán.

(kontraszsubjektum 2. – a perverz)

A múlt számbavétele közben Max Aue Obersturmbannführerhnek számtalanszor kell pornografikus hallucinációkkal, erotikus álmokkal, vélt-valós emléknymokkal megküzdenie. Ezeknek a személyes tétje általában az, hogy képes-e magára ismerni a bennük megjelenő figurában, hová helyezhető énje ebben vagy abban az eseményben. Az ilyen szövegrészekből rekonstruálhatók azok a gyerekkori élmények, melyek

⁹ Arról nem is beszélve, hogy a végső kudarc említésével saját bűnét is amolyan ontológiai vereségként látatja, és ezzel nem áttal olvasójában szájalmat keltetni.

¹⁰ A kaukázusi tájra mondja egy helyen, hogy „*[o]lyan szép volt, mint egy Bach-frázis*”. (343.)

¹¹ Ugyanis egyúttal az őt szívósan követő két nyomozó egyikét is ekkor sikerült eltennie láb alól.

meghatározták szexuális identitását, valamint azt az állandóan felülíródó, szinte alig egységsülő énképet, mely, mint már említettem, az én és a másik közötti határok lebontásának eredményeként áll elő. Nem meglepő módon ennek az identitáskereső folyamatnak a motívuma Aue emlékirataiban a tükröződés és a tükör.

A gyerekkor mint a „*tiszta, ragyogó, csodálatos ártatlanság ideje*” (490.) az ikertestvérével, Unával való erotikus játékokban teljesedik ki, melyek egyik alaptapasztalatát képezi, hogy „*mezelen testünket nem lehetett elkülöníteni egymástól, nem egy kisfiú voltunk és egy kislány, hanem összefonódott kígyópár*” (uo.), illetve hogy „*kis testünk tükörré változott egymás számára*”. (491.) A nemi különbségek efféle egymásba omlása mint iker mivoltuk szomatikus megerősítése egy lehetetlen szerelem rögeszméjének kialakulásához vezetett. Ez – és a fiúinternátus fülledt és szadista erotikája – magyarázza azt is, hogy felnőttkorában Aue egy elég zavaros homoszexuális identitásforma mellett tart ki mindaddig, míg háborús múltjának leplezése céljából meg nem nősül, és nem válik maga is egy ikerpár édesapjává.

Bár e vonatkozásban joggal merülhet fel az olvasóban a gyanú, hogy már a háború során az anyai házban felbukkanó ikerpár, akiről sejteni lehet, hogy Una gyermekei, ez az ikerpár talán akkor fogant, amikor tíz év elválasztottság után a két ikertestvér, Max és Una Zürichben, egy részeg éjszakán újból „visszatálál” az elveszített gyerekkorba. Mindez 1934-ben történik, huszonegy évesek, egyetemisták, Una Junggal foglalkozik, Max pedig végleg eldönti, hogy a hitleri Németországban van jövője. Miután fivére célzásaira Una kijelenti, hogy „*[fel kell nőni, Max]*”, késő éjjel mégis együtt tántorognak Una lakására, ahol Aue retrospekciója odáig mer visszamenni, hogy: „*[f]ölé hajoltam, és ő nem állt többé ellen*”. (592.) Ez a félbeszakadt narratíva akár az iker megfogadásának története is lehet, hiszen mikor 1943-ban már SS-tisztként ellátogat Antibes-ba, anyjához, az ott látott titokzatos ikerpárt „*hét-nyolc éveseknek*” (624.) tippeli.

A gondolat, hogy esetleg ő az apja Una ikreinek, még csak fel sem merül benne, még véletlenül sem engedi, hogy ez fölmerüljön, bár a nővérével való vérfertőző szerelem minden „kapcsolatában” ott kísért.¹² Tulajdonképpen

¹² És a gázkamrában kivégzett terhes nő, valamint Una szülési sebe több fantáziaképének is tárgya.

Aue képtelen olyan érzelmi kapcsolatok kialakítására, melyek szexuális aktusban teljesednek ki. Minden ilyen próbálkozása előbb-utóbb ahhoz vezet, amit háború végi erotikus álmokfutásában a Von Üxküll-udvarházban úgy fogalmaz meg magának, hogy „*a testemet kísérteni kezdte a régi megszállottság*”. (976.) Mielőtt azonban szemügyre venném ezt a perverz, szadista vágyfantáziáktól hemzseggő szövegrészt, érdekes tükröződésbe helyeződik vissza az anyjával való leszámolást megelőzően egy névtelen fiúval való szexuális aktusa közben: „*Azt kértem, hogy állva tegyen magáévá, a fiókos szekrényre támaszkodva, szemben a szobát uráló keskeny tükörrel. Amikor élvezni kezdtem, nem hunytam be a szemem, bíborvörösé vált, undorítóan felpuffadt arcomat fürkésztem, meg akartam látni a vonásaimat hátulról kitöltő igazi arcot, a nővérem arcvonásait. De akkor valami meglepő dolog történt: a két arc és a tökéletes egyesülésük közé egy másik arc csusszant, simán és átlátszóan, mint egy üveglap, az anyánk merev és békés arca: végtelenül finom volt, de sűrűbb és áthatolhatatlanabb, mint a legvastagabb fal [...]. Hatalmatlan harag töltött el, elvörösödtem, és egyetlen öklöccsapással bezúrtam a tükröt.*” (620. Kiem. tőlem: D. E.)

Az anyai arc mint üveglap gátolja a két iker azonosulását, melyet kétségbeesetten és már szexuális pozíció megválasztásakor is kényszeresen létre akar hozni a beszélő.¹³ A női testtel való azonosulásvágya is ebből a gyerekként tapasztalt, „*halálíg tartó, édes-keserű szerelemből*” (246.) fakad, már abban az időszakban, amikor a fiúinternátusban elszenvedett molesztálások során arra az elhatározásra jutott, hogy „*ő örömet lel benne, akkor miért ne élvezhetném én is: meg azután [...] ez még közelebb is vinne hozzá; valamiképpen én is érezhetnék szinte mindent, amit ő érzett [...] Akkor már jobb, ha én magam leszek ő...*” (249.)

¹³ Nem lehet véletlen, hogy ezután utazik el Antibes-ba, ahol egy zaklatott, mély alvás után arra ébred, hogy anyját és mostohaapját ismeretlen gyilkosok megölték, és elkezdődik a két nyomozó makacs kutatása, melynek során rá akarják bizonyítani, hogy ő volt a gyilkosuk, ám ő erről nem hajlandó tudomást venni. Pszichotikus vágyfantáziáiban tesz ugyan erre kísérletet: „*megpróbáltam elképzelni magam, amint kitekerem anyám nyakát, de lehetetlen volt, nem jelent meg előttem kép [...] a tükörben, amelyet önmagamban néztem, ez a tükör nem tükrözött vissza semmit, üres maradt...*” (1098.)

Una képe az, amely képes kirántani a Sztálingrádban kapott fejlődését követő szürreális delíriumából, és ennek a hatásnak a lényegét egy berlini hotelszobában ülve a következőképpen foglalja össze: „*ha állandóan így vizslatom magam, ezzel a külső tekintettel, ezzel a kritikus kamerával, hogyan leszek képes akár egyetlen őszinte szót is kimondani, a legegyszerűbb őszinte mozdulatot megtenni? Minden, amit tettem, előadássá változott a szememben, még az elmélkedésem is csak egy mód volt arra, hogy egy tükörben csodáljam magam, én, szegény Nárcisszus, aki egyfolytában önmagának udvarol, de még ő se dől be a saját udvarlásának. Ez volt a zsákutca, amelybe a gyerekkorom végén jutottam: azelőtt egyedül Una volt képes kirántani önmagamból, rávenni, hogy feledkezsem meg magamról, és amióta elveszítettem őt, megállás nélküli olyan tekintettel néztem magamra, amely az övével keveredett, de könyörtelenül az enyém maradt. Ténélküled én sem vagyok én...*” (541. Kiem. tőlem: D. E.) Az őt figyelő női tekintettel azonosuló, ám magát mégis ettől elidegenültként megélni kényszerülő férfi számára nem létezik olyan szubjektumpozíció, amelyet emberi mércék szerint normálisnak lehetne elkönyvelni. Még akkor is – sőt, így még hangsúlyozottabban érezheti a saját bőrén a *Zeitgeist* hatalmát –, ha olyan történelmi kontextus veszi körül, amely épp ezeket az emberi mércéket tiporja sárba.

Alapvetően egy szavunk sem lehet: Aue itt is kíméletlen önmarcangolással fedi fel emlékiratainak tudattalan ars poeticáját: igen, elmélkedéseit nyugodtan felfoghatjuk olyan tükörnek, melyben egy minden emberi határt megjárt énelbeszélő iszonyú erőfeszítéseket tesz, hogy megpillanthassa szerethető, önidentikus enjét, visszaszerezze emberi hitelét, és ezért nem áttall minden bevethető retorikai eljárást elővenni a szájalomkeltéstől az elrettentő példamutatóig.

A könyv zárófejezeteiben Aue kísértetiesnek ható tekintete, a homlokán áthatoló golyó nyomán megmaradt lyuk mint „*sugárzó harmadik szem*” (1099.) „*a test mélységeit*” (uo.) kezdi el kutatni. Az 1944-es magyarországi „*schweimerei*” után, mikor újból ágyznak esik, azt éli meg, hogy „*néha haszontalannak találtam a testemet, és nagyon szerettem volna lehúzni magamról, mint egy átnevésedett kabátot*”. (977.) A kabát metaforája újból csak azt jelzi, hogy a lélekhez képest járulékosnak ítélt test az, ami akadályozza a létezésben, és ezt a végső akadályt „küzdli le” a Von Üxküll

házában kitörő végső, nagy „*erotikus dühében*” (976.), ahol egyik hallucinatórikus élménye során azt „*tapasztalja*”, hogy „*levettem a bőrömet, és engedtem, hogy a meztelen csontjaimat átölelje ez a fehér és hideg hó, Una teste, és ő bezárult körülöttem*”. (1087.)

Az itt visszaszerzett anyaméhélmény, amelyre többször is hivatkozik, és amit a nemi különbségek kialakulásának kezdeteként említ, melyet majd a nyelv fog bevégezni a hím- és nőnemű nyelvi alakok használatával (1084.), a teljes azonosság, az egy élményének utópiája az, ahová ez a skizoid figura el akar jutni, mikor görcsös rángások és élvezet nélküli orgazmusok sorozatára ítéli magát a sötét udvarházban. A Gorgófőként elképzelt női nemi szerv tekintete, melyet a saját „*harmadik szemének*” metaforájaként említ, „*lassan az agyvelőmíg hatolt*”. (1098.) Ebben a tekintetben ér össze a test és a reflexió, a gondolat – Aue regény végi pokoljárásának tulajdonképpen ez lehet a tétje: megszabadulni „*a test sajátos nehézségétől*” (1092.), és eltalálni ahhoz az idősíkhöz, „*amikor a gondolat nagy merészen menekülni vágyik, el akar szakadni a testtől, mintha a test nem is léteznék*”. (Uo.) A test kéjes rángatózásai közepette rátalálni a gondolat szabadságára – ez állítja elő azt a kontraszsubjektumot, amely a reflexió újabb és még kínzóbb szélsőségei között keresi önmagát, és mindenre képes azért,¹⁴ hogy saját emberi hiteléről meggyőzze magát és olvasóit. Mert (azt) hiszi, mert (úgy) tudja, hogy ember.

Azt hiszem, Littell könyve ezt a (kudarcbra fulladó?) kísérletet tárja a szemünk elé: történelem és magánélet olyan finom koincideneciáit szálazza ki, melyek szemlélete rákényszerít arra, hogy belenézzünk az ember fogalmának legborzalmasabb rekeszeibe is. Innen nézve pedig talán nem is olyan nagy baj az, ha a figura nem elég „hiteles”, feltéve, ha mindezek után képesek vagyunk még a szóhoz valamilyen összefüggő jelentésréteget rendelni. Számomra azonban annyi bizonyos, hogy a JOAKARATÚAK a szubjektivitás olyan extrém hajtásainak szemléletére kényszerít, melyek nemcsak a hatalom és a szubjektum, de az ember fogalmát sem hagyják érintetlenül.

Darabos Enikő

¹⁴ Még arra is, hogy eközben pofátlan értelmiségi sznobériával Flaubert ÉRZELMEK ISKOLÁJÁT olvassa.

AZ ELTÁVOLODOTT TEKINTET: A TANÚ ÉS A TÖRTÉNÉSZ

*István Rév: Retroactive Justice.
Prehistory of Post-communism
Stanford, Stanford University Press, 2005*

„L'histoire mène à tout, mais
à condition d'en sortir.”

Rév István történész, a budapesti *Open Society Archives* (OSA) tudományos igazgatója, a Közép-európai Egyetem oktatója a stanfordi egyetemi kiadó CULTURAL MEMORY IN THE PRESENT című – Mieke Baal és Hent de Vries által szerkesztett – sorozatában jelentette meg kötetét rendezett, 1989 után keletkezett tanulmányait. E tételemondattal nem a szokásos és gyakran felesleges állandó jelzőkkel kívánta teletűzdelni a recenzió kezdetét, hanem azt tételezi fel, hogy ezek az elemek Rév István kötetének műfaji elhelyezéséhez, tudományos értékeléséhez fontos kiindulópontul szolgálhatnak. A kötetet alkotó hét – javarészt korábban már angolul (és részben magyarul is) publikált – tanulmány, illetve az azt intellektuálisan, történetileg elhelyező, a szerzői pozíciót is finoman megrajzoló bevezető tehát olyan módfelett igényes sorozatba illeszkedik, melynek intellektuális ívé Andreas Huysentól Jacques Derridán át egészen Alain Badiou-ig, Niklas Luhmanntól Jean-Luc Marionig húzható meg. Diszciplinárisan filozófia, esztétika, szociológia- és kultúraelmélet, mely programszerűen kapcsolódik a vizuális kultúrához. A kortárs történészek közül is inkább a történelemelmélet két képviselője, Reinhart Koselleck, illetve fogalomtörténeti tanulmányait magában foglaló kötete, továbbá Frank Ankersmit két reprezentációval és egy a történeti tapasztalattal foglalkozó tanulmánya jellemzi az ambiciózus könyvsorozatot.

A kezdőmondat állítása, miszerint Rév az OSA tudományos igazgatója is ebben a kontextusban nyer értelmet; jóllehet Kelet-Európában nem oly ritkaság, hogy professzionális történész vezessen levéltárat, az OSA ebben a tekintetben speciális hely, amennyiben nem a szó szaktudományos értelmében vett levéltár, hanem a szó tágabb, kulturális értelmében vett archívum. Gyűjteménye ugyanis nem minden esetben fedti

az „irat” kodifikált fogalmát (1995. évi, a köziratokról, a közlevéltárakról és a levéltári anyag védelméről szóló, LXVI. törvény), inkább annak kiterjesztett értelmében audiovizuális, textuális dokumentumokat gyűjt, rendszerez és tesz hozzáférhetővé. Mindemellett kulturális misszióját kiállításokkal és – mint legutóbb a Nagy Imreper 50. évfordulója kapcsán láthattuk – sajátos, tudományos performansszal igyekszik előbbé tenni. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az archívum feladatának nemcsak a dokumentumok tárolását (mint azt a német *Speicher* szó, a kulturális emlékezet kapcsán gyakran emlegetett konnotációja teszi), de adott esetben a dokumentumok monumentummá alakításában is aktív szerepet játszik; olyan archívum, mely *élővé* igyekszik tenni a végképp elmúltat, másképpen fogalmazva olyan intézmény, mely – a megváltoztathatók megváltoztatásával – kulturális értelemmel képes megöltöteni a „tudni nem érdeemes dolgok tudományát”.

A RETROACTIVE JUSTICE lapjain Rév ebben a komplex archivátori szerepben tűnik fel; nem annyira a szó klasszikus értelmében vett történész itt ő, mint inkább a fizikai és a virtuális térben mozgó terepmunkás, aki a közelmúlt – az avatatlanok számára értelmetlen – vizuális és textuális jeleit összegyűjti és értelmezi. Így nyeri el értelmét a sorozat címe (ti. a jelen kulturális emlékezet) és célkitűzése, valamint Rév szándéka: őt az érdekli, mennyiben lehet jelentéssel a mai ember számára a közelmúlt, másképpen fogalmazva, mennyiben van *jelen* a múlt a jelenben. Ez tisztán etimológiai kérdés. A kötet szerzőjét továbbá olyan kérdések izgatják, amelyek a hagyományos, a politika- és eseménytörténet vagy éppen az eszmetörténet művelői számára becsérték nélküli apróságok, jelentéktelen részletkérdések, napilapok sokadik oldalán elvesző kishírek. Rév István szemlélete ezzel épp szemben áll. Az ő nézőpontja ahhoz a – főként Carlo Ginzburg nevéhez köthető – kultúratörténethez kapcsolható, melynek episztemológiai credója éppenséggel az apróságok megfigyeléséhez és értelmezéséhez köti egy kulturális kontextus értelmezését, sőt megfejtését (*decifrazione*). „*Sose bízzon az általános benyomásaiban, fiacskám, mindig a részletekre figyeljen*” – így oktatta Sherlock Holmes az eltűnt vőlegény esetekor dr. Watson, s ez akár mottója lehetne e kutatói szemléletnek. Ez – mint Ginzburg, Thomas Sebeok, Umberto Eco és mások már évtizedekkel ezelőtt

kimutatták – nem egyszerűen deviáns kutatói „hóbort”, hanem egy a nyugati gondolkodásban végighúzódozó latens intellektuális szál, melynek módszertani alkalmazásában a XIX–XX. századtól, így vagy úgy, Giovanni Morelli, Sigmund Freud, az említett Holmes, Aby Warburg vagy éppen Georges Didi-Huberman neve említhető meg.

Rév István módszertani repertoárja – az államszocializmus emlékezetével foglalkozó s 1989 után az akadémiai világot elárasztó tudományos produktumok túlnyomó többségével szemben – nem áll meg annál az evidenciánál, hogy az államszocialista rendszert magából a rendszerből,¹ illetve annak megvalósult néhány évtizedéből értse meg. Ez döntő momentum, mégpedig azért, mert azok a kutatók, akik térben és időben a szűkös határok között mozognak, akarva-akaratlanul kiszakítják értekezésük tárgyát nemcsak a XX. század, de még inkább a modern társadalmak kontextusából. Egyfelől a RETROACTIVE JUSTICE szinte minden tanulmánya a jelenből indul vagy oda konkludál, másfelől a szerzőnek még ennél is fontosabb, hogy tárgyát, az államszocializmus és a rendszerváltás kulturális logikáját beillesse, egyik oldalon a modern társadalmak identifikációs rituáléi közé, másik oldalon pedig kimutasson egy latens, az európai kultúrán a középkorig visszanyúló sokrétű gondolati hatást, mely alól – minden explicit szándék ellenére – az államszocializmus sem tudta kivonni magát.

A kötet tematikája ennél fogva igen szerteázó, de korántsem széteső. Ennek záloga az alcím (A POSZTKOMMUNIZMUS ELŐTÖRTÉNETE), mely megfelelő módon előkészíti azt a csalafinta, nem lineáris történetvezetést, melyet Rév végig meg-

győzően érvényesít kötetében, s amely így képes egységgé szervezni munkáját. A Petőfi Barguzinban „megtalált” állítólagos tetemének esetéből kiinduló PARALLEL AUTOPSIES című tanulmány az újratemetések kérdésén keresztül azt az általánosabb kérdést vizsgálja, hogy a magyar politikai kultúrában – melyet Zempléni András találó megjegyzéssel „temetkezési kultúrának” szokott titulálni – mi a *politikai test* jelentése. Nagy Imre, Kossuth Lajos, Károlyi Mihály, Rajk László és mások tetemeinek újratemetése ugyanis nem mindennapos temetkezési aktus, hanem – Robert Hertz, Émile Durkheim, Victor Turner és mások munkái felől értelmezve – olyan modern politikai rítus, mely egy új politikai közösség alapjainak megteremtését célozza. Míg a halál az egyén esetében egyedüli, magába záródó esemény, biológiai tény, addig a temetés és a mementó állítása, ahogyan Reinhart Koselleck rámutat, a közösség részéről jelentéstulajdonítás, mely a halál fogalma révén metafizikai karaktert nyer el – egy a teológia felől nézve vallástalan és szentség nélküli világban. Ezt a halálhoz kapcsolódó különös metafizikai töltetet hasznítja tehát a politikai rítus. Éppen ezért Petőfi tetemének azonosítása 1988 környékén jóval kevésbé objektív, tudományos, fizikai antropológiai kihívás, mint inkább egy kis ország labilis politikai identitásának ellentételezésére felkínált naiv és romantikus, de mindenképpen retrospektív ellenállás a nagy orosz (szovjet) birodalommal szemben. A modern állam hivatkozásai rendszere felől nézve e mozzanatok tehát kifejezetten *szimbolikusak* és *funkcionálisak*. A barguzini Petőfi története attól volt abszurd, s azért nem volt működőképes a rendszerváltás idején, mert egy hatékony mítoszt óhajtott felváltani egy szánalmas verzióval: egy huszonhat éves hőst egy idős, fizikailag megroppant rabbal. A politikai test birtoklásának vágya (vö. 1989 körüli privatizációs vitákat, tematikákat) – legalábbis a projektet szponzoráló kazános Morvai szemében – fontosabb volt, mint az egyik legerősebb irodalmi kultuszunk. Ehhez hallgatólagosan az is hozzátartozott, hogy így, az akkor a nyilvánosságban is megjelenő Gulag-tematika révén, Petőfi a „Gulag-rab” archetípusává vált. A Petőfi testéért való küzdelem pedig arra kívánt rámutatni: *még ezt is elvették tőlünk az oroszok* (vagyis a szovjetek). A test történeti igazsága helyett maradt „gyanús, ködös Petőfi-mítoszt” szeretne volna revideálni

¹ A szerző néhol az államszocializmus, ám többnyire a kommunizmus terminust használja; a megnevezés ambivalenciája eléggé általános a nemzetközi kutatásban is. Magam elfogadom Kornai János érvelését, aki úgy fogalmaz, hogy a kommunizmus kifejezés azért kerülendő, mert csak magára az eszmére, az utópiára vonatkoztatják, nem pedig a megvalósult gyakorlatra, ami az államszocializmus *rendszere* volt. Kornai János: A SZOCIALISTA RENDSZER. KRITIKAI POLITIKAI GAZDASÁGTAN. HVG Rt., 1993. 35. k. A magyar cím azonban némileg megtévesztő, mert az eredeti, angol nyelvű kiadás még ezt a címet viselte: THE SOCIALIST SYSTEM. THE POLITICAL ECONOMY OF COMMUNISM. Oxford University Press–Princeton University Press, 1992.

tehát a barguzini projekt: 1989-ben a visszamenőleges érvényű orosz- és szovjetellenesség fontosabb volt, mint a klasszikus nacionalizmusból táplálkozó Petőfi-mítosz.

Ugyanebből a gondolatkörből indul ki az A PANTHEON című tanulmány, mely a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben található Munkásmozgalmi Panteon szimbolizációját, politikai halottkultuszát teszi elemzés tárgyává, s mely a szerző szerint éppúgy kapcsolódik a középkori szentkultusz mintáihoz, mint a nemzeti romantika nagyember-kultuszához. A megemlékezés dilemmája 1957-ben (tudniillik október 30. vagy november 4. az MSZMP számára „az” évforduló) szintén nem izolált történet a magyar politika szimbolikus történetében, mert 1898-ban – mint azt Hanák Péter kutatásai már feltárták – szintén lezajlott egy hasonló évfordulóvita (március 15. vagy április 11.). Hasonló, már-már abszurd évforduló-tologatás történt aztán 1988-ban a „felszabadulás” dátumával is; ha (ekkor még) nem lehetett eltörölni, akkor – mint a HOLY DAYS című írás rámutat – ki kell deríteni, hogy nem április 4-én volt valójában április 4-e, hanem 13-án. Az A RULE OF LAW című tanulmány 1919, 1920, 1945, 1956, 1989 *töréspontjainak* kontextusában azt vizsgálja, hogy a politikai rezsiváltásokkal együtt mozgó retrospektív felelősségre vonás miképpen változik a rendszerek értelmezésében. Erre Francia Kiss Mihály esete az „állatorvosi ló”, ezzel demonstrálja Rév a politikai szimbolizáció abszurditását. A vörösséggel leszámoló fehérterroristát a háború után a Népbíróság retroaktív módon „nyilassá” (sic!) nyilvánítja és elítéli, ám 1956-ban a börtönből szabadulva Francia Kiss Szabadszállás környékén újra feltűnt. Így az 1919/1920-ban elkövetett bűnöket az igazságszolgáltatás (ha lehet ezt a szót itt használni?) összekapcsolja az 1956-ban elkövetettekkel, és az ügghöz *politikai jelentést* társít. Ezzel létrejön a Kádárék számára oly fontos összekötő „kapocs”: a Tanácsköztársaságot követő ellenforradalom és az államszocializmust megdönteni kívánó 1956-os „ellenforradalom” résztvevői kvázi ugyanazok. A forradalmat követő megtorlások során így lesz a hajdani fehérterroristából „ellenforradalmár”, akit aztán 1989-ben – a bornírt antikommunizmus imperatívusza jegyében – a legutóbbi időkig sikerült a Rákoskeresztúri temető 301-es (!), hősi parcellájában tartani. (Tegyük hozzá, többen megírták már, hogy a temető 298-as parcellájában

a bori keretlegényektől a horthysta rendőrség verőlegényeiig *a hely szelleméhez* minden értelemben méltatlan személyek is fekszenek, mely tény súlyosan sérti nemcsak a forradalom halottainak méltóságát, de a köztársaság identitását is. Ennek revíziójára történezbizottság alakult, melynek feladata, hogy kritikailag felülvizsgálja a 298-as és a 301-es parcellában eltemetettek névsorát.)

A Budapesten városi legendaként élő és minduntalan felbukkanó kazamaták, föld alatti börtönök kérdésköre kapcsán az UNDERGROUND című írás a „népi ellenállás” mítoszkeret tárgyalja a Köztársaság téri ostrom (szöveges, képi) értelmezései kapcsán. Elemzésre kínálkozik az a spontán módon újratermelő hiedelem, miszerint az épületből folyosó vezet a tér alatt található föld alatti börtönökbe. Mint minden termékeny talajra hulló mítoszkezdeménynek, ennek is volt valami tényszerű „alapja”. Ez nem volt más, mint az ötvenes évek elején, a közeli Rákóczi út alatt épülő metróalagút, melyet aztán a népi találékonyság gyorsan összekötött a fikcióval, hogy Kőbánya környékén „nemrég” a második világháborúból ott rekedt német katonák bújtak elő. „Természetesen” ez utóbbi alagút még a „török időkből” maradt ott, így találja meg a „földalatti, népi ellenállás mítosza” aktualizált jelentését a hosszú időtartamban is. Rév – Boris Groys A FÖLDALATTI MINT UTÓPIA című szellemes tanulmánya nyomán – arra futtatja ki mondandóját, hogy az utópia gondolata magával hozza a *térbeli elválasztás* igényét. A metró, a földalatti nem más, mint a technológiai fejlődés, a sebesség térbeli elkülönítése a megszokott hétköznapi földfelszíntől. Rév esetei a Milenniumi földalatti vasúttól a moszkvai metrón át elvezetnek természetesen az ötvenes években épülő 2. metró történetéig. A hajdani Szabad Európa Rádió az OSA őrizetében lévő interjúiból az is kitűnik, hogy a forradalom után emigráltak képzetrendszerben milyen erősen összekapcsolódott a metró építése, illetve a föld alatti börtönök, kazamaták képzete. Ez az elképzelés aztán olyan intenzitással maradt fenn, hogy 1992-ben, az antikommunizmus imperatívusza jegyében dokumentumfilmet is forgattak, mely épp a pincebörtönök valódi létét volt hivatott a nyilvánosság előtt igazolni, majd a Történeti Hivatal (ma Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) egy kiállítása, végül a Terror Háza tette maradandóvá a föld alatti

börtön képzetét. Túl a mítoszon, mi a földalatti vasút és a föld alatti börtön közötti kapocs? Mi teszi a két hely képzeletbeli összekötését ilyen fogékonyá a mítoszképzésre?

Amíg a földalatti vasút a technológiai fejlődés ideológiai címszava alatt egy rezsim büszke demonstrációja, a voltaképpeni legitimációt hivatott felmutatni, megszilárdítani (1896-ban éppúgy, mint 1954-ben), addig a börtön modern intézménye (mely térben választja el a normálisat a deviánstól) ennek gyökeres ellentéte: épp azért rejtja el a bebörtönzötteket, mert méltatlanok a látványra. Büszkeség és szégyen térben kiképzett formája, ellentétpárja a földalatti vasút és a föld alatti börtön, mely épp a hétköznapitól való elkülönülése miatt oly fogékony a naiv összekapcsolásra. Máskülönben az ún. nagy építészeti vitában maga Révai József is rámutatott a metrónak erre a funkciójára. A párizsi metróval ellentétben állítja azt mondja a moszkvai metróról, hogy „szobrásszal egybekapcsolt architektúrájával – azt is merném mondani – fényűzésével táplálja a munkába menő és a munkából jövő dolgozóban azt az érzést, hogy a Szovjetunióban akkor is ünnepnap van, amikor nincs vasárnap”.²

Az esetek szerteágazó voltával Rév István elsősorban arra világít rá, hogy az államszocializmus ideje – ha tetszik, ha nem – a modernitás része, így értelemszerűen *osztozik* minden modern társadalom hagyománytermelő, legitimációs szándékán. Ez a múlt latens hatalma, kényszerítő ereje a jelen felett, melyet a hosszú időtartamban megmutatkozó, nehezen változó, a politikai hatalom birtokosaira emfaticusan érvényes kulturális normák és mentalitások irányítanak. Ez tehát az implicit összekötő kapocs. Ugyanakkor Rév kiválasztott esetei kitűnően példázzák a modern magyar állam – a fenti látzólagos kontinuitása mellett/ellenére – a politikai-ideológiai diszkontinuitását, szimbolikus-legitimációs forrásainak abszurd szakadozottóságát. Ez azonban a legkevésbé sem implicit, de kifejezetten explicit, minthogy igen gyakran *a mindenkori* ancien régime plasztikus tagadására épül. Erre kedvenc – részben Rév által is említett – példám a mostani Ötvenhatosok (ko-

rábban: Felvonulási) terén elhelyezett „*Itt állt a Regnum Marianum templom. Rákosi Máttyás leromboltatta 1951-ben*” feliratú tábla. Ez az abszurd köztéri képződmény – mely az állíttatók minden igyekezete ellenére éppúgy mementója Rákosinak, mint a templomnak – csak azt „felejt el” közölni, hogy nevezett templomot 1920 után emelték, hálából azért, hogy Horthy kiverte a „*vörös rongyokba öltözött*” bűnös városból a kommunistákat. Nos, ha követjük az emlékműrombolások és -állítások arrogáns logikáját, akkor attól a Rákosi-rezsimtől, mely mégiscsak előképének tekintette a Tanácsköztársaságot, nem igazán várható el e köztéri monumentum megtűrése. Ennek pontos helyére került aztán Kiss István, Berény Róbert Fegyverbe! című 1919-es plakátjának voltaképpeni szobrászati remakeje, mely 1989 után, a rendszerváltás köztéri rehabilitációja során, a demokratikus tolerancia jegyében nem elpusztításra ítéltetett, hanem kikerült a Szoborparkba, s ott máig megtekinthető. Bárhogy van is, e politikai rezsimek önképe, ideológiája, identitása szöges ellentétben áll a mindenkori ancien régime-mel, sőt kifejezetten az előző *tagadására* épül fel. A tézis-antitézis „folytonossága”, vagyis a radikális diszkurzusváltás, a folytonos átértékelés, a szimbólumok politikai akusztikájának permanens újrarahangolása szinte az egyetlen létező kontinuitás a meglehetősen szakadozott XX. század szimbolikus történetében. Rév erősen ironikus tónusban jeleníti meg a mindenkori politikai elit szimbolikus üzeneteinek, a múlttól szóló hatalmi beszédmódoknak az egymásra következősét. Az 1989/1990-ben újraalapított Magyar Köztársaság politikai elitjéről, illetve annak szimbólumtermeléséről sincs sokkal jobb véleményem a szerző: erre talán Francia Kiss Mihály fehérterrorista fentebb érintett esete a legkirívóbb példa.

Rév elemzéseinek kiindulópontja az *eset*, mely – ahogyan J.-C. Passeron és J. Revel szokta mondani – több és más természetű entitás, mint a példa. Szemben a történeti hagyománnyal, mely az esetet egyszerinek és partikulárisnak tételezi föl, Rév a szimbolikus antropológia nyomán olyan sűrű temporalitásként tekint rá, mely magán viseli a kultúra hosszú időtartamban való működésének pillanatnyi metszetét, vagyis képes arra, hogy a nagyon rövid időben mutassa meg egy hosszabb időszáv összetett kulturális konfigurációját. A fentebb említett módszertana-

² Révai József: *Az Új Magyar Építészeti Kérdései* (1951). In: Major Máté és Osskó Judit (szerk.): *Új Építészeti – Új Társadalom, 1945–1978. VÁLOGATÁS AZ ELMÚLT ÉVTIZEDEK ÉPÍTÉSZETI VITÁIBÓL, DOKUMENTUMAIBÓL*. Corvina, 1981. 91.

ni eljárás, melynek jegyében egymás mellé helyezi például 1898 és 1957 vagy a romantikus panteonépítés és a munkásmozgalmi panteon alapításának politikai kontextusát tekintve radikálisan különböző minőségeit, épp arra világít rá, hogy az eset a legkevésbé sem egyedi, partikuláris. A kiválasztott „példákból” tehát épp a történész interpretatív tevékenysége nyomán lesznek „esetek”, s az esetek a de- és a rekontextualizációnak, a modernitás hosszú időtartamába illesztésének, illetőleg az antropológiai „idegen tekintetnek” köszönhetően telítődnek jelentéssel.

Ez utóbbin nem értek mást, mint a brechti elidegenítés mozzanatát, mely beállítódás a történettudományban az etnológiával való találkozás következtében nyert teret. Az ennek nyomán kialakuló, sajátos szemlélettel bíró aldiszciplína, a történeti antropológia – mely nem idegen kultúrákkal foglalkozik, hanem az idegent, az ismeretlent fedezi fel saját kultúránk rutinizált cselekvéseiben – úgy véli, az idegenség, az idegen tekintet, a semmit evidenciának nem tekintő, mindenre rákérdező kutatói attitűd: kognitív erőforrás. Nem leküzdésre váró hátrány vagy hiányosság, hanem a kultúra megértéséhez vezető út első építőköve. A múltban – ahogyan Michel de Certeau megfogalmazta 1975-ben – nem az azonosat, az analógiát kell keresnünk, hanem épp az idegent; ez utóbbi felfedezése a történeti megértés esélye. A RETROACTIVE JUSTICE esetében ez kettős tanulsággal bír. Egyfelől a forradalmi, kommunista hit és annak rendszereszerű, államszocialista valósága elemzésekor (s ez főleg a klasszikus, 1948 és 1956 közötti időszakra érvényes) ez azért módfelett termékeny, mert zárt ideológiájában, legitimációs rendszerében, politikai reprezentációjában számtalan olyan elem van, mely a politika világát kizárólag racionális szempontból szemlélő számára első körben nehezen értelmezhető. (Például a weberi karizmatikus uralomra jellemző vezérkultusz a XX. század közepén.) Másfelől a kötet szerzője elemzéseiben tudatosan ellene dolgozik annak a kötet bevezetőjében hangsúlyozott, a szülőktől kapott hagyománynak, melyben akarva-akaratlanul is „benne áll”, melynek *von Haus aus* részese (volt). Ez a módszertani, episztemológiai küszöb nem más, mint a hajdani pártelítelhez tartozó szülők politikai örökségétől való távolodás, pontosabban annak tudatos elidegenítése. Összefogva e

két szálát, tehát úgy fogalmazhatnánk, hogy mind egzisztenciálisan, mind deontológiailag a „túl ismerős” rendszer megértésének *conditio sine qua non*-ja: a távolodás.

Az egzisztenciális megvesztegethetetlenség és az idegenség termékeny attitűdjével bíró kutatónak, ha meg akarja érteni az államszocializmus kulturális logikáját, ki kell lépnie az elsődleges hermeneutikai körből, és kívülről kell közelítenie tárgyához. Ha egy pillantást vetünk Rév István hivatkozásaira, úgy tapasztalhatjuk, hogy jegyzetapparátusának döntő többségét nem a forrásokra és a szűkebb értelemben vett tárgya szakirodalmára való utalás teszi ki, hanem a fejtegetéseikhez szükséges fogalmakat, megközelítéseket, éccákat, a társtudományok teljesítményéből, elsősorban is etnológiai, jogi, antropológiai, teológiai, művészettörténeti stb. munkákból meríti. Ha például meg akarjuk érteni, hogy Kádár János – utóbb Kornis Mihályt is megihlető – ún. utolsó beszéde során miért nem ejtette ki végig Nagy Imre nevét, csak hosszú, szaggatott monológja legvégén egyszer, akkor annak a névhez kötődő mélylélektani magyarázatát könnyebb megértenünk a nyelvtudományra vonatkozó etnológiai, nyelvészeti, nyelvfilozófiai munkákban (THE „NECRONYM”). A harminchárom éven át tartó hallgatás ára szükségszerűen az a szimbolikus, ellentételező aktus lesz, ahogyan 1989-es megszólalása nyomán – egy Claude Lévi-Strausstól átemelt terminussal – rögtön „nekronim” válik belőle: ő lesz Nagy Imre gyilkosa. Neve és tette összefonódik, s új minőséget hoz létre.

Ezzel elérkeztünk eljárásának harmadik fontos mozzanatához, melyet szintén egy Lévi-Strausstól kölcsönzött szóval *bricolage*-nak fogok nevezni.³ Ez az eszköz dupla fenekű, vagyis magában foglalja a dekontextualizálást, az eredeti szövegkörnyezetből való kiszakítás aktusát és ehhez adott esetben radikálisan más kontextusok értelmező hozzárendelését, vagyis a rekontextualizálást. Egy szövegtesten belül így az államszocialista Magyarország világából, egyik oldalon, könnyűszerrel átlépünk a magyar jakobinusok, a francia forradalom, a középkori zarándoklatok vagy a szentkultuszok világába, a másik oldalon pedig a tetragrammaton értel-

³ A negatív konnotációkat kerülendő nem „barkácsolásnak” fordítom, hanem megtartom az eredetit.

mezése körüli vitákba, az intencionalitás filozófiájába vagy a képelméletbe. Mint láhattuk, Rév István módszertani fogásai eddig sem a kanonizált akadémiai hagyományokat, az ortodox kutatói eljárásokat követték, sőt írásainak episztemológiai, metodikai háttere, interdiszciplináris látószöge a progresszív, sőt kifejezetten a radikális tudományos szemlélettel bíró beállítódást tekintették követendőnek. Nos, a bricolage gondolata, jóllehet korántsem új, azt hiszem, a legvitatottabb elem lehet, mert a heterogén kontextusok egymáshoz rendelése *önmagában* nem feltétlenül magyarázó erejű és legitím. Eltérő kulturális terek és történeti idők, gyökeresen különböző földrajzi szcénák, premodern közösségek és modern társadalmak, másfajta léptékek egymást átszövő értelmezése, megítélése szerint, csak abban az esetben magyarázó erejű, ha a szerző *az olvasó számára* is reflektált módon helyezi el ezeket az elemzés fogalmi mezéjében. A tanulmányok felépítéséből, argumentációjából ez az értelmező mozzanat hiányzik a leginkább, s a heterogén kontextusok közötti átjárás nemegyszer *retorikus* marad. Hozzáteszem, az a gyanúm, hogy ez a retorikusság kifejezetten hozzátartozik a szerzői intencióhoz, a rejtőzködő elbeszélői pozícióhoz, ám a recepció oldalán, az olvasó világa felől nézve megítélésem szerint ez gyakorta ellene dolgozik a tanulmányok többszintű (történeti, szimbolikus, kulturális, episztemológiai) jelentésbefogadásának. Ennek oka, hogy egy olvasó *ennyi* eltérő világban *egyszerre* szinte sohasem járatos, nem kompetens, így Rév óhatatlanul kialakít egy omnipotens elbeszélői stratégiát, melyben az – Umberto Ecoval szólva – úgynevezett empirikus olvasónak egészen egyszerűen nem jut értelmezői tér.

Fentebb már utaltam rá, hogy a tanulmányok többsége korábban már megjelent angolul rangos folyóiratban vagy tanulmánykötetben (sőt több írás magyarul is), ám a kötetbe rendezés mozzanatát nem elsősorban a praktikum vezérelte, hanem a monográfiába szervezés igénye. A külön-külön elkészült tanulmányokat – melyek egy MEMORY, FORGETTING, AND THE ARCHIVE című szemináriumból nőttek ki – ugyanis az egybeesés, a koincidencia köti össze. Nem kauzális kapcsolat van tehát közöttük, nem „fejlődik” a történet a könyv előrehaladtával, inkább körkörös struktúrával bír; ugyanahhoz az eseményhez (1956/57 értelmezése) vagy személyhez (Nagy

Imre, Kádár János) többször, más irányból, eltérő szándékkal tér vissza a szerző, így gyakran az az érzése lehet az olvasónak, hogy ugyanazt a történetet olvassa, ám máshonnan, különböző szemszögből. A kötet kohézióját, interpretációs sarkkövét azonban a bevezető tanulmány adja, mely egyfelől kijelöli azokat a kulcsszavakat és módszertani eszközöket, melyeket a tanulmányok érvényesíteni fognak, másfelől pedig olyan személyes közlésekkel, Gérard Genette-tel szólva olyan paratextusokkal szereli fel az olvasót, mely a befogadást eloldja az „objektív”, tiszta történettudomány – amúgy is erősen korrodált – eszményétől. A bevezető több helyütt rendkívül személyes, sőt szinte *vallomásos* kifejezőmódot ölt. A közlés, miszerint a demokratikus ellenzék tagjainak egy része az egykori pártelit gyermekeiből verbuválódott, ahová Rév István önmagát is sorolja, világossá teszi, hogy e túl ismerős, merthogy túl közeli történet feltárásakor, ahol is a szerző a könyv hőseinek többségét így vagy úgy ismerte, nem kívülálló történész-ként kíván fellépni, hanem a történetbe foglalt terepmunkásként. S jóllehet ez *távolodást* feltételez, mint ahogy fentebb az antropológiai perspektíva kapcsán írtuk, ám ez nem fizikai eltávolodást, vagyis menekülést jelent, hanem intellektuális értelemben vett idegenséget, vagyis az „ártatlan szem” naivitását tudatosan kerülő, fürkésző, megfigyelő tekintetet. „*Nem vagyok idegen; én, minden ellenére, itt vagyok otthon*” – mondja Rév a bevezető egy helyén. Megítélésem szerint ez a személyesség nemhogy elvenne, de sokkal inkább hozzátesz a kötet erősen interpretatív jellegéhez, még akkor is, ha egyes pontokon – ahogy fentebb is utaltam rá – túl erős, vagyis vitatható az álláspontja, ugyanakkor alul exponált a hozzárendelt érvkéslet.

A RETROACTIVE JUSTICE tanulmányainak keletkezési időtartama valamivel több mint egy évtizedet ölel át, s ezalatt a nemzetközi és a magyarországi kutatás elemző figyelme a rendszerváltás éveinek – bizony sokszor démonizáló, egyszerűsítő – perspektívájától eltávolodni látszik. Ma az államszocializmusról alkotott kép túlzottan holisztikus és esszencialista marad, ha a rendszer történetét kizárólag a politikatörténetben, még ha annak szimbolikus antropológiai olvasatában is találjuk meg. Ebből a szempontból a RETROACTIVE JUSTICE atmoszférája nyomtaszó, lehangoló, fojtogató. Ez az egyes tanulmányok szövegvilágában érthető, ám a

bevezetőnek tisztázni kellett volna, hogy a kötet nem az államszocializmus *egészéről*, hanem a hatalomgyakorlás és a legitimitációtermelés (hosszú távú) politikai antropológiájáról szól. Ettől a kötet nem kevesebb, több lett volna. A társadalom- és kultúratörténeti aspektusok, a mindennapi élet és a magánélet helyét, szerepét elemző tanulmányok mára gazdagabbá, polarizáltabbá tették a rendszer „alatt” élők életlehetőségeit és -stratégiáit, másfelől a rendszerváltást követő lassan két évtized akár gazdasági, akár kulturális teljesítménytelensége lassan felőrölte 1989 *an sich* morális legitimitációját. Félreértés ne essék, nem a nosztalgiát, vagyis a rendszer politikai teljesítményének rózsaszín felértékelését hiányolom a könyvből, csak a fentebbi pontosítást, megszorítást. Úgy érzem, ezen a ponton (is) túl erős a szerzői intenció, s nem hagy teret az ezzel a beállítódással vitatkozó olvasatoknak. Ez annál is inkább furcsa, mert Rév István 1989 előtt a korszakról publikált tanulmányai, melyek a hatalmi szemszög mellett azokat a társadalmi stratégiákat is magukban foglalták, melyek szükségszerűen hozzátartoztak a rendszer mind gazdasági-egzisztenciális, mind morális túléléséhez. Igaz, hogy az angol eredeti után magyarul is megjelent tanulmány fontos utószava tulajdonképpen *viisszavonja* a tanulmánynak a „hétköznapi ellenállásra” vonatkozó elméleti tanulságait, míg a RETROTÓPIA című írás elméletitörténetileg, a saját kontextusában rendkívül reflektív módon, hatástalanítani óhajtja a szerző korábbi belátásait.⁴ Ezzel az a paradox helyzet állt elő, hogy egy megrögzött ellenzéki történész a rendszerről megengedőbb véleményvel volt annak fennállása alatt, mint annak bukását követően.

Utolsó megjegyzésem a jegyzetapparátusra vonatkozik. Rév István, mint fentebb már utaltunk rá, ama kevés magyar történész közé tartozik, aki munkáit sokkal inkább a nyugati, elsősorban észak-amerikai akadémiai világ diskurzusaihoz, mint a magyar tudományosság be-

szédmódjaihoz igazítja. A RETROACTIVE JUSTICE elsősorban nemzetközi (amerikai) közönségnek szól, ennek következtében hivatkozási rendszerre kiterjedt és interdiszciplináris. Ebben semmi kivetnivaló sincs, kifejezetten követendőnek tartanám ezt az eljárást, mely nem zárkózik be a „nyugati” gondolkodás számára érthetetlen „kelet-európai” sajátosságok felsorolásába, hanem *saját* tudományos nyelvén próbálja érthetővé tenni azt, ami idegen. Ugyanakkor hiányként róható fel mindazon magyar kutatók kimaradása az amúgy gazdag lapalji jegyzetekből, akik a politika szimbolikus regiszterének kutatásához évtizedek óta fontos tanulmányok egész sorával járultak hozzá. Itt említeném meg tehát Hanák Péter, Sinkó Katalin, Kovács Ákos, Vörös Boldizsár, Gerő András, Pótó János és György Péter nevét, akik munkáik alaposságával és sokszor úttörő szemléletével gazdagították a kutatást, s bár könnyen lehet, hogy a nyugati olvasó számára egy-egy magyar nyelven megjelent művük elérhetetlen, mégis hallgatólagosan sokat hoztattak a RETROACTIVE JUSTICE által is tárgyalt problémák feltárásához. Egy esetleges következő kiadásban mindenképpen üdvözlendő lenne e hiány betöltése.⁵

K. Horváth Zsolt

⁴ Lásd például István Rév: THE ADVANTAGES OF BEING ATOMIZED. HOW HUNGARIAN PEASANTS COPE WITH COLLECTIVIZATION. *Dissent*, Summer, 1987. 335–349. (Magyarul: *Replika*, 23–24. sz. [1996.]) Lásd még uő.: RETROTÓPIA. CRITICAL REASON TURNS PRIMITIVE. *Current Sociology*, no. 2 (1998). 51–80. (Magyarul: *Beszélő*, 1998. december.)

⁵ Tavaly a Feltrinelli Kiadó CAMPI DEL SAPERE című sorozatában olaszul is megjelent a kötet; e kiadást nem állt módomban tanulmányozni. Lásd István Rév: GUUSTIZIA RETROATTIVA. PREISTORIA DEL POSTCOMUNISMO. Milano, Feltrinelli, 2007.

KÖZLEMÉNY

Olvasóink tavalyi utolsó három számunkban folyóiratunkról alkotott véleményüket tudakoló kérdőívet találtak. A megrendelő – szerkesztőségünkkel együttműködve – a Nemzeti Kulturális Alap volt, a kutatást a Szonda Ipsos végzi.
Százötven válaszoltak: fáradozásukat köszönjük.
Ígéretünkhöz híven a válaszolók és nevüket föltüntetők között három, egyéves *Holmi*-előfizetést sorsoltunk ki.

A nyertesek:

Kóbor István, Székesfehérvár;

Verebes Gábor, Budapest;

Zempléni Ádám, Nagykovácsi.

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap